

CIVIL SZEMLE

Szerkesztőbizottság/Editorial Board

Balázs László, Csongor Anna, Kákai László, Nagy Ádám, Németh István,
Nizák Péter, Rajcsányi-Molnár Mónika

Tanácsadó testület/Advisory Board

Dr. habil András, István, Rector, Dunaújváros University
Prof. Dr. Bögre, Zsuzsanna, University professor, Pázmány Péter University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Institute of Sociology
Prof. Marbán Gallego, Vicente, Senior lecturer at University of Alcalá. Madrid, Spain
Prof. Komlos, John, Professor Emeritus, Ludwig-Maximilians University, Germany
Dr. Marschall, Miklós, formerly CEO of CIVICUS, deputy managing director of Transparency International
Prof. Mişcoiu, Sergiu, Professor of Political Science, Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania
Dr. Nárai, Márta, Associate professor, Széchenyi University, Department of Social Studies and Sociology
Péterfi, Ferenc, Senior Advisor of The Hungarian Association of Community Development
Dr. Sebestény, István, Senior Advisor, Central Statistical Office, Department of Social Services Statistics
Strečanský, Boris, Institute of European Studies and International Relations, Faculty of Social and Economic Sciences, Comenius University, Bratislava, Slovakia
Prof. Taranu, Andrei PhD, Deputy Dean of Faculty of Political Science, National University of Political Studies and Public Administration

Szerkesztőség/Editors

Felelős szerkesztő/Executive Editor	Nagy Ádám
Lapigazgató/Managing Editor	Németh István
Szerkesztők/Editors	Bacsa-Bán Anetta, Balogh Péter, Béres-Áfra Zsuzsa, Gerő Márton, Glied Viktor, Pánovics Attila, Tóth Péter
Technikai szerkesztő/Technical Editor	Duma Attila

■ Zatykó Judit–Schumann Róbert: AZ UKRAJNAI MENEKÜLTEK SZOLIDÁRIS ELSZÁLLÁSOLÁSA MAGYARORSZÁGON	5
■ Huszka Péter–Keller Veronika: CIVIL SZERVEZETEK MAGYARORSZÁGON AZ ÉLELMISZER-PAZARLÁS ELLEN	31
■ Kiss Julianna: TÁRSADALMI VÁLLALKOZÁSOK MAGYARORSZÁGON — A KUTATÁSOKBÓL KIRAJZOLÓDÓ KÉP	51
■ Málovics György: HAZAI EGYETEMI KÖZÖSSÉGI SZEREPVÁLLALÁSI GYAKORLATOK A TÁRSADALMI IGAZSÁGOSSÁG LENCSEJÉN KERESZTÜL	71
■ Fazekas Anna: LÁTNI VAGY NEM LÁTNI? AZ IFJÚSÁGI MUNKA ÉS ELISMERTSÉGÉNEK KIHÍVÁSAI	89
■ Adrienn Reisinger: CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE EU REGULATION — WITH SPECIAL FOCUS ON THE SMEs	111
■ Tuza Benedek–Kovács Zoltán: A RÉSZVÉTELI DEMOKRÁCIA KIHÍVÁSAI A VÁROSFEJLESZTÉSSEN: BUDAPESTI TAPASZTALATOK	133
■ Resul Köse–Muzaffer Akdoğan–Rabia Akdoğan–Sefa Yıldırım: THE TRANSFORMATIVE ROLE OF THE EUROPEAN UNION ON TURKISH CIVIL SOCIETY: A LEGAL FRAMEWORK ANALYSIS FROM RECOGNITION TO PROTECTION	151
■ FOTÓ/PHOTOS Németh István Péter: Sz.	borító, 4, 50, 70, 88, 110, 132
■ AUTHORS	169

Fotó/Photo: Németh István Péter

AZ UKRAJNAI MENEKÜLTEK SZOLIDÁRIS ELSZÁLLÁSOLÁSA* MAGYARORSZÁGON

Zatykó Judit–Schumann Róbert

Bevezetés

■ Már több mint két év telt el azóta, hogy 2022 februárjában Oroszország megtámadta Ukrajnát. Az agresszió következtében eddig legkevesebb 8 millió ember volt kénytelen elhagyni lakóhelyét, közülük 6 millió főt meghaladóan menekültek Európába; az Unión belül eddig 4,3 millió ukrán állampolgár kapott ideiglenes-menekült-státuszt.¹ Magyarország a menekülők szempontjából tranzitországnak számít, mind Ukrajna, mind Románia felől érkező milliók vándoroltak keresztül az országon, elsődlegesen nyugati irányba. A hosszabb ideje Magyarországon tartózkodó ukrainai menekültek (tehát akik nem utaztak tovább) száma folyamatosan változik a háború kezdete óta. Ezt a számot, különböző nehezítő tényezők miatt, pontosan megadni nem, csak becsülni lehet, mely alapján csoportjuk nagysága elérheti a 100–120 ezer főt (menedékesek, kettős állampolgárok, 2022. február 24. után érkezett regisztráció nélküli ukrán állampolgárok).²

A megelőző évtizedekben nem látott mérvű, nagyszámú menekült ellátását az érintett országok eltérő tapasztalati, jogi, szervezeti, civil részvételi és ellátórendszerbeli háttér- és infrastrukturális keretek között oldják meg. Minden érintett országban a menekültellátás része a – tágan értelmezett – lakhatási segítségnyújtás.³ E feladatra az országok többsége a létező strukturális kereteik között, a korábbi tapasztalataik alapján, minél több alternatíva mentén kerestek megoldásokat.

Mindeközben, a háború kitörését megelőző években a magyarországi menekültellátási rendszer javarészt leépítésre került. A kormány az állami hivatalok hatáskörét és a hozzájuk rendelt pénzügyi, intézményi és emberi erőforrásokat jelentősen csökkentette, a menekülteket befogadó állomásokat és a menekülteket segítő

integrációs forrásokat szinte teljesen megszüntette, a nemzetközi védelem alatt állók számára az ukrajnai háború kitörése előtti években már egyáltalán nem biztosított célzott elszállásolási megoldásokat. A lakhatási támogatások eseti jelleggel, projektalapon voltak csak elérhetőek.

A szolidáris szállásadásról

Mielőtt rátérnénk a 2022. február 24-ét követő, az elszállásolást fókuszba állító történésekre, előzményként érdemes röviden visszatekinteni először 1988–89-re, az erdélyi menekülthullám időszakára. Több hasonlóságot is felfedezhetünk: mivel még nem létezett a hivatalos magyar menekültügy, így hiányzott mindenfajta intézményi háttér, ami többek között a menekültek lakhatását biztosíthatta volna; a menekültek egy szomszédos országból érkeztek, és túlnyomórészt magyar nemzetiségűek voltak. Ezek a tényezők a széleskörű társadalmi szolidaritás irányába kellett volna, hogy hassanak, azonban az akkori mérések mindezt nem teljesen támasztják alá: a TÁRKI 1988-as lakossági attitűdkutatása azt mutatta, hogy a magyar felnőtt lakosság összesen 22 százaléka adakozott vagy segített a menekülteknek, azonban e személyek nagyjából fele csak ismerőseivel szemben volt szolidáris.⁴ A lakossági kutatásokban nem került mérésre, hogy közülük mennyien támogathatták szállásadással az erdélyi menekülteket, arányuk feltehetően számottevő lehetett.⁵

A '90-es évek első felében a délszláv háború elől menekültek Magyarországra – előbb a Vajdaságból, majd Boszniából érkeztek sokan. Ekkor már három befogadóállomás működött az országban, továbbá a délszláv válság menekültjeinek befogadására több átmeneti szállás is megnyílt. Mindezek ellenére az intézményi elhelyezés mellett jelentős volt a vajdaságiak spontán lakossági befogadása is, különösen a déli országrész falvaiban. (A bosnyák menekültek alapvetően a menekülttáborokban kerültek elhelyezésre.) A menekültválságokhoz kapcsolódóan két, számunkra fontos kijelentést tehetünk: tetten érhetőek a civil segítő kezdeményezések, és a szolidaritás a szomszéd országokból érkezőkkel.

A 2015-ös „menekültválság” során Afrikából és Közel-Keletről Magyarország területén több százezer ember haladt át Nyugat-Európa felé. Az áthaladókat hol gazdasági migránsoknak, hol terroristának állította be az állami propaganda, a hivatalos állami és kormányzati kommunikációnak köszönhetően pedig a lakosság tagjainak többsége elutasító attitűdöt vett fel. A menekültek csak legfeljebb néhány napig tartózkodtak az országban, azonban szükség volt az ellátásukra, segítségükre. Mivel az állam és a nagy segítségnyújtó szervezetek szinte semmilyen szerepet nem vállaltak ebben, spontán, alulról szerveződő civil csoportok, egyéni kezdeményezések önzetlenül, önkéntes munkával és adományokból igyekeztek e feladatot megoldani.⁶ Természetesen nem magyar sajátosság, hogy a segítségnyújtás felelősségét az állam „átruházza” a civil szektorra; olyanokra, akik személyes felháborodást és felelősséget éreznek a kialakult helyzet kapcsán, s ennek következményeként egyre több és több feladatot vállalnak magukra humanitárius és erkölcsi felelősségükből fakadóan.

Mivel a többszázezer menekülő valójában csak áthaladt az országon, a szállásadás mint önkéntes segítségnyújtási forma csak elvétve, szigetszerűen fordult elő.

Ezzel visszaérteztünk 2022 februárjához: a korábban vázolt hiátusok miatt nem véletlen, hogy az Ukrajna elleni háború következtében érkező menekültek váratlanul és felkészületlenül érték Magyarországot, továbbá a tranzitjelleg miatt az országnak a nyugati befogadó országokhoz képest egy teljesen eltérő szállásadási segítségnyújtási stratégiát kellett alkalmaznia. A késlekedő állami szerepvállalás, az intézmények hiánya a háború első hónapjaiban egyfelől a karitatív szervezeteket és az érintett önkormányzatokat hozta helyzetbe, akik igyekeztek megtenni, amit csak tudtak, másfelől spontán módon mobilizálta az állampolgárok ezreit és indította be a szolidaritás alulról induló szerveződéseit. A „szír menekültválság” nyomán létrejött állampolgári felelősségközösségek újraéledése mellett egy jóval szélesebb körű szolidaritás bontakozott ki, melynek fő szervezőereje az együttérzés és a segíteni vágyás volt.⁷ Eredőjében ott volt tehát e vákuum (állami késlekedés, ellátatlanság), a menekültekkel való azonosulás (szomszédos ország, vallási és kulturális hasonlóság), a menekültekkel való együttérzés, a politika megváltozott attitűdje (az ukrajnai menekültek valódi menekültként való beazonosítása), és a média által bemutatott együttérzésre sarkalló, a menekültek melletti pozitív tartalmak.

A menekültek elszállásolása – mind az átutazóké, mind a hosszútávon maradni szándékozóké – a kezdeti időszakban elsődlegesen az előző bekezdésben említett szereplőkre hárult (magánszemélyek, karitatív szervezetek, önkormányzatok, civil grassroots szerveződések), akikhez csatlakoztak piaci szereplők (például szállodák).⁸ Az állami kezdeményezések 2022 márciusától voltak tetten érhetőek, előbb rendeleti szinten, majd az ügynevezett intézményi szálláslehetőségek (kollektív szállások) támogatásában-megnyitásában, áthidalandó megoldásként, a menedékkérők száma miatt fellépő lakhatási szükségletekre. A kollektív szállások átmeneti szállásoknak indultak, azonban az idő előrehaladtával ez megváltozott, a hosszútávú lakhatás biztosítása felé tolódva.⁹ Természetszerűleg a nagy- és növekvő számú menekült elhelyezése nem korlátozódott az önkormányzatok, hotelek, karitatív szervezetek felajánlására, a kollektív szállások univerzumára.¹⁰ Lakhatásukban épp úgy jelen voltak-jelen vannak (a különböző módon finanszírozott) albréleti megoldások, a munkásszállókba való beköltözések (már itt élő hozzátartozókhoz például), ahogy a civil, állampolgári szolidáris szállásfelajánlások is. A továbbiakban az utóbbiakkal, a magánszállás-alapú szolidáris szállásadással foglalkozunk behatóbban.

Ahogy már utaltunk rá, Oroszország ukrajnai inváziója 2022-ben kritikus kihívások elé állította az európai menekültügyi rendszert, a kormányzati útkereséseket és a civil támogatási struktúrákat.¹¹ Az ukrajnai menekülthullámban érintett fogadóországok szinte mindegyikében a korábbi gyakorlatokat kiegészítve (a 2015-ös menekülthullámmal kapcsolatos tapasztalataik bázisán), a menekültek elhelyezésére állampolgári közreműködéssel megvalósuló ügynevezett szolidáris szállásbiztosítási („hosting”) programokat is indítottak, melyek keretében ukrajnai menekültek kerültek magánszállás-alapú befogadásra.¹²

A programok általában több szervezet együttműködésével, és a szállásadók anyagi támogatása (állami közreműködéssel) mellett valósultak-valósulnak meg.¹³ Magyarország e tekintetben sajnos kivételnek számított (és számít most is), mert az állam a közösségi szállások rendszere mellett nem tekintett alternatívaként az ukrainai menekültek magán szállás-alapú elhelyezésére.¹⁴ Továbbá a civil szervezetek erőforrás-hiányosak és tapasztalatlanok voltak egy ilyen jellegű program megvalósítására.¹⁵ Az egyetlen kivételt az Utcáról Lakásba Egyesület és a Habitat közös kezdeményezése jelentette, melynek keretében 2022. március és június között harminc felajánlott ingatlan bevonásával kíséreltek meg szolidáris szállásadási programot megvalósítani (a kezdeményezés 2022 nyarától albérlettámogatási programmá alakult át). A magánszemélyek viszont a támogatási lehetőségek meglététől függetlenül a szállásadás területén is megpróbálták spontán – először átmeneti, rövidtávú – segítséget nyújtani (azonnali cselekvés), majd ezt kiterjesztve hosszútávú lakhatást is biztosítani: a menekülőket a saját életterükbe beengedve a legnagyobb elköteleződést feltételező szolidaritást megvalósítva. Reprezentatív felmérésekből tudjuk, hogy a lakosság 2–3 százaléka segített szállásadással a háború kitörése óta valamilyen időtávon.¹⁶

Az eddigi hazai kutatások részletesen foglalkoztak az utóbbi évek menekült-hullámai mentén újraéledő civil szolidaritással, azonban a szolidáris szállásadás témaköre mindeztidőig nem került fókuszba. Az, hogy ez a jelenség mégis kutandó cél lehetett, annak köszönhető, hogy az Európai Bizottság a Nemzetközi Vöröskeresztet megbízta, hogy az ukrainai menekültek elszállásolására indított hosting programok tapasztalatait összegyűjtse az érintett EU tagállamok többségében. A Magyar Vöröskereszt 2023 elején csatlakozott a projekthez (Safe Homes projekt),¹⁷ mely keretében az ukrainai menekülteknek nyújtott magyarországi szolidáris szállásadás került hiánypótlólag feltérképezésre.¹⁸ A kutatás egyrészt fel kívánta tárni a szolidáris szállásadók elsődleges motivációit, a szállásadás hosszát, gyakoriságát és helyét; másrészt azt, hogy a befogadók miként kerültek kapcsolatba a befogadottakkal, és milyen tapasztalatokkal gazdagodtak. Továbbá arra is kíváncsiak voltunk, hogy milyen tényezők játszottak szerepet a szolidáris szállásadás feladásában.

Az adatfelvétel jellemzői

Kutatásunk vegyes módszertani alapokon áll: kvalitatív interjúk befogadókkal (6 darab) és kvantitatív online kérdőíves mérés keretezi (N=151 szolidáris szállásadó).¹⁹

Vizsgálatunk célcsoportját azon felnőtt lakosok jelentették, akik szolidáris alapon térítésmentesen, vagy legfeljebb egy minimális összegért bocsájtották rendelkezésre valamilyen ingatlanukat a 2022. február 24-ét követően Ukrajnából Magyarországra menekülők számára. A rendelkezésre bocsájtás hosszát előzetesen nem határoztuk meg, mert mind a tranzitszállás, mind a hosszabb távú szolidáris lakhatás feltáró kutatásunk tárgyát képezte. Kvantitatív adatfelvételünk nem tekinthető reprezentatívnak, lévén semmilyen előzetes ismerettel nem rendelkezünk

a „hosting” magyarországi elterjedtségéről, megoszlásairól, struktúrájáról – lásd előző fejezet.

A szállásadói adatfelvételünk kapcsán szólnunk kell egy módszertani nehezítő körülményről: az adatfelvétel másfél évvel a háború kitörése után kezdődött, mely időpontra a szállásadók többsége már nem volt aktív, a szolidáris szállásadás elszigetelt jelenséggé vált. A befogadók közötti kapcsolati háló hiánya miatt még hólabdás-módszerrel sem lehetett a szállásadókat a kutatásba hatékonyan bevonni.²⁰ Megoldásként több szervezettől is nagyon értékes segítséget kaptunk a szállást adók felkutatásában és elérésében (Magyar Ökumenikus Segélyszervezet, Segítségnyújtás MOST – Menekültek Online Segítő Társasága csoportja, Diakónia Evangélikus Egyház, Utcáról Lakásba Egyesület (ULE), Karitás, Jezsuiták). Továbbá hirdetéseket adtunk fel, hogy elérjük őket.

A szolidáris szállásadás gyakorlata az ukrajnai menekültekhez kapcsolódóan

Mint a Bevezetőben megjelenítettük a szolidáris szállásadás a szolidaritási formák közül a legnagyobb elköteleződést feltételezi. Úgy véljük, hogy a Magyarországon 2022 februárja végétől a háború elől menekülők számára a szállásnyújtásban megjelenő önzetlenség a szolidaritáson belül ad hoc altruizmusként jelentkezett, még hozzá olyan önzetlen cselekedetként, amely nem feltételezi a viszonzást és nem korlátozódik rokonok, vagy ismerősök segítségére.

Az önzetlenül lakhatást biztosítók: a befogadók

A szolidárisan szállást adó válaszadók körében minimálisan több férfi mint nő található a mintánkban. Korosztály szerint a 25–39 évesek aránya 42 százalék, a 40–49 éveseké 24 százalék, az 50–70 éveseké pedig 34 százalék – tehát nem lehet azt mondani, hogy csak egyik vagy másik korosztály volt nyitott az önzetlenségre. A kérdezettek többsége aktív kereső (64%), nem egyedül él (négy-négy tizedük 2 fős, illetve 3 vagy több fős háztartásban lakik), jellemzően átlagos vagy az átlagosnál valamivel jobb anyagi körülmények között. A lakhatási segítséget nyújtó kérdezettek viszonylatában komoly felülreprezentáltságot mutatnak a felsőfokú végzettséggel rendelkezők (74%), a fennmaradó hányad pedig érettségihez kötött középfokú végzettséggel bír (azaz a kutatás fókuszában található szolidáris cselekedettel magasabb végzettség párosul(hat)).

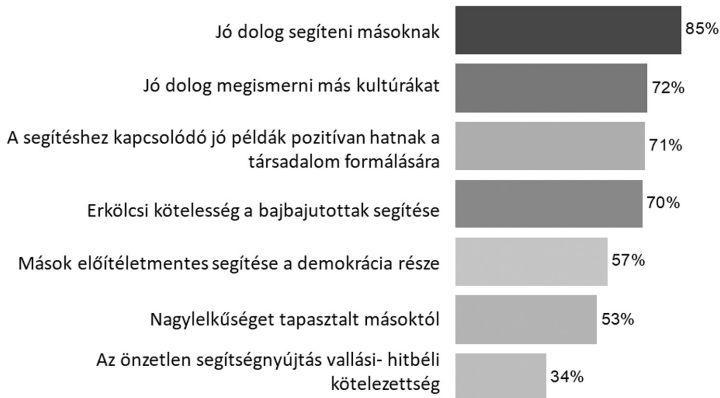
Azt, hogy mi vezethette őket a segítség altruista útjára egy beállítódás indikátor-együttessel kívántuk szemléltetni.²¹ A segítsérről, a segítség adott helyzethez való igazításáról és a kapcsolódó üzenetekhez igen hasonlóan viszonyulnak a kérdezettek – ismeretlenül is összefűzi őket hozzáállásuk. Ennek megfelelően tízből nyolc-kilenc válaszadó egyetértően azt gondolja, hogy jó dolognak számít segíteni másoknak, tízből hatan-heten úgy látják, hogy erkölcsi kötelességnek számít a baj-

bajutottak segítése, a segíteshez kapcsolódó jó példák pozitívan hathatnak a társadalom tagjaira, illetve a – menekülthelyzethez kapcsolódó nyitottságuknak is köszönhetően – jó dolog megismerni más kultúrákat (jelen esetben a befogadás által).

Valamivel kisebb egyetértés mutatkozott abban, hogy a mások előítéletmentes segítése a demokrácia része-e (közel hattized); illetve – vélhetőleg a kérdés szűkebb célcsoportja miatt – mindössze a kérdezettek egyharmada ért egyet azzal, hogy az önzetlen segítségnyújtás vallási-hitbéli kötelezettség.

1. ábra. A szolidáris lakhatási segítség komponensei

Forrás: Saját mérésünk, 2023.

A szolidáris segítség további mozgatórugói között megtalálhatóak a médiához köthető hatások is: a kérdezettek 30 százaléka jelezte, hogy megindították a megszállásról szóló médiatudósítások. A válaszadók 20 százaléka esetében befolyása lehetett annak is, hogy úgy gondolták, hogy a kormány nem akar kellőképpen/megfelelően segíteni a menekültek lakhatásán. Szintén közrejátszhatott az önzetlenségben, hogy a kérdezettek ötöde valamilyen szintű érintettséggel is bír, azaz rokonai, barátai, ismerősei élnek-éltek Ukrajnában a háború kitörésekor.

Ezen felül további fontos információt hordoz szolidáris attitűdjeik viszonylatában az a tény, hogy a mérésünk mintájába kerültek harmada már 2022. február 24-ét megelőzően is adott oda szívességi alapon lakhatásra valamilyen ingatlant (szobát, lakást, házat), és sokszor nem csak egy esetben: egyedi szükségletek alapján, többségük ismerőseiket (hattizedük), ismerőseinek a körébe tartozókat (negyedük), rokonaikat (kéttizedük) is segítette így. De akár ismeretleneket is befogadtak: e halmazba tartozók kéttizede árvíz vagy más katasztrófa miatt ingatlanukat elhagyni kényszerülőknek, egytizede pedig átmenetileg utcára került személyeknek/családoknak is segített e formában.

A szolidáris szállásadás helyszíne

A válaszadók többsége szobát vagy szobákat adott oda használatra az Ukrajnából menekülőknél (56%), összefüggésben azzal, hogy a mintába kerültek nagy része rövidtávon nyújtott lakhatási segítséget (utóbbiak csoportjában ez az arány 63%). Az önálló lakás, ház-házcsoport felajánlása 44 százalékos súlyt képviselt, és utóbbiak körében egyértelmű felülreprezentáltságot mutattak a hosszabb távon szállást adók (alcsoportjukban ez az arány 59% volt).

A kérdezettek igen jó lakáskörülmények közé „fogadták be” a menekülőket: a hosszabb-rövidebb időre használatra átadott ingatlanok nagyjából négyötöde összkomfortosnak, egyötöde pedig komfortosnak számított.

Jól demonstrálja az e téren mutatkozó területi „egyenlőtlenségeket”, hogy a mintába kerültek legnagyobb többsége Budapesten, illetve Pest megyében a főváros vonzáskörzetében biztosított szállást-lakhatást – összefüggésben a menekülő-k-menedékkérők stratégiáival (a legideálisabb helyszín kiválasztása az érkezéshez – megpihenéshez és a továbbutazáshoz, illetve a maradék esetében a munkaerőpiachoz és egyéb erőforrásokhoz való hozzáféréshez).

Az ország többi területén a válaszadók körében kisebbnek mutatkozott a részvétel: itt – az alacsonyabb esetszám mellett – a határmenti megyék domináltak.

1. táblázat. A szállásadás területi különbségei

Budapest	63%
Pest megye Budapest közvetlen vonzáskörzetében	18%
Az ország többi területe	19%

Forrás: Saját mérésünk, 2023.

A befogadottak

A válaszadók többsége ismeretlen menekülőknél segített (62%); a rokonok-ismerősök, illetve ismerősök ismerősei felé megnyilvánuló szolidaritás aránya 43 százalékot tett ki.

2. táblázat. A befogadottak előzetes ismerete²²

Korábban teljesen ismeretlen(ek) volt a befogadott(ak)	62%
Rokoni körbe tartozott-tartoztak	15%
Ismerősi körbe tartozott-tartoztak	21%
Ismerősei „ismerőseinek” körébe tartozott-tartoztak	8%
Egyéb körbe tartozott-tartoztak	2%

Forrás: Saját mérésünk, 2023.

Származás tekintetében a legtöbb kérdezett ukrán állampolgárságú menedékesnek nyújtott szolidáris lakhatást – hattizedük, kettős állampolgárságú kárpát-aljai magyarok háromtizedüknél találtak szállást, romákat pedig csak esetlegesen fogadtak be,²³ illetve a válaszadók közel egytizede nem tudta, hogy mely állampolgársági-származási csoportba tartozott a „lakója.” A befogadottak családi-rokonsági összetételében a legmarkánsabb csoportot a szülő-szülők gyerekkel-gyerekekkel menekülők jelentették: a válaszadóknál befogadottak közel fele tartozott körükbe. A gyermek-szülő-nagyszülő családi együttesek egytizednyi, a nagyszülő-unoka családi kombinációk 15 százalékot tettek ki a hosszabb-rövidebb ideig befogadottak között. A több részcsalád, illetve együtt érkező ismerősök közössége pedig közel kéttizedes súlyt képviselt a válaszadók szerint.

A szolidáris segítség általános jellemzői

Kvantitatív felmérésünk alapján (N=151 fő) azt találtuk, hogy a válaszadók hét-tizede kizárólag rövidtávon, azaz 1–2 naptól legfeljebb 2 hétig segítette szolidáris szállásadással a menekülteket, a fennmaradó háromtized pedig közép- és hosszútávon. Fontos utóbbi hányad esetén kiemelnünk, hogy lakhatási segítségük tízből nyolc esetben meghaladta a két hónapos időtávot. A rövidtávon segítők elsődlegesen a továbbutazók felé mutatták ki önzetlenségüket, a közép- és hosszútávon segítők pedig a Magyarországon hosszabb maradáshoz megcélzók felé.

A mintába kerültek 36 százaléka már előre elhatározta, hogy ingatlan átadásának alkalmankénti időtartama milyen időhosszúsáig nyúlik majd – azaz hogy hány napig segít a szívességi lakhatással rászorultaknak. A menet közben az igényekhez alakítók tábora azonban ennél szélesebbnek bizonyult: a kérdezettek közel fele tartozott ide; vélhetőleg ők csak azt tudták-gondolták, hogy segíteniük kell, anélkül, hogy pontosabban felmérték-szembesültek volna a menekültek igényeivel és saját „korlátaikkal.”

Az előre elhatározás és a menetközben alakítás viszonylatában hangsúlyos különbség mutatkozik aszerint, hogy valaki rövidtávon vagy közép- és hosszútávon vált szállásadóvá: a rövidtávon segítők jelentősebb része, közel 50 százalékuk, előre elhatározta, hogy néhány napig kíván befogadó lenni. 40 százalékuk pedig az aktuális igényekhez igazította az időintervallumot (például az előzetesen tervezett 2–3 nap helyett 4–7 napig adott szállást). A hosszabb távon szolidárisan közreműködők más, egy óvatosnak tekinthető stratégiát követtek, így 70 százalékuk menet közben, a megváltozott körülmények mentén, a befogadottak igényei szerint alakították (növelték meg) a lakhatás hosszát; s mindössze kevesebb mint egytizedük tudta előre, hogy hosszabb távon fog segíteni.

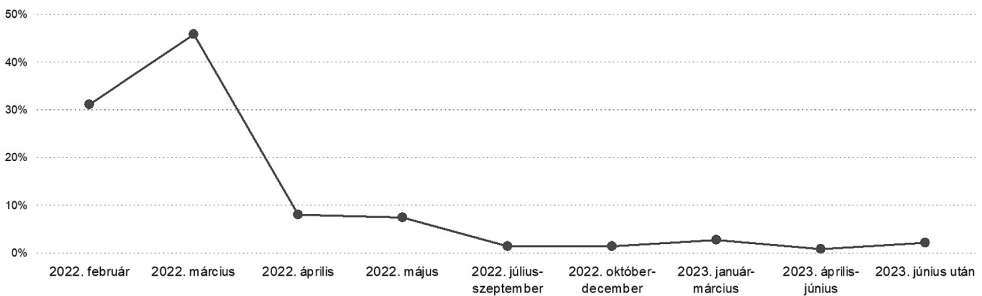
3. táblázat. A szolidáris szállásadás időtartamáról való döntés időzítése

Előre elhatározta a szállásadás alkalmankénti időtartamának hosszát	36%
Menetközben alakította ki az igényekhez igazítva a szállásadás alkalmankénti időtartamának hosszát	49%
Mindkettő előfordult	9%
Nem emlékszik miként tervezte meg mindezt	6%

Forrás: Saját mérésünk, 2023.

A válaszadók többsége szinte közvetlenül a háború kitörése után reagált a krízishelyzetre: 77 százalékuk már február-márciusban megkezdte lakhatási segítségnyújtását (2022 februárjában 31%, márciusában további 46%). Hozzájuk további 15 százalék csatlakozott április-májusban. Ebben lényegi különbség nem mutatkozott aszerint, hogy valaki rövid-, avagy hosszabb távon segített.

2. ábra. A szolidáris szállásadás megkezdése

Forrás: Saját mérésünk, 2023.

A részvétel intenzitása

A részvétel intenzitását talán az írja le leginkább, hogy a 151 mintatag nagyjából 400 alkalommal fogadott be hosszabb- vagy rövidebb távon háború elől menekülő személyeket (átlagosan 2,6-szor); ezen belül a rövidtávon segítők átlagosan háromszor, a közép- és hosszútávon segítők legfeljebb kétszer cselekedtek így.

Részleteiben nézve a kérdezettek hattizede egyszer nyitotta ki ingatlan a ajtaját menekülteknek; azonban fontos üzenet, hogy a többiek ennél többször is segítettek, így a mintába kerültek közel egyötöde 2–3-szor, 8–8 százalékuk 4–5-ször illetve 6–10-szer, s voltak néhányan olyanok is, akik 10 alkalmat meghaladó számossággal váltak szolidáris szállásadóvá.

4. táblázat. A szolidáris szállásadás gyakorisága 2022. február 24-ét követően

Csak egyszer biztosított szállást	60%
2–3-szor biztosított szállást	17%
4–5-ször biztosított szállást	8%
6–10-szer biztosított szállást	8%
10-nél több alkalommal biztosított szállást	7%

Forrás: Saját mérésünk, 2023.

A segítséget nyújtók fele általában egyszerre 1–2 főt, nagyjából harmada 3–4 főt, fennmaradó hányaduk pedig 4 főnél is többet fogadott be alkalmanként. A rövidtávon befogadók szignifikánsan kevesebb személynek adtak egy-egy alkalommal szállást mint a hosszútávon befogadók (előbbieik 57 százaléka 1–2 főt, utóbbiak 68 százaléka 3 vagy több főt).

5. táblázat. Az alkalmankénti befogadottak száma

Általában 1–2 főnek biztosított szállást alkalmanként	50%
Általában 3–4 főnek biztosított szállást alkalmanként	36%
Általában 4 főnél többnek főnek biztosított szállást alkalmanként	14%

Forrás: Saját mérésünk, 2023.

A 400 alkalom figyelembevételével ez nagyságrendileg 1200 elszállásolt személyt jelenthet a 151 fő univerzumán belül; a mintába került rövidtávon szállást biztosítók közel 1000 személyt (továbbutazó menekültet) segíthettek ily módon, a közép vagy hosszútávon közreműködők pedig 200 főnél többnek könnyíthették meg ezzel a kezdeti lépéseit Magyarországon.

Ha óvatos becslésekbe kívánunk bocsátkozni, hogy demonstráljuk, mégis mekkora lehetett az önzetlenség súlya, akkor kivetíthetjük a 400 alkalmat és a segítettek számát a lakossági reprezentatív vizsgálatokból megismert 2 százalék körüli arányokra.²⁴ (Meg kell jegyeznünk, hogy kénytelenek vagyunk e segítségnyújtási forma árnyalásakor egy matematikailag nem elég egzakt becsléshez nyúlni, ugyanis, ahogy korábban jeleztük, semmilyen hivatalos adat nem áll rendelkezésre a Magyarországon tartózkodó háború elől menekültek számáról, és lakhatási arányszámairól.)

A kettő százalékos arányértékből kiindulva (figyelembe véve a mintavételi hibákat, szóródásokat, a népszámlálási adatokat és „aktualitásukat”, óvatos alulbecsléssel élve), 70–80 ezer háztartás is szolidárisan segíthette/segíti a háború kitörése óta a menekülteket, számosságukat tekintve megközelítőleg 200–240 ezer főt.

Kvantitatív mérésünk és a szakértői interjúk alapján is egyértelmű, hogy a rövidtávú lakhatási szolidaritás súlya jóval jelentősebb a közép- vagy hosszútávnál Magyarországon. Azt feltételezzük – már csak e segítségnyújtás természete miatt is (a hosszabb távú altruista szállásadás nagyobb lemondással jár, amire a lakosoknak csak egy töredéke hajlandó), hogy a mérésünkben megjelenítettnél nagyobb a rövidtávú szállásadásban megjelenő önzetlenség aránya: feltehetően 90 százalékot meghaladó (de 99 százaléknál biztosan kisebb). Középtértéket véve, 95 százalékkal számolva a teljes önzetlen szállásadási mezőn belül, a rövidtávon befogadottak száma ez esetben 191–228 ezer lehetett (továbutazók), a közép- vagy hosszútávon befogadottaké pedig 10–12 ezer fő. Amennyiben a rövidtávú befogadás aránya – teoretikusan – 90 százalékot tenne ki, akkor 181–216 ezer főről beszélhénk, és hosszabb távon 20–24 ezerről; másik végletként, 98 százalékos súly mellett pedig ezek az értékek 197–235 illetve 4–4,8 ezer főt jelentenének. A becslésünk – jelzésértékű – elfogadhatósága mellett érvelve, a 10–12 ezer fős sokaság (de még akár az ennél jóval jelentősebb érték is) messze lefedheti az Ukrajnából Magyarországra menekülő ukrán vagy kettős állampolgárok (időszakos vagy kezdeti) lakhatását tipizálni igyekvő struktúrákban lévő úr egy részét.

Az altruizmus hangsúlyosságát demonstrálja, hogy a válaszadók többsége ingyen (83–89%), esetenként a rezsiköltségéért vagy legfeljebb egy kisebb összegért (11%) adta oda az ingatlanát, ingatlanrészét használatra.

A rövidtávon segítők (akik elődlegesen a továbutazókat fogadták be) 91 százaléka teljesen ingyen adta át ingatlanát, ingatlana egy részét a menekülőknek néhány napra.

A közép- és hosszútávon szolidárisan közreműködők esetén már egy szegmentáltabb, a segítség hosszához és egy esetleges „kimerülés” lehetőségéhez jobban illeszkedő kép fogad bennünket: 66 százalék azoknak az aránya, akik teljesen ingyen biztosították a szállást; 18 százalék azoké, akik az első egy-két hónapban ingyen, aztán – közös megbeszélés után – a rezsiköltségekért vagy egy minimális hozzájárulásért (esetlegesen piaci ár alatti albérlétként) biztosították a menekülők lakhatását; s 16 százalék azon kérdezettek aránya, akik a kezdetektől már úgy egyeztek meg a beköltözőkkel, hogy azok fizetik a rezsiköltségeket vagy egy minimális hozzájárulást.

6. táblázat. A szállás biztosításának feltételei

Teljesen ingyen biztosította a szállást	83%
Csak egy minimális összeget vagy a rezsiköltségét kérte az elszállásolásért cserébe	11%
Az első hónapokban ingyen biztosította a szállást, majd azt követően pénzt kért az elszállásolásért cserébe (a rezsiköltségét vagy valamely más, nem piaci szintű összeget)	6%

Forrás: Saját mérésünk, 2023.

Kapcsolatba kerülés a menekültekkel

A kezdeti időszakban a szolidáris szállásadás koordinációja ritkán jelentett valódi kiválasztási folyamatot és a befogadás helyszíne sem képezhette előzetes vizsgálat tárgyát. Az azonnali cselekvések szükségének első időszakában a nemzetközi standardok és gyakorlatok átvételére az érintett szervezeteknek nem volt lehetősége. A koordináció nélküli, egyéni kezdeményezések esetén pedig leginkább a jóakarát és a véletlen játszotta a főszerepet.

Mérésünk segítségével megkíséreltük feltárni, hogy miként találtak egymásra az önkéntes szállásadók és a rászorultak, hogyan „találkoztak” először.²⁵ A válszak alapján három jellemző „utat” sikerült megkülönböztetnünk. Természetesen a három különböző kapcsolatba kerülési út nem tekinthető teljesen tiszta típusnak, lévén – ahogy ezt korábban láttuk – a befogadók egy jelentős hányada többször is segített szolidáris szállásadással, így gyakorlatukban több összekötési variáció is előfordulhatott. De hogy minél inkább elkülönüljenek egymástól ezek az utak, a közvetett szervezeti közreműködéseket az első kategóriába soroltuk, ugyanis úgy véltük, hogy a szállásadónak magának nagyobb szerepe volt a befogadásban mint az adott szervezetnek (a szervezet azon felül, hogy platformot biztosított a kapcsolatba kerüléshez, egyebet nem tett). Ezek alapján a három út a következő: az önálló, saját kezdeményezés; a rokon-ismerősi megkeresések saját részre; és a szervezeti közvetlen közreműködés.

Az első típusba a kapcsolatba kerülések 62 százaléka sorolható be, azaz a kérdezettek ekkora hányada számolt be arról, hogy az általuk befogadottakkal elsődlegesen egyéni, független törekvések folytán léptek kapcsolatba, majd szállásolták el őket – peer to peer kapcsolódások. E szegmensben a leggyakoribb az volt, hogy a saját kapcsolati hálón keresztül jelezték feléjük, hogy valakit-valakiket el kellene szállásolni (37%) – akikkel már egyénileg vették fel a kapcsolatot. De ide tartozik az is, hogy a közösségi médiában megjelent magánüzenetre válaszolva érkeztek meg a szálláskeresők (11%). A saját kezdeményezés legdirektebb módja pedig az volt, amikor a szállásadó a vasútállomáson vagy a határon ajánlotta fel a lakhatási segítséget a menekülteknek (10%).

A második „útként” jelentkező, rokon-ismerősi segítségkérések súlya a mintába kerültek esetén 25 százalék volt.

A három összekötési út közül a közvetlen szervezeti közreműködésnek 13 százaléknyi szerep jutott. A válság első hónapjaiban eleve túlterhelt segítő szervezetek állampolgári szolidáris szállásadásban való közreműködése csak a legszükségesebb lépésekre, többnyire csak a felek összekötésére tudott szorítkozni, aminek a minimuma (és gyakran a maximuma is) az volt, hogy egyedülálló nők ne kerüljenek férfi szállásadókhöz.

E szegmenst az alábbi kapcsolatba kerülési formák alkotják: „egy segítő szervezet/a szervezet képviselője kereste meg a szállásadót, hogy valakinek/valakiknek szüksége van segítségre”; egy segítő szervezet tagja a kérdezett és ott „beszélték” meg, hogy segít valakinek/valakiknek”; „egy civil hálózat (FB csoport) tagja és ott

„beszítették” meg, hogy segít valakinek/valakiknek”; egyháza/felekezete/gyülekezete személy szerint megkereste, hogy segítsen.”

A rövidtávon szállást adók esetén a független megkereséseknek jellemzően nagyobb szerepe volt mint a hosszabb távon lakhatást biztosítók körében, a rokon kapcsolatoknak pedig a hosszabb távon segítők esetében volt hangsúlyosabb befolyása.

7. táblázat. Kapcsolatba kerülés a befogadottakkal (az elszállásolás vonatkozásában)²⁶

Függetlenül, egyénileg találták meg egymást a befogadók és a befogadottak	62%
Rokonok, ismerősök szóltak, hogy szükségük lenne (nekik) segítségre	25%
Közvetlenül közreműködött valamely szervezet a kapcsolatfelvételben	13%

Forrás: Saját mérésünk, 2023.

A szervezetek kapcsán megnéztük azt, hogy melyeknek lehetett szerepe a segítő és a segítségkérő összekötésében (mind a közvetlen, mind a közvetett szervezeti közreműködést idevettük).

Amennyiben volt ilyen, a szolidáris lakhatáshoz kapcsolódó koordinációt az alulról szerveződő civil szervezetek vállalták magukra: különösen egy újonnan alakult, a közösségi médiában létrejött csoport, a Segítségnyújtás MOST – Menekültek Online Segítő Társasága Facebook csoport, illetve a Migration Aid (amely már a 2015-ös menekültválság kapcsán létrejövő szolidáris segítséget és koordinációt is dominálta). Mellettük megjelentek az online szolidáris szálláskereső rendszerek, melyek közül kérdeztjeink esetében a shelterukr.com-nak volt kiemelendő szerepe. Továbbá összekötő szerepre tett szert a lakhatási szegénységgel foglalkozó Utcáról Lakásba Egyesület, mely 2022 előtt nem vett részt menekültellátásban.

A szolidáris szállásadás feladása, lezárása

A terepmunka idején (2023. november-december) a válaszadók valamivel több mint háromnegyede nyilatkozott úgy, hogy már felhagyott szolidáris segítő tevékenységével (a továbbra is segítők táborában inkább a hosszútávon szállást adók maradtak, illetve továbbra is aktívak a rövidtávon sok alkalommal segítők). A szolidáris szállásadással való felhagyás vélhetőleg egy anyagi és egyéb területeken támogató, a lakhatás-elszállásolás megoldási struktúrájába illesztett, koordináló – számos európai országban létezőhöz hasonlatos (lásd erről a Bevezetőben leírtakat) – rendszerben nem vagy csak később és tervezetten következett volna be.

Az önzetlen tevékenység feladásának legfőbb egyéni mozgatórugója anyagi okokra vezethető vissza, nevezetesen nem engedhették meg maguknak hosszabb távon a plusz költségeket, illetve a bevételkiesést (utóbbi esetben ki kellett adni a rendelkezésre bocsájtott ingatlant) – e kérdezettek összesen közel 40 százaléka nyilatkozott így. A felhagyó válaszadók további közel 30 százaléka azzal indokolta döntését, hogy megtett már mindent, amit lehetőségei engedtek, amit megtehetett (azaz teljesítette a belső elvárásainak megfelelőeket, csökkentve a segítség-adással az esetleges kényelmetlenségérzeteit).

A felhagyásban ezeken felül még közrejátszottak a befogadók személyes életére és életterére ható tényezők – megterhelte az együttlakás a családi életet, konfliktusok alakultak ki (24%). Továbbá egyötödnyien kiemelték, hogy a szükségben egyedül maradtak a feladattal – nem segített valamely szervezet vagy egyéb szereplő az ellátásban. Azaz nem volt meg a szükséges háttér a konfliktusok elsimításához (például szociális munkás közreműködése) – a szállásadók leggyakrabban egyénileg intézték a befogadást, illetve a grassroot szerveződések legfeljebb az összekötést tudták koordinálni. A hostingot a menekültellátásba beemelő országok tapasztalatai alapján azoknak a polgároknak, akik megnyitották otthonukat a háború elől menekülők előtt, gyakran sok kérdésük van azzal kapcsolatban, hogy milyen gyakorlati szempontokat kell figyelembe venniük az együttélés során, ha valaki olyannal élnek együtt, akivel korábban nem találkoztak, vagy hogy mit lehet tenni, ha segítségre van szükségük. Nem véletlen, hogy ezekben az országokban a szállásadók szolidaritási erőfeszítéseikben való támogatása ugyanolyan fontos, mint az anyagi dotáció.

E tényezőkön felül az ingatlan méretének, beosztásának alkalmatlansága járult hozzá a szolidáris szállásadás megszüntetéséhez – a segítségnyújtó az aktuális tapasztalatai alapján újraértékelte a szállásadási lehetőségeit.

8. táblázat. A szolidáris szállásadás feladásának háttere²⁷

Anyagi okok miatt	38%
Úgy érezte, hogy megtett mindent, amit megtehetett	29%
Megterhelte a menekültek befogadása a családi életüket	24%
Egyedül maradt a feladattal, nem kapott külső segítséget	19%
Az ingatlan alkalmassága	15%

Forrás: Saját mérésünk, 2023.

A felhagyás időbeli dinamikájához hozzáköthetők az egyéni szint feletti tényezők is, úgy mint az energiaárak drasztikus emelkedése, a médiában megjelenő kormányzati állásfoglalások változása, a csökkenő menekült számok: a szolidáris szállásadást az érintett kérdezettek tizede 2022 március-májusa, fele 2022 júniusa-szeptembere, további 2–2 tizede pedig 2022 októbere-decembere között, illetve 2023-ban szüntette be.

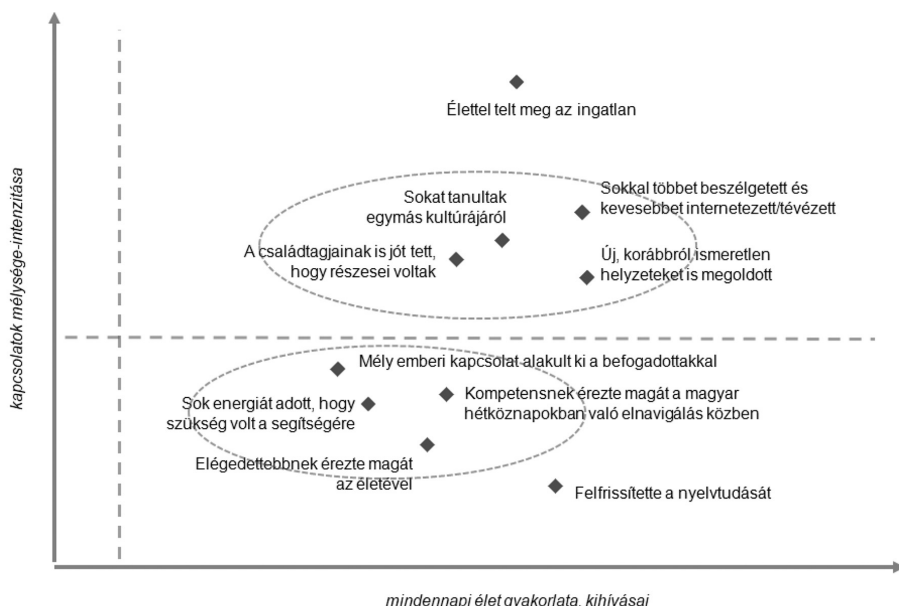
Megkérdeztük a mintába került szállásadókat, hogy tudomásuk szerint hova mentek tovább a lakóik, miután elhagyták az ingatlant – kilépési utak.²⁸ A legtöbb befogadott (a rövidtávú szállásadás súlyával is összefüggésben) a szállás elhagyása után az országot is elhagyhatta valamelyik irányba: 58 százalékuk nyugatra ment tovább, 25 százalékuk pedig a befogadók szerint visszatérhetett Ukrajnába.

A szolidáris alapú szállásra talált menekültek közel ötöde albérletbe (egy másik ingatlanba) tudott elköltözni a befogadás erőgyűjtési periódusa után; néhányan (5%) pedig valamilyen más lakhatási megoldást találtak (közösségi szállás, munkás-szálló). S természetesen vannak olyan befogadottak is, akik továbbra is élvezik a szolidáris lakhatás előnyeit, illetve olyanok, akiknek a kérdezettek továbbra is szállást biztosítanak ugyanabban az ingatlanban, de már valamekkora összegért (a válaszadók nagyjából egy-egy tizede nyilatkozott így).

A szolidaritás megélése: tapasztalatok

Szinte minden válaszadó kiemelte – tizből kilencen, hogy egyszerűen jó érzéssel töltötte el, hogy segíthettek a rászorulókon.²⁹ A pozitív tapasztalatokat leíró indikátorok közötti kapcsolatokat keresve közös halmazt alkotnak a mély emberi kapcsolatok kialakulásai, az önzetlen segítség pozitív visszacsatolásai: a kérdezettek egy-egy negyede gondolta úgy, hogy mély emberi kapcsolat alakult ki közte (köztük, családtagjaikkal együtt) a befogadottakkal, valamint a szolidáris befogadás pozitív visszahatással járt (sok energiát adott számukra az, hogy tisztában voltak vele, hogy a befogadottaknak szükségük van a segítségre). Ebbe a körbe tartoznak még a következő pozitív megélések is: a segítő cselekvés velejárójaként a kért kompetensebbnek érezte magát – közreműködése során – a magyar hétköznapiakban való elnavigálás közben (14%); a befogadási élmény hatására az életükkel elégedettebbnek érezték magukat a válaszadók (8%).

3. ábra. A segítség pozitív megélései: együttjárások³⁰

Ugyancsak pozitív tapasztalási halmazt képeznek a befogadás élményeinek hétköznapokra, a gyakorlati teendőkre való kivetülései is: a családtagoknak (például a gyerekeinek) is jót tett az, hogy ők is részesei voltak a bajbajutottak segítségének (16%); sokat tanultak egymás kultúrájáról (13%); olyan új helyzeteket is sikeresen oldottak meg a segítők, amelyekkel korábban soha nem találkoztak; továbbá többen is kiemelték, hogy a befogadottakkal együtt töltött idő miatt sokkal többet beszélgettek, és kevesebbet interneteztek-tévéztek (8%).

A kvantitatív mérésünk eredményeivel összecsengenek, és egyben árnyalják a szállásadókkal lefolytatott interjúink során megismertek: mindannyian (2 fő rövidtávon, 1 fő középtávon és 3 fő hosszútávon segített szolidáris lakhatással) úgy érezték, hogy a befogadás-szállásadás nem volt nagy önfeláldozás, megtehették, és természetes, hogy segítettek. Véleményük alapján akár már a rövidtávú befogadás alatt is kialakulhatnak mély emberi kapcsolatok,³¹ továbbá a hosszabb távú befogadás során könnyen családtaggá válhatnak az elszállásoltak – kapcsolatba kerülve akár a szélesebb családdal is.³² A szívességi alapon szállást biztosítók pozitív tapasztalatai nagyban a szerencsés (véletlen) befogadó-befogadott kombinációkon múltak.³³

Természetesen nem csak pozitív tapasztalatokat osztottak meg a kérdezettek, hanem nehézségekről is beszámoltak. A leginkább zavaró tényezőnek a befogadottak kiköltözésének időpontjában lévő bizonytalanság mutatkozott – a mintába kerültek közel negyede gondolta így. Hasonló hányad gondolta komolyabb nehézségnek az együttélés szabályainak betartatását-betartását (19%), a meglévő kulturális különbségeket (18%), illetve a megnövekedett rezsizsámlák kifizetését

(19%) – mint láttuk, utóbbi hangsúlyosan játszott közre a szállásadási tevékenység beszüntetésében is.

A nehézségek feltárása kapcsán néhányan kifejezésre juttatták még az elégtelen, vagy nem hozzáférhető hivatalosnak tekinthető információkat (11%), és szintén néhányan negatívumként élték meg a segítő szervezetek – egyházi szervezetek közreműködésének elmaradását (7%) – azaz olyanokat, amelyek nem a közvetlen befogadott-befogadó viszonyhoz kapcsolódnak.

A kvantitatív méréshez képest a kvalitatív mérésünkben a szállásadók árnyaltabban közelítették meg a befogadásból fakadó nehézségeket. Ugyan szinte mindegyik interjúban elhangzott, hogy nagyon kevés információ állt rendelkezésre a szálláskeresőkkal kapcsolatban (például nem tudták, hogy lesz-e közös nyelvük, hogy mennyi időre jönnek, illetve azt is jelezték, hogy nem számíthattak a segítő szervezet támogatására a befogadás során), mégis összességében pozitív felhangú együttéléstről számoltak be, mert a nehézségek jelentős része kezdeti nehézség volt, amelyek oldódtak, ahogy megismerték egymást.

Az együttélésből adódó nehézségeket (a megnövekedett zajszintet például, vagy a magánszféra csökkenését, a saját tevékenységek háttérbe kerülését) a szállásadók elfogadták, a megváltozott közös élet velejárójának tekintették, amiben kiemelt helyet foglalt el a befogadott menekültekkel való közös időtöltés (ügyintézés, nyelvtanulás, játék, beszélgetés, kirándulás).

Konklúzió és a jövőbeni szolidáris lakhatási segítség kilátásai

Kutatásunkban az ukrainai menekültek szolidáris elszállásolását, a szállásadás hosszát, gyakoriságát és helyét, a befogadók szálláskeresőkkal való kapcsolatba kerülését, a szállásadók motivációit, és tapasztalatait vizsgáltuk.

Magyarország a menekülők szempontjából tranzitországnak számít, milliók vándoroltak keresztül az országon, elsődlegesen nyugati irányba. A háború kezdete óta hosszabb ideje Magyarországon tartózkodó ukrainai menekültek (tehát akik nem utaztak tovább) száma folyamatosan változik, számosságukat csak becsülni lehet, mely alapján csoportjuk nagysága elérheti a 100–120 ezer főt. Azaz az országnak (ahogy az Ukrajnával határos, tőle nyugatra elhelyezkedő többi országnak) a nyugati befogadó országokhoz képest egy teljesen eltérő lakhatási segítségnyújtásra kellett berendezkednie, mely – államilag nem szándékolt – részét képezte a spontán civil kezdeményezésű szolidáris szállásadás.

Ahogy Bevezetőnkben is írtuk, reprezentatív felmérésekből tudjuk, hogy a 2022. február 24-től tartó, az ukrainai háború következtében kialakult menekültválság kapcsán a lakosság 2–3 százaléka szállásadással is segítette e rászorulókat – mind a továbbutazókat rövidtávon, mind a közép- és hosszútávon az ország határain belül maradni kívánókat.

A bevonódás e foka különösen figyelemreméltó, ha azt is számításba vesszük, hogy ezt többségében mindenféle háttértámogatás nélkül tették meg az állampol-

gárok: a szolidáris szállásadás vonatkozásában ugyanis hiányzott a szervezeti közreműködés (nem csak a grassroots csoportoké, hanem az NGO-ké, vagy akár a karitatív szervezeteké) és a valamilyen fokú anyagi támogatás. Ez köszön vissza közvetetten a kutatási eredményeinkben is, azaz a szolidáris szállásadás feladásában is e fenti két tényező mutatkozott meghatározónak: az anyagi okok az esetek 40 százalékában, a szervezeti támogatás hiánya pedig 25 százalékában vezetett a szállásadás befejezéséhez. Mindkét tényező esetében (anyagi és szervezeti támogatás) a nemzetközi megvalósítások jelentenek fogódzót; olyan jó gyakorlatokat³⁴, melyeket javasolt figyelembe venni a szolidáris szállásadást támogató anyagi kompenzáció mértéke és formája és az ugyanolyan fontos szervezeti támogatások kialakításakor.

Az előbbi esetében például a havi szintű fix összegek – befogadott személyenként vagy családonként, a rezsitámogatás, a hiányzó felszerelési tárgyak biztosítása, távozáskor a lakásfelújítás tartozhatnak ide.³⁵ Utóbbi vonatkozásában pedig például a szervezeti koordináció, a számos protokoll betartása, a befogadók-befogadottak megfelelő kiválasztása („matching”), a szállásadók felkészítése és rendszeres támogatása, a kiegészítő veszélyeinek csökkentése képezhetik mindennek részét. Ahogy írtuk korábban, a civilek jól leírható csoportja a háború kitörése után közvetlenül, önként, ad hoc kezdeményezésként, viszonzást nem feltételezve elkezdte szállásadási segítségnyújtását (77 százalékuk már február-márciusban).

A szállásadók körében végzett mérésünk alapján három út mutatkozik meg aszerint, hogy miként találtak egymásra a befogadók és a befogadottak: a szállásadók saját független kezdeményezései – közösségi médián és saját kapcsolati hálójukon keresztül (62%); a rokoni-ismerősi megkeresések saját részre (25%); és a szervezeti közvetlen közreműködés (13%). Külön kiemelendő az online platformok (különösen a közösségi média) kapcsolatteremtő, menekültek és befogadók összekötésében játszott fontos szerepe. Szervezeti támogatás hiányában, a szolidáris szállásadás vonatkozásában ennek döntő szerepe lehetett, alátámasztva az online technológia válságkezelésben való alkalmazásának hatékonyságát. A feltárt kapcsolatba kerülési utak alapján jelentős eltérés rajzolódik ki a szolidáris szállásadás és a menekültek számára nyújtott egyéb önkéntes segítségi forma között. Ahogy az ismeretes a 2022-ben kezdődött menekültválságban – a 2015-höz képest – a megtöbbszöröződött számú civil kezdeményezések, önkéntesek nagyrésze most is hálózatos alapon, a közösségi médiában, elsődlegesen az erre a célra létrehozott Facebook csoportokban szervezte, és valósította meg segítő munkáját. Azonban, ahogy kutatásunkból megismertük, a szolidáris szállásadások többsége nem hálózatos alapon folyt, hanem inkább ad hoc peer to peer kezdeményezések keretében realizálódtak. Ennek több oka is lehet: talán a legfontosabb, hogy a saját életterbe, ingatlanba való beengedés minden bizonnyal a legnagyobb elköteleződést feltételező szolidaritást jelenti, amelyet csak kevesek képesek felvállalni – mind objektív, mind szubjektív okok miatt. Ha például valaki nem rendelkezik a célnak megfelelő ingatlannal és anyagi háttérrel, hiába szeretné megtenni, nem tudja megvalósítani mindezt; de ha rendelkezik is valaki a kellő háttérrel, viszont hiányzik az ehhez megfelelő altruista attitűd, nem fog ily módon segíteni.

A kapcsolati hálókból esetlegesen jelentkező jó példák pedig épp az előbbieket miatt nem tudják megfelelően kifejteni pozitív hatásukat.³⁶ Szintén ok lehet, hogy a szolidáris szállásadásban valamilyen szerepet betöltő szervezeteknek nemcsak a kompetenciái, de az erőforrásai is hiányoztak olyan programok lebonyolításához, amelyek a tágabb közösség számára is vonzó gyakorlatot jelentettek volna, arra ösztönözve a lakosságot, hogy maguk is szolidáris szállásadóvá váljanak. Továbbá, a szervezeti háttér azért is maradt töredékes, mert a szervezetek egy része egyáltalán nem vállalt szerepet a szolidáris szállásadásban, elsősorban annak kockázatos volta miatt, illetve az abban részt vevők közül többen is feladták – annak nagy erőforrás befektetés igénye miatt – a közreműködést. Arról nem is szólva, hogy a résztvevő szervezetek szolidáris szállásadásban való tevékenysége szinte láthatatlan maradt.

A feltárt altruista lakhatási segítségnyújtás fényében kíváncsiak voltunk arra, hogy egy esetleges következő humanitárius katasztrófa esetén miként változhat a civilek bevonódása: az ukrán menekültválságot a jövőbe projektálva, egy 2023. decemberi lakossági mérésünk³⁷ segítségével megkíséreltük modellezni, hogy vajon tartósan átrajzolható-e a lakhatási segítségnyújtás fennálló értelmezési keretei Magyarországon vagy a megtapasztalt jelentős mérvű szolidáris szállásadás egy-szeri felfutásának bizonyulna csupán. A kapott eredmények biztatóak: azt találtuk, hogy a lakosság hozzávetőlegesen 4 százaléka szolidárisan befogadna egy környező országban zajló háború elől menekülőket; méghozzá 3–6 hónapos időtávra (azaz közép- vagy hosszútávra) – mint láttuk az ukrán menekültválság kapcsán a rövidtávú elköteleződések domináltak Magyarországon a szolidáris szállásadást.

Amikor a befogadást vállalók arról nyilatkoztak, hogy szerintük mi szükséges ahhoz, hogy jól működjön a modellezett szituációban a szolidáris szállásadás, viz-szakösztönte azok a tényezők (60–70 százalékuk egyetértésével), amelyeket a szállásadói mérés kérdeztettjei hiányoltak vagy ami miatt feladták segítő tevékenységüket (illetve amit a más országokban tapasztaltak közvetítenek): fontos lenne, hogy egy szervezet vállalná a hivatalos ügyintézéseket; akihez lehetne fordulni nehézségkor; lenne egy első találkozó a befogadás előtt; egy szervezet felmérné az ingatlan aktuális állapotát; szükség lenne egy olyan online felületre, ahol minden fontos információ megtalálható, és nem utolsó sorban lenne egy közös platform más szállásadókkal, ahol ki lehetne cserélni a tapasztalatokat.

Mindezek alapján kutatásunk a szállásadási szolidaritás tekintetében feltártakkal ráerősít azokra a tanulmányokra, melyek a közelmúlt, rendkívüli helyzetekben megmutatkozó magyarországi civil szolidaritás jelentőségére világítanak rá. Azonban arra is szeretné felhívni a figyelmet, hogy az önkéntes tevékenységek fenntarthatósága szervezeti támogatás nélkül hosszabb távon nem biztosítható. Különösen igaz ez a szolidáris szállásadásra, hiszen ez, mint a legnagyobb elköteleződéssel járó önkéntes segítő forma, a legkomplexebb támogatást igényli.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetnyilvánítással tartozunk a kutatásunkat lehetővé tevő többszázagos Safe Homes projektnek, amelyet az Európai Bizottság finanszírozott és a Nemzetközi Vöröskereszt (IFRC) koordinálásával valósult meg. Szintén köszönettel tartozunk a Magyar Vöröskeresztnek, hogy a magyarországi szolidáris lakhatáshoz kapcsolódó kutatás lefolytatására és elemzésére felkért bennünket.

A kutatás nem valósulhatott volna meg számos, a menekültellátásban résztvevő szervezet és szolidáris szállásadó értékes közreműködése nélkül, amiért szintén hálásak vagyunk.

A kutatási eredmények első bemutatására – „A szolidáris szállásadás mint menekültellátási alternatíva” – 2024. január 18-án Budapesten került sor a Magyar Vöröskereszt által tartott műhelyrendezvényen.

Irodalom

- Az erdélyi menekültek – Az „Erdély” vizsgálat zárójelentése (1989). Budapest: TÁRKI.
- Bereczkei Tamás–Birkás Béla–Kerekes Zsuzsanna (2007): Önzetlenség idegenek iránt. Egy evolúciós modell kísérleti ellenőrzése. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 62., (4.), pp. 449–473. DOI: 10.1556/MPSz-le.62.2007.2
- Bereczkei Tamás (2003): *Evolúciós pszichológia*. Budapest: Osiris.
- Czirfusz Márton–Pósfai Zsuzsanna (2023): *Ukrajnából érkező menekülteknek szóló közép- és hosszú-távú lakhatási program lehetőségei és korlátai*. Budapest: Periféria Közpolitikai és Kutatóközpont.
- Feischmidt Margit (2018): Szolidaritás és társadalmi reflexió a menekültek önkéntes segítőinek elbeszéléseiben. *Socio.hu* 2018/1. DOI: 10.18030/socio.hu.2018.1.69
- Forst, Rainer (2021): Solidarity: Concept, Conceptions, and Contexts. *Normative Orders Working Paper* 02/2021. Research Centre “Normative Orders” of Goethe University Frankfurt am Main.
- Hamann, Ulrike–Karakayali, Serhat (2016): Practicing Willkommenskultur: Migration and Solidarity in Germany. *Intersections*, 2., (4.), pp. 69–86. DOI: 10.17356/ieejsp.v2i4.296
- Juhász Attila–Molnár Csaba–Zgut Edit (2017): *Menekültügy és migráció Magyarországon*. Prága: Heinrich-Böll-Stiftung e.V., Budapest: Political Capital.
- Kiss Adrienn–Magyar Eszter (2013): *Hol az otthonom?* Budapest: Menedék.
- Klenner Zoltán (2017): A modern menekültügyi rendszer létrehozása és fejlődése a rendszerváltoztatás időszakában Magyarországon. *Magyar Rendészet*, 3., pp. 47–60.
- Kováts András–Soltész Béla (Szerk.) (2022): *Valahol otthon lenni – Menekültek társadalmi beilleszkedése Magyarországon*. Budapest: Menedék – Migránsokat Segítő Egyesület.
- Laitinen, Arto–Pessi, Anne Birgitta (2021): Szolidaritás: elmélet és gyakorlat. *Regio*, 2., pp. 5–23. DOI: 10.17355/rkkpt.v29i2.05
- Lakševics, K.–Franz, Y.–Haase, A.–Nasya, B.–Patti, D.–Reeger, U.–Raubiško, I.–Schmidt, A.–Šuvajevs, A. (2024): The permanent regime of temporary solutions: Housing of forced migrants in Europe as a policy challenge. *European Urban and Regional Studies*, 31., (1.), pp. 81–87. Sage. DOI: 10.1177/09697764231197963
- Sik Domonkos (2018): Szolidaritás a késő modernitásban. *Szociológiai Szemle*, 1., pp. 4–32.
- Sik Domonkos (2018): *Válaszok a szenvedésre. A hálózati szolidaritás elmélete*. Budapest: ELTE Reader.

- Sik Domonkos–Zakariás Ildikó (2021): Járvány és válság – rászorultsági és segítő viszonyok a COVID–19 első hulláma idején. *Regio*, 2., pp. 24–72. DOI: 10.17355/rkkpt.v29i2.24
- Sik Endre–Simonovits Bori–Szeitl Blanka (2016): Az idegenellenesség alakulása és a bevándorlással kapcsolatos félelmek Magyarországon és a visegrádi országokban. *Regio*, 2., pp. 81–108.
- Sik Endre (1990): Erdélyi menekültek Magyarországon. In: Andorka Rudolf–Kolosi Tamás–Vukovich György (Szerk.): *Társadalmi riport 1996*. Budapest: TÁRKI. pp. 516–533.
- Sik Endre (2016): *Csúcsot döntött az idegenellenesség, elfogyott az idegen-barátság*. Budapest: TÁRKI. https://www.tarki.hu/hu/news/2016/kitekint/20160404_idegen.html
- Solidarity and housing: Supporting Safe Homes. Considerations, key principles and practices (2022). *European Commission (EC)*.
- Tóth Judit–Bernát Anikó (2022): Menekültválság 2022-ben. Az Ukrajna elleni orosz agresszió menekülteinek magyarországi fogad(tat)ása. In: Kolosi Tamás–Szelényi Iván–Tóth István György (Szerk. 2022): *Társadalmi Riport 2022*. Budapest: TÁRKI. pp. 347–367.
- Towards a Europe of Solidarity Housing (1992): Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion. *Social Europe Supplement*, 3., (92.), Belgium.
- Vályi Réka (2008): Az altruizmus jelensége a társadalomtudományban. *Kötő-jelek*, 2007. pp. 103–120.
- Werner, Greta Weston (2014): Housing movements: From solidaristic discourse to solidaristic fields. *Political Geography*, 103088. DOI: 10.1016/j.polgeo.2024.103088
- Yanaşmayan, Zeynep (2023) Post-2015 refugees in Germany: “Culture of welcome”, solidarity or exclusion? *International Migration*. 2023. 61., pp. 3–11. IOM. DOI: 10.1111/imig.13149
- Zakariás Ildikó–Feischmidt Margit–Gerő Márton–Morauzski András–Neumann Eszter–Zentai Violetta–Zsigmond Csilla (2023): Szolidaritás az ukrain menekültekkel Magyarországon: gyakorlatok és attitűdök egy lakossági felmérés alapján. *Regio*. 31., (2.), pp. 101–150. DOI: 10.17355/rkkpt.v31i2.101
- Zakariás Ildikó (2016): A menekültek civil segítése: attitűdök és morális érvek. *Regio*, 24., (4.), pp. 61–87. DOI: 10.17355/rkkpt.v24i4.137

Jegyzetek

¹ <https://www.statista.com/statistics/1312584/ukrainian-refugees-by-country/><https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> 2022. március 4-étől (visszamenőleg is) az Ukrajnából a háború miatt menekülőket ideiglenes védelemben részesíti az Európai Unió tagállamaiban.

² Az Eurostat adatai szerint 2024. január végéig 34250-en kaptak Magyarországon ideiglenes védelmet. Ehhez képest az országban tartózkodó, 2022. február 24. után érkező ellátásra jogosult, de formálisan nem menedékes kettős (ukrán–magyar) állampolgárok számáról nincs publikált adat, de részletes becslés sem látott napvilágot. Számuk vélhetőleg eléri az ukrán állampolgárságuk számát. (2021-ben körülbelül 130–150 ezren rendelkeztek magyar–ukrán kettős állampolgársággal, a háború kezdete után legfeljebb 60–80 ezren maradhattak Kárpátalján, ők jöttek először és nagy tömegben Magyarországra menekültként.) Ahogy nincs adat a kettős állampolgárokról, úgy nincs publikált adat azokról sem, akik ukrán állampolgárok, de amúgy regisztráció nélkül tartózkodnak az országban: például biometrikus útlevéllel léptek be; családtagok, akik regisztráció nélkül a már korábban munka miatt itt tartózkodókhoz csatlakoztak; „időszakos” keresőtevékenységet folytatók. Az Ukrán Nagykövetség például 200 ezer főre becsüli a Magyarországon tartózkodó ukránok számát, azonban vélhetőleg beleszámolják ebbe a február 24. előtt már itt lévőket is (tartózkodási engedélyesek) – 40 ezer fő, kettős állampolgárok – 30–40 ezer fő, továbbá szerepelhetnek ebben a magukat nem regisztráló biometrikus útlevéllel rendelkezők is.

³ A 2001/55/EK irányelve alapján a tagállamok biztosítják a védelmi minimumokat: a munkavégzés lehetőségét, a megfelelő szálláshelyet, a sürgős és alapvető egészségügyi ellátást, a 18 év alatti személyek részére az oktatást.

⁴ Mindeközben arra is lehetőség mutatkozott, hogy új civil, karitatív vagy egyházi szervezetek, önszerveződő segítő csoportosulások jöjjenek létre, vagy újfent aktívvá váljanak régebbi karitatív szervezetek (például Vöröskereszt).

⁵ Deduktív megközelítéssel: az „Erdély-kutatás” azt mérte, hogy a menekült kérdezettek több mint felének első szállása rokonnál vagy barátnál volt – ami azt jelzi, hogy jelentős volt a lakossági befogadás

⁶ A létrejött grassroots-csoportok közül a legmeghatározóbb a Migration Aid, a Segítsük Együtt a Menekülteket és a Mígszol voltak (utóbbi azóta megszűnt, a Segítsük Együtt a Menekülteket csoport pedig eleinte más esetekre kezdett koncentrálni, majd aktivitása lecsökkent-megszűnt).

A grassroots civil csoportosulások a közösségi médián, elsődlegesen a Facebook-on keresztül szervezték segítő munkájukat, toborozták tagjaikat-támogatóikat, gyűjtöttek adományokat, demonstrálták munkájukat. Azaz a 2015-ös menekültválság során végzett szolidáris tevékenységek többségükben hárlózat alapon folytak (elérés-kapcsolódás, csoportkohézió, szervezés, flexibilitás, gyorsaság, megvalósítás), alapvetően bürokratikus korlátok nélkül.

⁷ A még mindig működő Migration Aid a korábbi, 2015. évi menekültválság során szerzett tudás- és tapasztalati bázisán – természetesen – az elsők között lépett a segítség mezőjébe, az adatbázisából több ezer önkéntes mozgósítva, illetve új tagokat beemelve. Mellettük számos újonnan létrejött grassroots csoportosulás vett részt az azonnali cselekvésekben: adománygyűjtésben, fuvarozásban, a menekültek alapvető ellátásában. A létrejött, a közösségi médiában, alulról szerveződő közösségek közül messze kiemelendő a Segítségnyújtás MOST – Menekültek Online Segítő Társasága Facebook csoport: egyfelől a többi csoportnál felkészültebb működésével, másfelől azzal, hogy hihetetlen tempóban növelte tagjai, szimpatizánsai számát – gyors létrejötte utáni első hetekben már 100 ezer taggal bírt. A civil kezdeményezések többsége ugyanazokat a tevékenységeket kezdte végezni, amit a hasonló csoportosulások 2015-ben folytattak, melyek kiegészültek egészségügyi-, adminisztrációs-, munkakeresési és egyéb szükséges szolidáris segítségnyújtásokkal. Az átmeneti vagy esetenként a hosszútávú szállásadás azonban csak kevesük gyakorlatába emelődött be (a Migration Aid saját intézményeiben és adatbázisában lévő önkénteseknél helyezett el menekülteket; a Segítségnyújtás MOST összekapcsolta a szálláskezesőket és szállásadókat, ahogy még egy-két platform is tette).

⁸ A szállásadási segítségnyújtás szempontjából időrendben az első hetek történései:

– 2022. 02. 24. Az első civil segítők megjelenése

– 2022. 02. 25–27. Elkezdődik a segítő munka: a grassroots csoportok (Migration Aid és más közösségek, civil önkéntesek), a UNHCR, a nagy segélyszervezetek (mögöttük a Karitatív tanáccsal) is belépnek; a Segítségnyújtás FB csoport létrejön, fővárosi és egyéb önkormányzatok szállást próbálnak biztosítani – a továbbutazóknak; a szallas.hu azonnal szállásokat ajánl fel.

– 2022. 02. 26. A BMSZKI belép a szállásadásba. A beregsurányi határátkelőn a Málta koordinál: civil szállások/felajánlások felé irányítanak, és többeket a tornateremben szállásolnak el átmenetileg (az önkormányzat). Záhonyban az önkormányzat ideiglenes menekültszállással alakította a művelődési házat. A Magyar Vöröskereszt Záhonyra és Lónyára összpontosította jelenlétét, Záhonyban a közösségi szállásnál segít.

– 2022. 02. 28. Számos önkormányzat, egyetem és jótékonyági intézmény csatlakozik a civil kezdeményezésekhez, szállás biztosításával is. Az első dedikált állami szálláshelyek: az agrárminisztérium kezdeményezésére 100 menekültnek szálláslehetőség-ellátással a határközei erdei iskolákban.

– 2022. 03. 03. A katasztrófavédelem kijelölésére 73 ukrán menekültet szállásoltak el a győri Bartók Béla Általános Iskola tornatermében.

– 2022. 03. 07. 20 szállodától érkezett felajánlás térítésmentes elhelyezésre (100 szoba, ~ 1 hónap) az ország különböző részeiből (a MSZÉSZ és a Migration Aid közös koordinálása). A shelterukr.com weblap elindulása: ingyenes szálláshelyek – elsődlegesen tranzitszállások.

– 2022. 03. 09. A Vöröskereszt március 9-én nyitotta meg Győrben a Zrínyi utcai volt kórházépületben szállását (150 fő) az önkormányzattal karöltve. A Hunguest Hotels Zrt. egy hónapra megnyitotta budapesti szállodáit a menekültek előtt – kapacitás 360 fő (a Magyar Ökumenikus Segélyszervezet segítette őket).

– 2022. 03. 12. Megnyílt a madridi Migration Aid.

⁹ Az intézményi szálláshelyek sok esetben egyfelől távol voltak a potenciális munkalehetőségektől, az iskoláktól, a gyermekgondozás intézményeitől, az egészségügyi intézményektől, a közlekedési lehetőségektől, a nyelvtanulás helyszíneitől; másfelől pedig a bennük való elhelyezéshez kapcsolódó támogatási struktúra nem feltétlenül sarkallta arra az ott élőket, hogy az integráció felé lépéseket tegyenek, a magyar munkaerőpiacon bejelentetten elhelyezkedjenek. (Az állam rendeleti úton 2023 augusztusától megváltoztatta a – még megmaradt – kollektív szálláshelyek és az ott elhelyezettek támogatási rendszerét, erőltetetten a munkaerőpiac, a gyors kiköltözés felé terelve a felnőtt munkaképes lakókat.)

¹⁰ Az elmúlt másfél évben a kollektív szállásokon az egy időben elhelyezettek összesített maximális száma 11 ezer körüli volt.

¹¹ A menekülők nagy száma miatt az egyes, különösen érintett településeknek (országoknak) olyan ad hoc megoldásokra kellett támaszkodniuk, mint például sátrak, tornatermek, szállodák ideiglenes használata, „konténer falvak” létrehozása és a magánszálláshelyek beemelése.

¹² A hosting tágabb értelemben véve nem újkeletű a nyugat-európai lakhatási megoldások körében, számos nagyváros igen régóta – évtizedek óta – alkalmazza azt, szociális alapon (leszakadó csoportok tagjai, valamilyen ok miatt lakhatási segítségre szoruló, avagy menekültek esetében). Az alkalmazásban, többek között, az a felismerés is közrejátszott, miszerint a nagyvárosokban való letelepedés sokak számára kihívást jelent, s e kihívás részét képezi a megfelelő lakhatás megtalálása is: a megfizethető lakások hiányával összefüggésben csökkennek az egyes szükségletek (például a munkahelyek, a nyelvtanulás és a gyermekgondozás), az integrálódás biztosításának lehetőségei, viszont növekednek a menekültek, a leszakadó csoportok tagjainak hajléktalanná válásának és társadalmi kirekesztődésének kockázatai.

A menekültellátásban megjelenő e forma az általános hosting-konceptiótól némileg eltér – magáningatlanok nagyszámú bevonása. Az eltérés egyik oka, hogy sok nagyvárosban – ahová a lakóhelyüket elhagyni kényszerült emberek általában nagyobb számban érkeznak – az ingatlanpiaci telítődés miatt, a szociális alapon vagy lakásszövetkezeteken keresztül igénybe vehető megoldások elfogytak, a lakhatási kapacitások és a szükségszállások kimerültek.

¹³ A szolidáris lakhatási megoldás néhány nyugat-európai országban már sok éve a menekültellátási programok és rendszer része, ahol a felajánlók, a bevont állampolgárok számukra idegen embereknek biztosítanak lakhatást hosszabb rövidebb időre, ingyenesen vagy valamekkora támogatás ellenében; ezeket a megoldásokat vette át az Unió tagországainak többsége. Az anyagi támogatások a vendéglátóknak (hostok) vagy a „bérelti díjat” fizető befogadottaknak járnak. A megnövekedett megélhetési költségek és az infláció miatt az egyes befogadókra és a lakóhelyüket elhagyni kényszerült személyekre nehezedő gazdasági nyomás ahhoz vezethetett volna, hogy nem lettek volna képesek vagy hajlandóak a meglévő megállapodásokat tovább folytatni a dotáció nélkül. E támogatások összege és feltételei eltérőek, például a támogatásban részesülő lakhatás időtartamától vagy a befogadott személyek számától függően.

¹⁴ Itthon a magánszálláson való szállásadás csupán abban az esetben élvezhetett állami támogatást, ha legalább 20 fő egyidejű elhelyezéséről gondoskodik a befogadó, ami azt is jelenti, hogy ilyen létszám mellett éppen a befogadó és befogadott kapcsolatának személyessége, és a kapcsolódásból fakadó támogatás egyénre szabottsága vesz el.

¹⁵ Anélkül, hogy részletesen foglalkoznánk a magánszállás-alapú szolidáris szállásadás szervezeti hátterével, annyit mindenképpen fontosnak tartunk kiemelni, hogy a háború kitörésének első évében az érintett szervezetek mindannyian erőforrás- és kompetenciahiánnyal küzdöttek. Mivel nem voltak ilyen irányú korábbi tapasztalatok, hiányoztak az állampolgári szolidáris szállásadásra vonatkozó protokollok és struktúrák, amik bizonyítottan hatékonyan támogatták volna az úgynevezett hosting programok működtetését. Továbbá a segítő szervezetek egy része, a várható kockázatok miatt, egyáltalán nem vállalt szerepet az állampolgári szolidáris szállásadás működtetésében.

¹⁶ Reprezentatív adatfelvételek eredményekkel, ahol a szállásadási segítségnyújtás mérésre került:

– Társi, 2022. április: 2% (N=1000, személyes);

– Társadalomtudományi Kutatóközpont - CEU Demokrácia Intézete és Medián, 2022. június: 2,3% (N=1000, telefon);

– Vöröskereszt – Szociometrum, 2023. december: 3,1% (N=700, online) – Saját mérésünk.

(A Medián 2022. júniusi adatfelvétele alapján a magyar lakosság összesen 40 százaléka nyújtott valamilyen segítséget a menekülteknek a háború kezdete óta. Saját mérésünkben pedig azt találtuk, hogy 2023. december végéig a kérdezettek 25 százaléka nyújtott segítséget az ukrajnai háború kitörésétől számítva Magyarországra menekülő vagy az országon áthaladó menekülteknek, s 31 százalékuknak van olyan ismerőse is, aki ugyanígy tett.)

¹⁷ <https://redcross.eu/projects/safe-homes>, https://home-affairs.ec.europa.eu/safe-homes-guidance_en

¹⁸ A Magyar Vöröskereszt a szolidáris lakhatáshoz kapcsolódó kutatás megvalósításában és az eredmények kiértékelésében vett részt a Safe Homes-projekten belül. Szakmai partnere a Szociometrum kutatócég volt.

¹⁹ A szállásadók körében lefolytatott vizsgálat egy összetett kutatás részhalmozát képviseli. A teljes kutatás feltáró szekunder adatelemzésekre, kvalitatív szakértői interjúkra (24), kvalitatív interjúkra és fókuszcsoporthoz befogadottakkal (11), kvalitatív interjúkra befogadókkal (6), kérdőíves online kvantitatív mérésre szívességi szállásadókkal (N=151) és kérdőíves online kvantitatív mérésre elszállásolt ukrajnai menekültekkel (N=460) – utóbbiak közül n=130 személy részesül(t) közép- vagy hosszútávon szíveségi lakhatásban – épült.

²⁰ A projekten belül, más országokban is zajló, a tématerületet vizsgáló kutatások is hasonló időzítéssel nehézségekről számoltak be, így például Belgiumban és Franciaországban is gondot okozott mindez.

²¹ Az állításokkal 4 fokú skálán lehetett egyet vagy egyet nem érteni. Az indikátorok között igen magas korrelációt tapasztaltunk: jelentős arányú az egyetértések együttljárása. Nem is lehetett a 7 indikátor alapján szegmentálni a válaszadókat.

²² Több válasz is adható volt a terület sajátosságai, és többszöri szolidáris szállásadás miatt.

²³ Kutatásunk feltáró szakaszában, a szakértői interjúban többek között az is elhangzott, hogy a szolidáris szállásadásból nem egyenlő mértékben részesültek az ukrajnai menekültek különböző csoportjai: például a romák iránti befogadási hajlandóság nagyon alacsony volt. Őket legtöbbször a katasztrófavédelem irányította el az ország valamely pontján épp elérhető egyik kollektív szállásra.

²⁴ A Bevezetőben bemutattuk, hogy kérdezettek 2–3 százaléka jelezte az egyes korábbi lakossági reprezentatív felmérésekben, hogy segített szállásadással a háború kitörése óta; azonban az esetükben nem ismert, hogy mindezt rövid- avagy hosszabb távon tették; s az sem derül ki a mérésekből, hogy mit takar pontosan a „szállásadással segített” válasz. Mindenesetre e mérések eredményei az óvatos becslés és árnyalás megfelelő alapjait képezhetik. A Saját mérésünkben (Szociometrum) feltárt 3 százaléknyi súly – a mintaméret nagysága miatt – nem teszi lehetővé, hogy a körükbe tartozókról statisztikailag releváns leírást adjunk. Ezt csak jelzésértékkel tehetjük meg (ezzel is segítve a szolidáris szállásadók mintájába kerültek rétegződésének „elhelyezését”): nagyjából egyforma arányban képviseltetik körükben magukat a 30–39, a 40–49 és az 50–59 évesek; a nők száma kétszer akkora mint a férfiaké, a

fővárosban és Pest megyében szállásadásban segítők együttes aránya messze meghaladja az ország egyéb területén tevékenykedőkéét.

²⁵ A válaszadók számára 16 különböző, előzőleg feltárt lehetőséget mutattunk (és egyebet is megnevezhettek), melyek segítségével árnyalhatták, hogy miként kerültek kapcsolatba a befogadottakkal, úgy mint például „Ismerősök, kollégák szoltak, hogy valakinek szüksége van segítségre”; „Rokonok jöttek hozzám, így csak ideszóltak/megbeszéltek velem.”

²⁶ Több válasz is adható volt a terület sajátosságai, és többszöri szolidáris szállásadás miatt.

²⁷ Több válasz is adható volt a terület sajátosságai, és többszöri szolidáris szállásadás miatt.

²⁸ Több válasz is adható volt a terület sajátosságai, és többszöri szolidáris szállásadás miatt.

²⁹ A kérdezettek több itemmel kapcsolatosan jelezhettké egyet vagy egyet nem értésüket – az itemek a szolidáris magatartás egyes jellegzetességeire, illetve a kvalitatív vizsgálatban feltárt altruista motivációkra reflektáltak.

³⁰ Az ábra homogenitáselemzés útján jött létre. A homogenitáselemzés csoportokba, halmazokba rendezi az adott vizsgálatba vont változókat és kategóriáikat. Méghozzá úgy rendezi a számszerű adatokat változókaté kategóriák és esetek szerint csoportokba/halmazokba, hogy a váltakozó legkisebb négyzetes különbségek átlagát veszi ehhez alapul (az elemzésbe vont esetekre/változókra vonatkoztatva). Az azonos halmazba tartozó kategóriák egymáshoz közel, míg a különböző halmazokba tartozók egymástól távol kerülnek ábrázolásra.

A homogenitáselemzés célja, hogy leírja a kapcsolatot kettő vagy több nominális változó között egy alacsonyabb dimenziójú térben, megőrizve az összes elemzésbe vont változókaté kategóriát. A homogenitáselemzést a szakirodalmakban szokták a nominális adatok főkomponens-elemzésének is nevezni. (A homogenitáselemzést előnyben szokták részesíteni a szokásos főkomponens-elemzéssel szemben, ha a változók között nem feltétlenül áll fenn lineáris kapcsolat, vagy ha a változókat nominális szinten mérik.) Az ábrában nem szerepel a „Jó érzéssel töltötte el, hogy segíthet a rászorulókön”, mivel azzal szinte mindenki egyetértett; így nem számított csoportképző indikátornak – független a többi változó értékeinek szóródásától.

³¹ *„Tudtunk vele beszélgetni, a fiammal is jól kijöttek, tudtunk neki segíteni, nagyon jól ki lehetett vele jönni, volt közös témánk, és nagyon alkalmazkodó volt mindenben. Nagyon örültem neki, hogy ott volt.” (‘Szállásadó6’)*

³² *„Egy családként éltünk tulajdonképpen, a konyhában is, V. mindent tudott, hogy mi hol van, és ha kellett, akkor magához tudta venni. Ők jöttek többször, én nagyon ritkán mentem fel, csak akkor, amikor vigyázni kellett a gyerekekre...” (‘Szállásadó3’)*

³³ *„Igyekeztünk tapintatosak lenni, hogy érezzék, hogy ők otthon vannak, és nem megtúrt vendégek. (...) ez egy csodálatos dolog volt, hogy így alakult az életünk, hogy összefortunk, egy családként éltünk...” (‘Szállásadó4’)*

³⁴ Lásd erről például részletesen a Safe Homes projekt keretében elkészült „Lessons Learned Report”-ban megjelenített jó gyakorlatokat. <https://redcross.eu/positions-publications/lessons-from-the-safe-homes-programme-hosting-as-an-option-to-accommodate-people-who-have-lost-their-homes>

³⁵ Például 2022 márciusában Szlovákia bevezette a lakhatási támogatást azon személyek számára, akik Ukrajnából érkező személyeket fogadtak be. E kezdeményezés keretében a vendéglátók éjszakánként 10 euró fix összeget kaphattak a 15 év alatti gyermekek után, illetve 15 eurót a 15 évnél idősebb személyek után. A támogatás 2022 októberétől másfélszeresére, azaz 24,20 illetve 12,10 euró/éjre nőtt. A támogatás 6-12 hónapig volt folyósítható és a havi plafon 1800 euróban volt maximalizálva. Lengyelországban az ukrainai menekülteket befogadó állami támogatása napi 40 zloty (~ 8,5 euró) befogadott személyenként, és 120 napig került folyósításra. (A lengyelek ennek megállapításához azt feltételezték, hogy 120 nap elteltével a legtöbb felnőtt menekült képes lesz munkát találni és önellátóvá válni.)

³⁶ „Érdekes volt, hogy egy helyre járunk, egyfélélt tanulunk, és volt olyan, aki elcsodálkozott, és olyan is a gyűliben, aki gazdag, és lezárta az emeletet. Én kinyitottam, mert nálunk is le volt zárva.” (‘Szállásadó3’)

³⁷ Az eredmények a magyarországi felnőtt lakosságot reprezentáló (nem, korcsoport, településtípus, régió) N=700 fős online lakossági reprezentatív adatfelvételtől származnak. (Az ukrajnai háború már közel két éve zajlott a mérésünk idején, az első sokkok hatásai már relatíve távoliak voltak és a jelentős médijelenlét is alábbhagyott, így azt feltételeztük, hogy mindezek nem torzítják az adatfelvételt.) A felvétel egyik alapcélja az volt, hogy megismerjük belőle a háború kezdete óta tartó civil lakhatási segítség volumenét, ezzel elhelyezve a szolidáris szállásadói mintába kerülteket, a másik célja pedig az volt, hogy modellezzük a lakosság hozzáállását egy „hosting” típusú lakhatási megoldáshoz („what if” scenáriók). Egy ilyen megoldás során jellemzően, segítő szervezeteket bevonva, hatékony koordinációval, komoly szociális munkával, a szállásadók segítségével és bizonyos szintű anyagi dotációjával élnek az ezt alkalmazó országokban (például, ahogy tette-teszi Szlovákia vagy Lengyelország). Mi az anyagi támogatást első körben nem emeltük be a koncepció tesztelésébe, csupán arra voltunk kíváncsiak, hogy mennyien vállalnának szolidáris szállásadóvá a következők alapján: „Tételezzük fel, hogy egy szomszédos országban zajló háború elől menekülő emberek érkeznek jelentős számban az országba (ahogy ez történt többször is tavaly február vége óta az ukrán menekültek esetében). A helyzet megoldására a menekültek többek között magánlakásokban – magánházakban kerülnének elszállásolásra. Ön egy ilyen szükséghelyzetben biztosítana-e szállást egy vagy több menekültnek szíveségéből 3–6 hónapra, saját költségén?”

CIVIL SZERVEZETEK MAGYARORSZÁGON AZ ÉLELMISZER-PAZARLÁS ELLEN*

Huszka Péter–Keller Veronika

Bevezetés

Az élelmiszer-pazarlás problémája évszázadok óta jelen van egyéni és társadalmi szinten is, de különösen az iparosodott országokban vált jelentőssé a fejlett élelmiszeripar, az elosztási láncok és a fogyasztói szokások változása, a hedonista életstílus miatt. A tudományos közvéleményt a 20. század végéig elsősorban a mezőgazdaságban keletkező élelmiszerhulladékok problémája, (azok megelőzésére illetve csökkentésére való törekvés) foglalkoztatta. A mezőgazdasági termelés során ugyanis gyakran előfordul, hogy a terményeket vagy a termelés során keletkező melléktermékeket nem hasznosítják teljes mértékben. A 21. században az informatika térnyerése, a mindenhol mindent mérni tudunk lehetősége miatt az élelmiszerlánc többi szereplőjénél jelentkező pazarlás is felkeltette a kutatók és a szélesebb közvélemény érdeklődését is. Az utóbbi néhány évben (és különösen az energia és gazdasági válságok idején) pedig a háztartások szintjén keletkező élelmiszerhulladékok problémaköre kapott nagyobb és kap egyre nagyobb figyelmet. Mindezek arra vezettek, hogy már közigazgatási szinten is intézkedések történtek az élelmiszer-pazarlás problémájának kezelésére (maradékok, élelmiszerdobozok kihelyezése). Természetesen kormányzati beavatkozások és törvények is születtek, de a civil szervezetek és azok kezdeményezői is megjelennek. Háztartási szinten az élelmiszerek egyre hatékonyabb felhasználásával, nemcsak energiát, hanem pénzt lehet megtakarítani, csökkentve ezzel fogyasztás környezeti hatását.

Az élelmiszer-pazarlás korunk egyik fontos problémája különösen az ENSZ fenntartható fejlődési (SDG) célok szempontjából (Éhezés megszüntetése, az élelmezésbiztonság és a fenntartható mezőgazdaság előmozdítása; Felelős fogyasztás és termelés előmozdítása). Amíg a Föld jelentős részén éheznek (az ENSZ besorolás alapján az alacsony jövedelmű országokban) és alultápláltak az emberek, addig a magas jövedelmű, fejlett országokban élő emberek többsége túlsúllyal küzd (USA, EU, Mexikó, Ausztrália, Brazília, Magyarország – WHO 2023). Az élelmiszer-pazarlás nem csupán társadalmi, etikai, gazdasági, hanem környezeti probléma is, a kibocsátott gázok és az üvegházhatás miatt (Alexander et al., 2023, Gonçalves et al., 2023). Az élelmiszer-pazarlás elleni küzdelemben számos ország és civil szervezet is részt vesz olyan módon, hogy különböző kezdeményezéseket indítanak az élelmiszer-túltermelés és -pazarlás csökkentése érdekében. A kutatás célja az élelmiszer-pazarlás csökkentését segítő magyarországi civil szervezetek bemutatása, illetve azok ismertségének, valamint létjogosultságuknak, a fogyasztók általi megítélésének feltárása a fiatal magyar lakosság körében. Az elméleti összefoglalót követően a kutatási kérdések megválaszolása történik, egyrészt szekunder adatgyűjtéssel, másrészt egy feltáró empirikus kutatás eredményeinek prezentálásával.

Szakirodalmi összefoglaló

Élelmiszer-pazarlás

Az élelmiszer-pazarlás megelőzésére irányuló intézkedések feltérképezése során érdemes a legnagyobb szervezetekkel, jelen esetben az Európai Unió és a tagországok állami beavatkozásaival kezdeni, ugyanis ezek az intézkedések hatással vannak a kisebb civil szervezetek kezdeményezéseire és a háztartások fogyasztási és pazarlási szokásaira is. Az EU és országai elkötelezettek a Fenntartható Fejlődési Cél elérésére, amelyet 2015-ben az ENSZ közreműködésével 193 ország egyhangúan elfogadott, többek között Magyarország is. Az országok célja, hogy 2030-ra felére csökkentsék az egy főre jutó élelmiszer-hulladékot kiskereskedelmi és fogyasztói szinten, és visszaszorítsák az élelmiszertermelési és -ellátási láncok mentén is az élelmiszer-veszteséget. A Bizottság az élelmiszer-veszteség és a pazarlás megelőzését szolgáló intézkedéseit integrálja további uniós rendelkezéseibe, ezzel feltárva a termelési szakaszban az élelmiszer-veszteség megelőzésének módjait is.

A rendelkezések célja, hogy az élelmiszerellátási lánc minden szereplőjét „mozgósítsa” és ösztönözze az élelmiszer-veszteségekkel és -hulladékokkal foglalkozó uniós cselekvési ajánlások végrehajtására (European Commission 2022a). Az egyik ilyen az ún. „szántóföldtől az asztalig” stratégia. Ennek megfelelően 2023 végéig jogilag kötelező érvényű célokat javasolt az élelmiszer-pazarlás csökkentésére. Ez a stratégia az Európai Zöld Megállapodás (European Green Deal) középpontjában áll. A stratégia néhány fontosabb eleme az élelmiszer-veszteség és -pazarlás megelőzése, a fenntartható élelmiszertermelés, és a fenntartható élelmiszer-fogyasztás (European Commission 2022b).

A stratégia részét képezi az is, miszerint élelmiszer-rendszereink fenntartható pályára állítása új lehetőségeket kínál az élelmiszer-értéklánc szereplői számára, így téve érdekeltté és népszerűvé a projekt végrehajtását globális szinten. Az új technológiák és tudományos felfedezések, valamint a közvélemény növekvő tudatossága és a fenntartható élelmiszerek iránti kereslet minden érdekelt fél javát szolgálják (European Commission 2022b). Magyarország az Európai Unió részeként természetesen részt vesz az Európai Bizottság által előterjesztett stratégiákban. A terv keretein belül hazánkban is elkészült a Közös Agrárpolitika Stratégiai Terv, amely megfelel mind az Európai Zöld Megállapodás és a Termőföldtől az asztalig stratégiák irányelveinek. Ezen terv a magyarországi természeti erőforrások fenntartható használatát hivatott elősegíteni, valamint célja, hogy a termelők megújítsák és fenntarthatóbbá tegyék a megszokott mindennapi gazdálkodási gyakorlataikat (Európai Tanács 2024).

Az utóbbi években az élelmiszer-pazarlás témakörében hazánkban is végeztek kutatásokat. Olyan kérdéseket jártak például körbe, mint az élelmiszer-pazarlás jelentősége és minimalizálása a szállodaiparban (Morvay 2017), vagy az élelmiszermentés (Kis–Gál 2019), illetve az élelmiszer-pazarlás és a fogyasztói tudatosság kapcsolata (Szűcs 2019). Morvay (2017) mérésekkel igazolta, hogy a szállodákban jelentős mennyiségű élelmiszerhulladék keletkezik, aminek feldolgozására több lehetőség is van. A nagy szállodaláncok erre már „jó gyakorlatot” dolgoztak ki, így környezettudatosnak tekinthetők, hiszen az ételhulladékot kutyamenhelyekre, állatkertekbe, vagy bioenergia előállítására adják tovább. A megmaradt emberi fogyasztásra alkalmas élelmiszerek jótékony célú adományozása nem egyszerű, mint ahogy a maradékok komposztálása is viszonylag ritkán valósul meg. Kis–Gál (2019) kiemelte, hogy az élelmiszer-pazarlás leginkább a megelőzéssel orvosolható. Ehhez szemléletváltás szükséges a felnőttek és a gyermekek körében. Szűcs (2019) bizonyította, hogy az élelmiszer-pazarlás összefügg a fogyasztó bevallott jövedelmi szintjével. A jövedelmi szint emelkedésével a tudatosság csökken. A civil szervezetek szerepének bemutatása nem volt a hazai kutatások fókuszában, így ezt első sorban nemzetközi kutatásokra alapozva ismertetjük.

A civil szervezetek szerepe

A civil szervezeteknek (NGO-knak) meghatározó szerepe van az élelmiszer-pazarlás visszafogásában, olyan kezdeményezések által, mint a társadalmi érzékenyítés, az ételmentés, a kibocsátás visszafogása, a problémára való figyelemfelhívás. Morone–Imbert (2020) hangsúlyozza, hogy az állampolgárok edukálása, a hulladékgazdálkodási szereplők közötti koordináció a nonprofit szervezetek egyik meghatározó feladata (Chowdhury 2023). A fenntarthatóság és az edukálás közötti összefüggések fontosságára világít rá Glied Viktor (2009) is aki kiemelte, hogy „fontos lenne minden projektet a régió civil szervezetei segítségével a fenntarthatóság szempontjából is vizsgálni” (Glied 2009: 77).

Egy kanadai kísérleti projekt bebizonyította, hogy a civil szervezetek elősegíthetik a jelentős mennyiségű élelmiszer- és szerves hulladék „eltérítését” a hulladéklerakóktól, valamint a felesleges élelmiszerek adományozás céljából történő hasznosítását. A tanulmány rámutatott arra, hogy mindez jelentős kibocsátáscsökkentést eredményezett (Alexander et al. 2023). Warshawsky (2015) munkájában ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy az NGO-k nem szüntetik meg a probléma eredetét, a helyi szereplőknek, a civil és a szociális szervezeteknek is nagy szerepe van. Az említett szerző mellett más szerzők is esettanulmányok keretében mutatnak be a helyi kezdeményezéseket, például Los Angeles (Warshawsky 2015), Új-Zéland (Thorsen et al. 2022) vagy Dél-Afrika (Serge Kubanza et al. 2022) esetében. A tanulmányok kiemelték, hogy az élelmiszer-pazarlás jelentősen csökkenthető az élelmiszeripari vállalkozások és a háztartások nagyobb mértékű (kormányzati) szabályozásával. Borges és társai (2019) egy állami egyetem éttermében étkezők - civil szervezetek képzéseinek hatására bekövetkezett – tudatosságának változását vizsgálták. Kutatási eredményük megerősítette, hogy a kampány miatt számottevően csökkent az eldobott ételmaradék mennyisége. Shu et al. (2023) szintén arra az eredményre jutottak, hogy a helyi kampányok, kezdeményezések lényegesen hozzájárulnak az élelmiszer-pazarlás visszafogásához. Egy angliai városban (Upper Arlington) végzett kísérlet értelmében *'Ments ételt és még annál többet'* kampány hatására csökkent a kidobott élelmiszer mennyisége. A kampány érezhető hatást gyakorolt a tudatosságra, az attitűdökre, a komposztálási magatartásra és a nem szerves hulladékok arányára, amit mérésekkel igazoltak.

A sikeres lakossági élelmiszerhulladék-válogató programok rávilágítottak a közösségi részvétel fontosságára és a helyi önkormányzatok szerepére a hulladékgazdálkodásban (Xu et al. 2016; Serge et al. 2022). A több mint egyéves időtartamú program alatt jelentősen sikerült csökkenteni az élelmiszer-pazarlás mértékét.

Az érintettekkel készített kvalitatív interjúk eredménye alapján megállapítható, hogy első körben a lakosság meggyőzése, tájékoztatása, valamint az önkormányzatok szerepének az ismertetése szükséges a lakossági szemléletformáláshoz. Serge és szerzőtársai (2022) szintén a helyi közösségek és az önkormányzatok közötti hatékony kommunikációban látták a siker kulcsát. Moggi et al. (2018) egy modellt publikáltak arról, hogy a mezőgazdasági termelői piacok miként járulhatnak hozzá az élelmiszer-pazarlás csökkentéséhez, a szegénység elleni küzdelemhez és a közegészségügy javításához az innovatív vállalati társadalmi felelősségvállalási (CSR) gyakorlatok által. A termelői piacok együttműködési hálózatokat építhetnek ki vállalkozásokkal, kormányzati és jótékonyági szervezetekkel az élelmiszer-adományozás érdekében. Összességében megállapítható, hogy a civil szervezetek vezető szerepet játszanak a helyi közösségek élelmiszer-pazarlásának csökkentésében a különböző kezdeményezések, a partnerségek és a közösségi szerepvállalási erőfeszítések révén. Bazsóné (2022) is a civil szervezetek szerepét hangsúlyozta a fenntartható városi élelmiszerellátásban. Bauerné és Lukács (2023) is bizonyították a civil szervezetek szerepét és a közösségi média által nyújtott lehetőségeket a vállalatok zöld promóciós tevékenységek folytatásában.

Pleyers (2021) a társadalmi mozgalmak hatásait vizsgálta a koronavírus időszá-
kában és kiemelte az élelmiszerbiztonság szempontjainak előtérbe kerülését. Rá-
mutatott arra, hogy a kölcsönös segítségnyújtás sokkal többet jelent, mint csupán
élelmiszercsomagok biztosítását a szomszédoknak és a rászorulóknak, hanem az
élelmiszer-pazarlás csökkentésének egyik eszköze is lehet.

Az élelmiszer-pazarlással kapcsolatos tudatosság növelése és a fenntartható
gyakorlatok előmozdítása érdekében a civil szervezetek különböző, tudományos
kutatásokkal alátámasztott stratégiákat alkalmaznak: (1) edukációs és ismeretter-
jesztő kampányok, (2) együttműködés és az érintettek bevonása (Matzembacher
et al. 2021), (3) kormányzati szintű beavatkozások. A civil szervezetek figyelemfel-
keltő kampányokat kezdeményeznek, hogy a nyilvánosságot tájékoztassák az élel-
miszer-pazarlás hatásáról és a csökkentésére irányuló legjobb gyakorlatokról, bele-
értve az élelmiszerek megfelelő tárolására, az adagok ellenőrzésére és az étkezések
megtervezésére vonatkozó információkat is (Gonçalves et al. 2023). A kampányok
célja a közétkeztetés során feleslegessé vált élelmiszerek, maradékok iránti attitűd és
magatartás megváltoztatása a fenntartható élelmiszerfogyasztás érdekében. Tanul-
mányukban azonosították a jó gyakorlatokat (a best practice-eket). Ezek a követke-
zők: megfelelő tárolás, adagok ellenőrzése, étkezések előre történő megtervezése,
készletgazdálkodási rendszerek bevezetése, adományozás élelmiszerbankok és jó-
tékonyági szervezetek számára. Az adagok optimalizálása is kulcskérdés, így érde-
mes megfontolni a kisebb mennyiségek rendelésének lehetőségét, az ételmegosz-
tást, vagy a csomagolást a későbbi fogyasztás érdekében.

A különböző magatartású, értékrendű és háttérű érdekelt felek bevonása is
kulcsfontosságú a fenntartható hulladékgazdálkodási kezdeményezések sikeréhez,
mivel a hulladékgazdálkodási szereplők közötti koordináció fokozása növeli a tár-
sadalmi elfogadottságot (Morone–Imbert 2020). A szerzők hangsúlyozzák az élel-
miszerhulladékban rejlő lehetőségek megismertetésére is nagyobb hangsúlyt kell
fektetni, mivel például bioalapú termékek széles skáláját lehet belőle előállítani a
bioüzemanyagoktól a bioműanyagokig. Martin-Rios et al. (2022) Delphi technikát
alkalmazva, kormányzati, iparági és akadémiai szakértők bevonásával kidolgoztak
egy hulladékkezelési útmutatót, ami egyaránt használható a vendéglátásban, az
élelmiszerkereskedelemben és a közétkeztetésben. Thorsen és társai (2022), va-
lamint Aschemann-Witzel et al. (2017) úgy találták, hogy az élelmiszer-pazarlás
visszafogásában érintettek akkor lesznek sikeresek, ha megfelelő a kommunikáció,
az együttműködés, a motiváció, és az elkötelezettség az érintettek között.

Módszertan

A vonatkozó hazai és külföldi szakirodalom feldolgozása után kutatási célként
tűztük ki az alábbi kutatási problémák megvizsgálását:

- Az élelmiszer-pazarlás csökkentését segítő magyarországi civil szervezetek fő te-
vékenység körének, és eredményeinek bemutatása.

- Az élelmiszer-pazarlás csökkentését segítő civil szervezetek ismeretségének és azok szükségszerűségének fogyasztók általi megítélésének feltárása egy esettanulmány keretében.

Az első kutatási cél érdekében összegyűjtöttük azokat a civil szervezeteket, amelyek munkája Magyarországon meghatározó: bevásárló közösségek, Magyar Élelmiszerbank Egyesület, a Maradék Nélkül program. Áttekintjük a leginnovatívabb, leghatékonyabb és legnagyobb eredményeket elérő, civil szervezet és kezdeményezés működését és marketing tevékenységét.

Az esettanulmányban egy feltáró primer kutatás eredményeit ismertetjük. 2023 decemberében egy online kérdőíves megkérdezést folytattunk le elsősorban a magyar fiatalok körében. A kérdőívet Facebook csoportokban osztottuk meg. Az adott vizsgálat nem véletlenszerű mintavételi eljárással készült, de úgy gondoljuk, hogy eredményeink jelzésértékűek az élelmiszer-pazarlás ellen küzdő civil szervezetek számára. Egy hét alatt 231 főt sikerült elérnünk. A kérdőív jellemzően zárt kérdésekre épült, nevezetesen nem metrikus skálákra (1. táblázat). A kérdőívek végleges kitöltése előtt a szerzők próbakérdézést végeztek egyetemi hallgatók körében. Ez azt jelentette, hogy mintegy 10 hallgató személyes megkérdezés formájában válaszolt a kérdésekre, és miután nem volt értelmezhetőségi problémájuk, változatlan formában használtuk fel a kérdéseket a kutatás során.

1. táblázat. Az élelmiszer-pazarlás csökkentését segítő civil szerveződésekkel, szervezetekkel kapcsolatos kérdések

1. Tisztában vagyok a bevásárlóközösségek fogalmával.	Igen	Nem	
2. Ismerek bevásárlóközösségeket Magyarországon.	Igen	Nem	
3. Ismerem a Magyar Élelmiszerbank Egyesület munkásságát.	Igen	Nem	
4. Ismerem a Maradék Nélkül programot.	Igen	Nem	
5. Olvastam/tanulmányoztam a Maradék Nélkül program által készített élelmiszer-pazarlás csökkentésére irányuló segédanyagokat.	Igen	Nem	
6. Részt vett-e valaha a Maradék Nélkül iskolai programjában?	Igen	Nem	
7. Tisztában vagyok az elkerülhető, nem elkerülhető és lehetségesen elkerülhető élelmiszerhulladékok közötti különbségekkel.	Igen	Nem	
8. Milyen gyakran adományoz ételt az Élelmiszerbank által szervezett gyűjtéseken?	Soha	Előfordult már	Rendszeresen
9. Milyen gyakran vásárol bevásárlóközösségeken keresztül?	Soha	Előfordult már	Rendszeresen

Forrás: Saját kutatás.

A kapott eredményeket Google Forms űrlapról először az Excelbe importáltuk, majd az adatok tisztítását követően elemzéseimet az SPSS 26 matematikai-statisztikai programcsomag segítségével valósítottuk meg.

Eredmények

Az élelmiszer-pazarlás csökkentését segítő civil szervezetek

Bevásárló közösségek

A kormányzati szint alatt számos civil szervezet jött létre és működik az élelmiszerek megmentésére városi, megyei és országos szinten is. Ezek a szervezetek kiskereskedőkkel, multinacionális cégekkel, mezőgazdasági üzemekkel és a vendéglátóiparral együttműködve igyekeznek felszámolni a kidobás problémáját és újraosztani a megmaradt, felesleges élelmiszereket, hogy ne kerüljenek kidobásra, ne vesszenek kárba. Az élelmiszerellátási lánc szinte minden szakaszában találhatóak olyan megoldások, és ezekkel a megoldásokkal foglalkozó szervezetek és közösségek, amelyek segítségével habár nem nullára, de hatalmas mértékben csökkenteni lehet a mérhetetlen pazarlást.

Eredetileg az Egyesült Államokból induló bevásárló közösségek Magyarországon is megalakultak, leginkább két ismert szervezet segítségével, a Kiskosár és a Szatyorbolt online közösségek által. A bevásárló közösség lényegében a helyi termékek előállításához és vásárlásához való hozzájárulás egy újszerű módja. Ilyenkor valójában nem az ellátási lánc egyik szakaszában próbálják redukálni a pazarlást, hanem magát az ellátási láncot rövidítik le. Ez esetben tehát összekötik a tudatos vásárlói igényt a helyi termelők kapacitásával és a termékek átadását is egy platformon keresztül szervezik meg. A hangsúly a közösségen van, és a közös értékeken alapuló emberi cselekvésen.

A bevásárló közösségek előnyei:

- A *termelő* fixen tervezheti bevételét, és gyorsan lezajlik az árucseré, nem kell a piacon árusítania. Ugyanakkor a vásárlói közösség tagjai állandó vevői lesznek, így folytatni tudja gazdálkodói tevékenységét, megmenekül attól, hogy a szupermarketek térnyerése kiszorítsa a piacról.
- A *fogyasztónak* tervezhető a beszerzés a kínálati lista alapján, előre megrendeli a terméket, melyet a termelő előre összekészít és elhoz. Vásárlásával támogatni tudja a környékbeli gazdákat, őstermelőket működésük, egészségesebb, kisüzemi, vagy kis mennyiségben előállított élelmiszerhez juthat, megfelelő áron.
- A *környezetnek* jó, mert a helyi termékek vásárlásával jelentősen csökkennek a szállítási és csomagolási környezeti terhek.
- A *közösségnek* kedvező, mert a legfontosabb dolgok kötik össze tagjait: személyes igény az egészséges táplálkozásra, felelősségvállalás és elkötelezettség a fenntartható társadalom iránt.

A fenti kihívásokra a kíméletes, hosszú távú következményekkel is számoló gazdálkodás és a közvetlen kereskedelem modellje adják a legjobb megoldást (Kiskosár 2024; Szatyorbolt 2024).

A Szatyorbolt egyesület az edukálásra is nagy hangsúlyt fektet, ahol a jelentkezőknek termelői látogatásokat, tapasztalatcseréket, közös befőzéseket, főzéseket, házi kozmetikum-készítéseket szerveznek. Emellett hazai és nemzetközi szinten is toborozzák az önkénteseket a környezettudatos szemléletformálás érdekében. A Szatyorbolt és a Kiskosár közvetítésével elérhető termékek köre: zöldség, gyümölcs, tejtermék és tojás, pékáru, húсок, alapvető élelmiszerek, mézek, lekvárok, befőttek, italok, kozmetikumok és tisztítószerк. A bevásárló közösségek célja tehát az, hogy egy olyan vásárlási formát alakítson ki hosszú távon, ahol mind a vevő, mind a vásárló egy egészséges, fenntartható életet, termelést és fogyasztást szeretne elérni.

Magyar Élelmiszerbank Egyesület

Az első élelmiszerbankot a bevásárló közösségekhez hasonlóan szintén az Egyesült Államokban alapították 1966-ban. Napjainkban ez a kezdeményezés a világ számos országában elterjedt, köztük Magyarországon is. A Magyar Élelmiszerbank Egyesület egy 2005-ben alapított nonprofit szervezet, amely 2006-tól már az Európai Élelmiszerbankok Szövetségének egyik tagjaként működik. Az Európában 24 tagországból álló szövetségben összesen 388 élelmiszerbank található, ezek naponta közel 4,1 millió adag élelmiszert osztanak szét karitatív szervezeteknek, amelyek közelítőleg 8,1 millió rászorulóknak juttatják el ingyenesen az adományokat.

A Magyar Élelmiszerbank Egyesület legfőbb célja, hogy kapcsolatot teremtsen a Magyarországon felhalmozott élelmiszerfelesleg és a rászoruló éhezők között, elősegítve ezzel az élelmiszer-pazarlás és az éhezés csökkentését és ennek köszönhetően az élelmiszerek kidobása által okozott környezetterhelést. A szervezet misziójának tekinti, hogy az élelmiszerlánc összes szereplője a náluk felhalmozódott felesleget és kereskedelmi vagy más egyéb okok miatt már nem forgalmazható élelmiszereket, vagy a forgalmazásból már kikerült, de még fogyasztható élelmiszereket a kidobás és a megsemmisítés helyett a rászorulóknak és éhezőknek juttassák el. Magyarországon évente átlagosan közel 1,8 millió tonna élelmiszer-felesleg keletkezik, ami sok tízezer éhező számára elegendő lenne. Ha az élelmiszer nem kerül kidobásra, akkor a rászorulóк segítése mellett az élelmiszer előállításához felhasznált energia és erőforrások sem vesznek kárba. Az élelmiszer megsemmisítéséhez felhasznált energia és az e közben a környezetre káros anyagok kibocsátása is megelőzhető. Az Élelmiszerbank tehát nemcsak mint segélyszervezet, hanem mint zöld szervezet is működik (Magyar Élelmiszerbank Egyesület 2024).

Mivel az Élelmiszerbank egy nonprofit szervezetként működik mindennapi tevékenységüket csupán 13 alkalmazott, közel 60 önkéntes biztosítja, valamint még számos önkéntes vesz részt projektek és alkalmi feladatok ellátása során.

Ezen felül a támogatók és partnerszervezetek teszik lehetővé a szervezet hatékony működését. A támogató vállalatok jellemzően két fajta módon támogatják a szervezetet: élelmiszer-felajánlásokkal, illetve vállalati együttműködéssel. Élelmiszer felajánlásokat olyan vállalatok tudnak tenni, amelyek mezőgazdasági, élelmiszeripari vagy kereskedelmi tevékenységet folytatnak, valamint vannak olyan élelmiszerkészletei, amelyek még fogyaszthatók, de egyéb okokból nem tudták őket értékesíteni.

Ilyen lehet például:

- áruházláncok felesleges élelmiszerei,
- mezőgazdasági felesleg,
- az élelmiszeripar és kereskedelem többlettermelése,
- technikai vagy kereskedelmi okból nem forgalmazható élelmiszerek (esztétikai, például csomagolási hibával rendelkező termékek, szavatossági lejáratához közel álló termékek, szezon utáni áruk, élelmiszerek, amiket a gyártó nem kíván már kereskedelmi forgalomba hozni) (Magyar Élelmiszerbank Egyesület 2023).

Jelenleg olyan áruházláncokkal áll kapcsolatban az Élelmiszerbank Egyesület, mint például az Aldi, Auchan, Metro és Tesco. Ezek az adományok napi segítséget nyújtanak a rászorulóknak. Az Élelmiszerbankkal való partnerség az élelmiszert felajánló vállalatnak is az előnyére válik. Csökkennek a vállalat hulladékkezelési, raktározási és logisztikai költségei azáltal, hogy a Magyar Élelmiszerbank átvállalja a karitatív szétosztás logisztikai feladatait. Az Élelmiszerbankkal való együttműködés pozitívan hat a vállalatok belső és külső megítélésére, imagerre. Az Élelmiszerbank ugyanis jelentős ismertséggel és jó reputációval bíró „márka”, így azokat a partnereket, akik együttműködnek velük, etikusabbnak, felelősségteljesebbnek, környezettudatosabbnak tartja a közvélemény. Emellett a munkatársak motivációja is javulhat, miszerint 'jó érzés egy etikus vállalatnál dolgozni' (Magyar Élelmiszerbank Egyesület 2024).

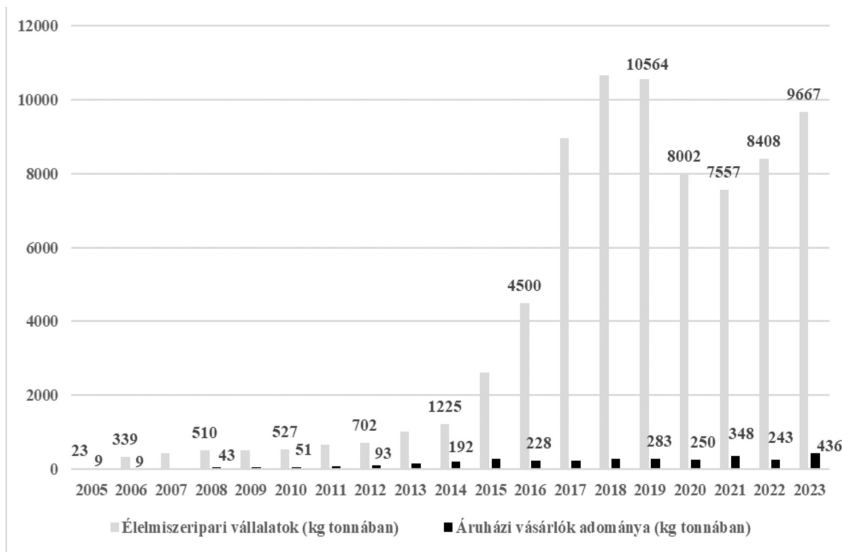
Számottevő az olyan partnerek száma, amelyek vállalati együttműködéssel támogatják az Élelmiszerbankot. Ezek a partnerek nem élelmiszerfelajánlással járulnak hozzá a működéshez, hanem marketingtevékenységgel, szolgáltatásaik felajánlásával. Ilyen támogatási formák többek között a következők lehetnek: dolgozói bevonódást segítő programok, CSR (Corporate Social Responsibility) kommunikációt támogató projektek, CRM (cause related marketing) termékekhez kötött támogatás, eladáshelyi támogatás, edukációs programok, marketingkommunikáció. Reisinger jelen folyóirat egyik számában egy vállalat, egy szervezet társadalomra való hatását vizsgálva, illetve a társadalmi hatás fogalmának bemutatásakor, arra világít rá, hogy azon szervezetek tevékenysége sikeres, amelyek valamilyen társadalmi céllal jöttek létre, vagy amelyek tevékenységeikkel valamilyen társadalmi célt szolgálnak (Reisinger 2022).

A marketingkommunikáció döntő fontosságú a nonprofit szervezetek, így az Élelmiszerbank sikere szempontjából a küldetésük előmozdítása érdekében.

A nonprofit szervezeteknek szánt marketing egy módja annak, hogy a nonprofit szervezetek azonosítsák a potenciális támogatókat, gondoskodjanak arról, hogy a támogatók tudomást szerezzenek a szervezet által végzett munkáról, és lehetőséget biztosítsanak számukra a részvételre (Salesforce 2022). Ezek alapján a kommunikációs előnyökkel járó partneri kapcsolatok is – riport lehetőségek, sajtóközlemény, Élelmiszerbank partnerlogó használata az együttműködés idejére, a szervezettel való együttműködés kommunikálása bármilyen kommunikációs felületen, belső kommunikációhoz háttéranyagok biztosítása elengedhetetlen a szervezet hatékony működéséhez és fennmaradásához (Magyar Élelmiszerbank Egyesület 2024). Az indulásuk óta jelentések szerint összesen 107 200 tonnányi (vagyis több mint 100 millió kiló) élelmiszert osztottak szét az országban, az adományaik értéke összességében meghaladta a 80 milliárd forintot. 2023-ban az adományaik 650 karitatív szervezeten keresztül 238.000 nélkülöző emberhez jutottak el (Magyar Élelmiszerbank Egyesület 2024).

1. ábra. A Magyar Élelmiszerbank Egyesület eredményei

Forrás: Magyar Élelmiszerbank Egyesület honlapja.

Az adatok alapján azonban továbbra is várható, hogy a következő években csökkenő tendencia felé halad a megmentett élelmiszerek mennyisége (1. ábra). Feltételezhető, hogy az áruházakban és az élelmiszeriparban bevezetett változásokkal, átszervezésekkel, racionálisabb gondolkodással magyarázható, hogy miért csökken az áruházakból megmenthető élelmiszerek mennyisége.

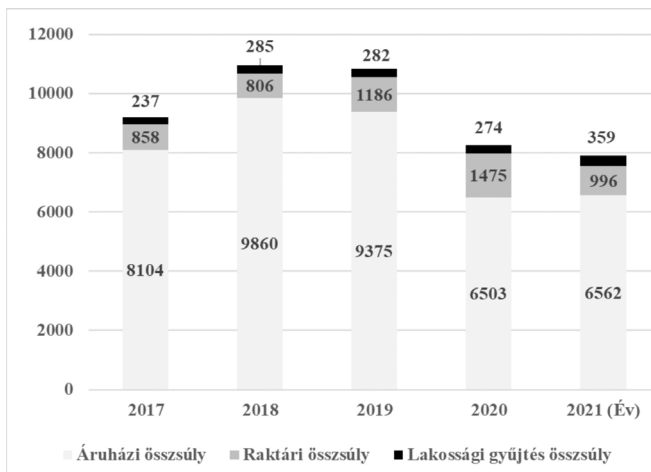

Ezt a kiesést úgy próbálják kompenzálni, hogy újabb áruházakkal és élelmiszeripari és kereskedelmi láncokkal kötnek megállapodásokat. Támogatóik száma évről évre növekszik, 2020-ban 124 beszállító partnerrel rendelkezett a szervezet, amit egy éven belül, 2021-re 132-re sikerült növelni. A szervezethez érkező termékek mennyisége mellett az is változik, hogy milyen jellegű adományokat kapnak. Az előző évekhez képest például növekedett az alapélelmiszerek – például hús és tejtermékek – aránya.

Az, hogy az Élelmiszerbank milyen forrásokból és mennyi adományt gyűjt össze, szintén eléggé változó. A szervezet kaphatja adományait áruházláncoktól, raktárraktól és lakossági gyűjtések során összeszedett adományokból. Ezek összetételét szemlélteti a 2. ábra.

2. ábra. Élelmiszerforrások összetétele (tonnában)

Forrás: Magyar Élelmiszerbank, Közhasznúsági jelentés 2021 alapján saját szerkesztés.

2021-ben és az azt megelőző években is az áruházakból származó adományok tették ki a megmentett élelmiszerek túlnyomó többségét. Ez annak köszönhető, hogy 2021-ben 7 áruházlánc (ALDI, Auchan, KFC, Lidl, Penny, METRO és TESCO) vett részt a szervezet projekthez, mely „Áruházi expressz árumentés” projekt nevet kapta. Annak ellenére hogy, a projekthez évről évre egyre több üzlet kapcsolódik, az adományok össz mennyisége nem növekedett a 2020-as évhez képest. Az áruházak után a vállalati forrásokból származó raktári élelmiszerekből származik a legtöbb élelmiszer. Ezek az adományok is az üzletláncok adománya-hoz hasonlóan tartalmaznak tartós és friss termékeket is. A vállalatok és áruházak támogatása mellett, magánszemélyek is részt vehetnek az adományozásban. Ezek az adományozások általában áruházakban kihelyezett gyűjtőpontokon valósulnak meg. A magánszemélyeknek szervezett gyűjtések közül a Karácsonyi gyűjtések (‘Édes száj’) mondhatók a legsikeresebbnek, talán a karácsony közeledtével

az év ezen szakaszában a legmotiváltabbak az emberek jótékonykodásra és adományozásra. Ezen kívül természetesen még számos esemény és gyűjtési projekt zajlik minden évben az Élelmiszerbank közreműködésével. 2021-ben ilyen esemény volt az „Esélyt az Életnek”, „Együnk Egymásért” projektek, vagy az Élelmezés Világnap, amely során a FAO közreműködésével sikerült több, mint 33 tonnányi élelmiszert összegyűjteni (Magyar Élelmiszerbank Egyesület Közhasznúsági jelentés 2022). Más nemzetközi projektekben is részt vesz az Egyesület, az iRexfo elnevezésűhez 2017-ben csatlakozott, melynek célja egy olyan üzleti modell alkalmazása, az élelmiszeriparra és a gazdaságokra, a nagykereskedelmi forgalmazásra, a vendéglátóiparra fókuszálva, ami csökkenteni tudja a kidobott élelmiszerek mennyiségét (iRexfo 2023).

Maradék Nélkül program

A Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal (Nébih) először 2016-ban végzett kutatást Magyarországon a háztarásokból származó élelmiszer-hulladékok felmérésére. E 2016-os felmérés alapján a magyarok egy főre eső évi élelmiszer-hulladék termelése 65,5 kilógrammra volt tehető, ennek körülbelül a fele, 33,1 kg volt a tényleges élelmiszer-pazarlás mennyisége, vagyis a feleslegesen megvásárolt majd kidobott élelmiszerek mennyisége. A Nébih a felmérést 2016-óta két újabb alkalommal, 2019-ben és 2021-ben is elvégezte, amely eredményei határozott javuló tendenciát mutattak az első elvégzett kutatáshoz képest. A tényleges élelmiszer-pazarlás mértéke 2019-ben már csak 31,9 kilogramm volt, a legfrissebb felmérés szerint 2022-re pedig 24 kilogrammra mérsékelődött a pazarlás (Nébih 2022a és 2022b).

A Nébih ezen problémát felismerve indította el még 2016-ban *Maradék Nélkül* elnevezésű programját, az Európai Unió LIFE Környezetvédelmi alprogramjának pénzügyi támogatásával. A program célja elsősorban a magyarországi élelmiszer-pazarlás csökkentése és mérséklése. Az élelmiszer-hulladékok csökkentéséhez valójában semmi másra, csupán több figyelemre és néhány káros szokás megváltoztatására van szükség a fogyasztók részéről. Elengedhetetlen, hogy mindenki tisztában legyen azzal, mit tehet a környezet védelme és a fenntarthatóság érdekében az élelmiszerek vásárlása, tárolása, kezelése, végül az élelmiszer-hulladékok eldobása során (Egészségvonal 2022).

A Maradék Nélkül program ennek elérése érdekében a következő célokat tűzte ki:

- fogyasztói attitűdök és viselkedésminták megváltoztatása az élelmiszer-hulladékok mérséklése érdekében;
- az élelmiszer-pazarlás témakörének ismertetése már általános iskolás kortól, tudásuk és tudatosságuk növelése iskolai programok és oktatási segédanyagok segítségével;
- az élelmiszer-hulladékok és -pazarlás csökkentését elősegítő, megelőző gyakorlatok összegyűjtése, majd ezek alapján saját útmutató kidolgozása az élelmiszerlánc minden szereplője részére;

– nemzetközi együttműködési kapcsolatok kiépítése más EU-s országokkal, a hatékonyság elősegítésének érdekében (Maradék Nélkül, 2022).

A Nébih Maradék Nélkül programjának munkacsoportjai számos segédanyagot (pl. videók, oktatási segédanyagok, ágazati útmutatók) készítettek a háztartások és az élelmiszerlánc szereplőinek segítésére. Az útmutatók külön-külön részletezik, kifejtik mind a vendéglátás, élelmiszeripar, kereskedelem és civil szektor élelmiszer-hulladék keletkezésének legfőbb okait és hogy milyen gyakorlatok alkalmazhatók a hulladékok és kidobott élelmiszerek termelődésének megelőzésére vagy csökkentése érdekében. Minden segédanyag ingyenesen elérhető és le is tölthető a Maradék Nélkül weboldalán (Maradék Nélkül 2019).

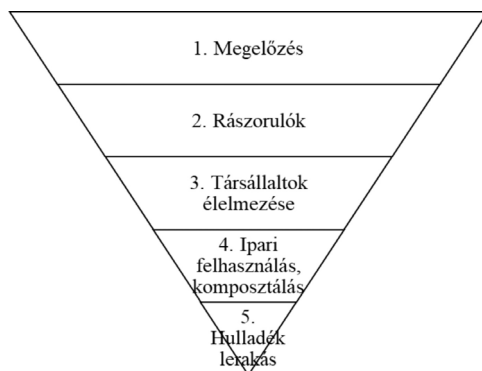
Az élelmiszer-pazarlás mértékének csökkentéséhez tudni kell az alapvető ismereteket az élelmiszer-hulladékokra vonatkozóan, és ezek környezeti és gazdasági hatásait illetően.

Az élelmiszerek három fő csoportba oszthatók hulladékok szempontjából:

1. elkerülhető élelmiszer-hulladékok – ez jelenti a tényleges élelmiszer-pazarlást, odafigyeléssel gyakorlatilag nullára csökkenthető lenne;
2. nem elkerülhető élelmiszer-hulladékok – fogyasztásra alkalmatlan részei az élelmiszereknek (tojáshéj, csont, narancshéj);
3. lehetségesen elkerülhető élelmiszer-hulladékok – felhasználásuk egyéni ízléstől vagy egészségi állapottól függ (Maradék Nélkül 2022).

Ezen fogalmak ismeretében realizálható, hogy az elkerülhető élelmiszer-hulladékok termelésének megelőzésére kell a legnagyobb hangsúlyt fektetni a viselkedésminta és attitűd, vásárlási szokások megváltoztatása révén, ugyanis az élelmiszer-pazarlás ezen fajtája gyakorlatilag 100%-ban az emberi gondatlanság eredményeképp keletkezik. Hangsúlyos a hulladékhierarchia követésének fontossága, miszerint a megelőzésnek kell kapnia a legnagyobb prioritást, majd csak ezután következik a piramisban a rászoruló élelmezése, a társállatok élelmezése, az élelmiszer-hulladékok ipari felhasználása, komposztálása és végül a hulladék lerakásának problémája (3. ábra).

3. ábra. Élelmiszer-hulladék hierarchia

Forrás: Maradék Nélkül (2022) alapján saját szerkesztés.

Ha a probléma sikeresen megelőzésre kerül, a túltermelés és a többletvásárlás meg sem történik ezért a megelőzés elvének való megfelelés sikeres, akkor magától értetődően nem kell foglalkozni a probléma megoldásával a piramis többi szakaszában sem (Maradék Nélkül 2022).

Összegezve, a Maradék Nélkül program elsősorban az élelmiszerellátási lánc összes szakaszában történő túltermelés és a többletvásárlás megelőzésére fókuszál, az élelmiszer-hulladékok mérséklésére bevált praktikák és útmutatók segítségével, míg más egyesületek (például a Magyar Élelmiszerbank Egyesület is) a már megtermelt felesleges élelmiszerek szétosztásával a rászorulókat élelmezésére összpontosít.

Az élelmiszer-pazarlás csökkentésének legújyszerűbb módja nem segélyszervezetek vagy jótékonyági programok formájában, hatalmas összegeket igénylő támogatások és partnerek segítségével, hanem innovatív módon telefonos alkalmazások segítségével történik. Az utóbbi években a pazarlás csökkentésének trendje egyre inkább megerősödött az Európa-szerte elterjedt élelmiszerbankoknak és más segélyszervezeteknek köszönhetően. Éppen ezért a befektetők, magántőke-társaságok és a vállalkozni kívánó magánszemélyek is ki vannak éhezve az élelmiszerváltság megoldását célzó innovatív technológiai megoldásokra. Szerencsére sokaknak sikerült is világszerte számos alkalmazás kifejlesztésére és hirdetésére a probléma enyhítésének érdekében. A Munch egy olyan startup vállalkozás Magyarországon, amely az üzleti érték mellett legalább ugyanakkora hangsúlyt fordít a társadalom és a környezet érdekeire is. Működőképessége üzleti fenntarthatóságában rejlik és a jövőre nézve is hatalmas potenciálok rejlenek benne.

Esettanulmány – Az élelmiszer-pazarlás ellen küzdő civil szervezetekről

Az online kérdőíves megkérdezésben elsősorban nőket, a fiatal korosztályt és érettségizetteket értünk el, akik átlagos, vagy átlag feletti jövedelemmel rendelkeznek (2. táblázat). A kutatási eredmények nem tekinthetők reprezentatívnak, tehát az itt bemutatott eredmények nem általánosíthatók a magyar lakosságra, kizárólag jelen mintára vonatkoznak.

2. táblázat. A minta demográfiai összetétele

Nem	nő	férfi		
	68,4%	31,6%		
Életkor	18-29 év	30-45 év	46-64 év	65+
	57,1%	16,0%	24,2%	2,6%
Iskolai végzettség	szakmunkás bizonyítvány	érettségi	felsőfokú	
	1,3%	77,5%	21,2%	
Lakóhely	falu	kisváros	nagyváros	
	24%	41%	35%	
Anyagi helyzet	átlag alatt	átlagos	átlag felett	
	15,2%	52,4%	32,5%	
Anyagi helyzet változása 1 év alatt	romlott	nem változott	javult	
	36,8%	44,6%	18,6%	

Forrás: Saját kutatás, n=231 fő.

Az élelmiszer-pazarlás csökkentését segítő civil szervezetek ismertsége

A válaszadók közül 74 fő, azaz 32,0% nyilatkozott úgy, hogy tisztában van a bevásárlóközösségek fogalmával, ami alacsonynak tekinthető, ennek oka az lehet, hogy ez a fogalom a médiában is alig jelenik meg, ezen adatot csak súlyosbítja, hogy ténylegesen hazai bevásárló közösségeket a válaszadók 19,5%-a ismer. A magatartás tekintetében már jóval alacsonyabb az igénybevételi szándék. A megkérdezettek 6,1% jelezte, hogy alkalmanként vagy rendszeresen a bevásárló közösségeken keresztül vásárolnak élelmiszert.

Csaknem hasonló adatok láthatók a Maradék Nélkül program ismertsége tekintetében is, hiszen ezen programot a válaszadók 16,0%-a ismeri és még ennél is kevesebben, mindössze 12 fő (5,2%) olvasott már valamilyen Maradék Nélkül

program által szerkesztett étel-miszer-pazarlás csökkentésére irányuló tanulmányt. Ezen adatokból az is következik, hogy a kitöltők közül szinte senki (98,7%) nem vett részt a Maradék Nélkül iskolai programjában.

A civil szervezetek közül egyedül az Élelmiszerbank, illetve az általa szervezett kezdeményezések, gyűjtések tekinthetők a legismertebbeknek. Ennek ellenére az Élelmiszerbank munkásságát csupán a megkérdezettek mindössze 22,5%-a ismeri. Közel ugyanennyien (26,0%: 25,1%-nál előfordult már, és 0,9% rendszeresen) adományoztak már az általuk szervezett gyűjtéseken étel-miszert. Az adatokból az látszik, hogy az étel-miszermentő szervezetek a fogyasztók körében nem tekinthetők túlságosan ismertnek, így ezeknek valószínűleg az étel-miszer-pazarlás csökkentésében sincs nagy szerepük a mindennapi életben.

A megkérdezettek 46,8%-a tisztában van az elkerülhető, nem elkerülhető és lehetségesen elkerülhető étel-miszer-hulladékok közötti különbségekkel (3. táblázat).

3. táblázat. A civil szervezetek ismertsége a feltáró kutatás eredményei alapján

	igen	nem
Tisztában vagyok a bevásárló közösségek fogalmával.	32,0%	68,0%
Ismerek bevásárló közösségeket Magyarországon.	19,5%	80,5%
Ismerek a Magyar Élelmiszerbank Egyesület munkásságát.	22,5%	77,5%
Ismerek a Maradék Nélkül programot.	16,0%	84,0%
Olvastam/tanulmányoztam a Maradék Nélkül program által készített étel-miszer-pazarlás csökkentésére irányuló segédanyagokat.	5,2%	94,8%
Részt vett-e valaha a Maradék Nélkül iskolai programjában?	1,3%	98,7%
Tisztában vagyok az elkerülhető, nem elkerülhető és lehetségesen elkerülhető étel-miszer-hulladékok közötti különbségekkel.	46,8%	53,2%

Forrás: Saját kutatás, n=231 fő.

Következtetések, javaslatok

Az étel-miszermentő szervezetek kevésbé ismertek a fogyasztók körében, így valószínűleg csekély szerepük van az étel-miszer-pazarlás csökkentésében a mindennapi életben. A technológia, például az „étel-miszermentő” alkalmazások fejlesztése tovább erősödhet a jövőben, és különösen a fiatal generáció számára akár mindennapi eszközzé válhatnak az étel-miszerbeszerzés során. A civil szervezetek szerepe továbbra is jelentős lesz a tudatosság növelésével és az étel-miszer-pazarlás csökkentését célzó gyakorlatok népszerűsítésével, ugyanakkor számukra az intenzívebb marketingmunka javasolt.

Ellentétben Szűcs (2019) kutatásával, ahol a tudatosság csökkenését tapasztalták a jövedelem növekedésével, jelen kutatási eredmények azt mutatják, hogy a tudatosság szintje magasabb a középkorú és idősebb korosztályokban, valamint az átlag feletti jövedelemmel rendelkező csoportokban. Az élelmiszer-pazarlás visszafogásáért küzdő civil szervezetek, bevásárló közösségek ismerete meglehetősen alacsony. A fenntartható fogyasztás és az élelmiszer-pazarlás csökkentésének területén még mindig szükség van nagyobb tájékoztatásra és az attitűdváltozásra. A magasabb ismeretszint nem mindig vezet magasabb igénybevételi szándékhoz, például a Maradék Nélkül program esetén. Eredményeink hozzájárulnak a fenntartható élelmiszerfogyasztás és az élelmiszer-pazarlás csökkentésére irányuló további programok kidolgozásához és a társadalmi érzékenyítéshez.

Kutatási eredményeink hasznosak lehetnek a civil szférát, illetve a fogyasztói magatartást és vásárlói döntést vizsgáló kutatók körében, valamint az élelmiszeripari szereplők, a kereskedők, a kormányzat, illetve a civil szféra és a társadalom számára. Az üzleti élet képviselői fontos szerepet vállalhatnak az élelmiszermentésben, a rászorulóknak megsegítésében, így számukra fontos CSR-stratégia lehet a különböző civil szervezetekkel való együttműködés. A kormányzati és nonprofit szervezetek továbbra is fontos szerepet játszanak a fenntarthatósági kérdések további népszerűsítésében, a lakosság edukálásában, különösen a gyerekek ismereteinek, tudásának bővítésében. A jövőben fontos cél a társadalom jólétének növelése, és érzékenyítése például az élelmiszer-pazarlás visszafogása, csökkentése, tudatosságának fokozása érdekében.

Kutatásunk korlátjaként szeretnénk kiemelni, hogy az online kérdőíves kutatás nem tekinthető reprezentatívnak, csupán feltáró jellegűnek. A kvantitatív kutatásban felülreprezentáltak a fiatal egyetemisták. A válaszok torzultak a nők és a fiatalok irányába, bár ez a célcsoport nagyobb affinitást mutat a zöld témák iránt, és az egyesületeknél is előszeretettel vállalnak önkéntes munkát.

A kutatás jövőbeli kiterjesztéseként szeretnénk szakértői interjúkat lefolytatni a kutatásban bemutatott civil szervezetek vezetőivel, illetve a bevásárló közösségekben tevékenykedő önkéntesekkel, illetve a Facebook oldaluk online tartalomelemzését is szeretnénk elvégezni, hogy feltárjuk a követők aktivitását, illetve az egyes kezdeményezések fogadtatását. További kvantitatív jellegű kutatások lefolytatása is indokolt lehet.

Irodalom

- Alexander, C.–Bain, M.–Ikiz, E.–Motta, K.–Godard, J. A. S.–Parizeau, K. (2023): Food and organic waste diversion in industrial, commercial, and institutional (IC – I) sectors: A Canadian pilot project. *Cleaner Waste Systems*, 6., 100120. DOI: 10.1016/j.clwas.2023.100120
- Aschemann-Witzel, J.–De Hooge, I. E.–Rohm, H.–Normann, A.–Bossle, M. B.–Grønhoj, A.–Oostindjer, M. (2017): Key characteristics and success factors of supply chain initiatives tackling consumer-related food waste—A multiple case study. *Journal of cleaner production*, 155., pp. 33–45. DOI: 10.1016/j.jclepro.2016.11.173

- Bauerné G., A.–Lukács, B. (2023): Már online is zöldülünk? A fogyasztók hozzáállása a vállalatok ökomarketing kommunikációjához az online térben. *Táplálkozásmarketing*, 10., (1), pp. 3–9. DOI: 10.20494/TM/10/1/1
- Bazsóné B., L. (2022): A rövid ellátási láncok szerepe a fenntartható városi élelmiszerellátásban. XVI. Soproni Pénzügyi Napok, Pénzügyi, adózási és számviteli szakmai és tudományos konferencia konferencia kötete, Sopron. pp. 259–273.
- Borges, M. P.–Souza, L. H. R.–Pinho, S. D.–Pinho, L. D. (2019): Impact of a campaign for reducing food waste in a university restaurant. *Engenharia Sanitaria e Ambiental*, 24., pp. 843–848. DOI: 10.1590/S1413-41522019187411
- Chowdhury, A. (2023, December): Role of Community-based organizations (CBO) in formalizing the informal E-waste dismantling sector of India: An Opinionated perspective. In: *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 1279., (1): IOP Publishing. DOI: 10.1088/1755-1315/1279/1/012026
- Egészségvonál (2022): *Élelmiszer-hulladékok csökkentése*. <https://egeszsegvonal.gov.hu/e-e/2051-elelmiszer-hulladékok-csökkentése.html> Letöltés ideje: 2023. 11. 18.
- Európai Tanács (2024): *A termelőtől a fogyasztóig*. <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/from-farm-to-fork/> Letöltés ideje: 2024. 03. 22.
- European Commission (2022a): *EU actions against food waste*. https://food.ec.europa.eu/safety/food-waste/eu-actions-against-food-waste_en Letöltés ideje: 2022. 06. 29.
- European Commission (2022b): *Farm to fork strategy*. https://food.ec.europa.eu/horizontal-topics/farm-fork-strategy_en 2022.10.29 Letöltés ideje: 2023. 11. 18
- Gléd V. (2009): Civil szervezetek szerepe a környezeti ügyekben a dél-dunántúli régióban, *Civil Szemle*, 6., (4.) pp. 69–80.
- Gonçalves, C.–Saraiva, S.–Nunes, F.–Saraiva, C. (2023): *Food Waste in Public Food Service Sector–Surplus and Leftovers*. *Resources*, 12., (10): DOI: 10.3390/resources12100120
- iRexfo (2023): Increase in reduction and recovery of expired food <https://www.irexfo.eu/hu/kezdolap.html> Letöltés ideje: 2023. 11. 18.
- Kis E. M.–Gál J. (2019): Élelmiszer-pazarlás és mentés Magyarországon. *Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok*, 14., (3), pp. 61–66. DOI: 10.14232/JTGF2019.3.61-66
- Kiskosár*. <https://kiskosarbolt.hu/bevasarlo-kozosseg> Letöltés ideje: 2023. 11. 18.
- Magyar Élelmiszerbank Egyesület (2023): *Közhasznúsági jelentés*. Budapest.
- Magyar Élelmiszerbank Egyesület (2024): https://www.elelmiszerbank.hu/hu/rolunk/kik_vagyunk.html
<https://www.elelmiszerbank.hu/hu/eredmenyeink.html> Letöltés ideje: 2024. 03. 15.
- Maradék Nélkül (2019): *Útmutató az élelmiszer-hulladékok keletkezésének megelőzéséhez*. Budapest: Civil szektor, Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal.
- Maradék Nélkül* (2022): <https://maradeknelkul.hu/magunkrol/rolunk/> Letöltés ideje: 2023. 11. 18.
- Martin-Rios, C.–Demen Meier, C.–Pasamar, S. (2022): Sustainable waste management solutions for the foodservice industry: A Delphi study. *Waste Management – Research*, 40., pp. 1412–1423. DOI: 10.1177/0734242X221079306
- Matzembacher, D. E., Vieira, L. M., – de Barcellos, M. D. (2021): An analysis of multi-stakeholder initiatives to reduce food loss and waste in an emerging country–Brazil. *Industrial Marketing Management*, 93., pp. 591–604. DOI: 10.1016/j.indmarman.2020.08.016
- Moggi, S.–Bonomi, S.–Ricciardi, F. (2018): Against food waste: CSR for the social and environmental impact through a network-based organizational model. *Sustainability*, 10., (10), 3515. DOI: 10.3390/su10103515
- Morone, P.–Imbert, E. (2020): Food waste and social acceptance of a circular bioeconomy: The role of stakeholders. *Current Opinion in Green and Sustainable Chemistry*, 23., pp. 55–60. DOI: 10.1016/j.cogsc.2020.02.006

- Morvay K. K. (2017): Az élelmiszer-pazarlás jelentősége és minimalizálási lehetőségei a szállodaiparban. *Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok*, 12., (4.), pp. 233–245. DOI: 10.14232/jtgf.2017.233-245
- Nébih (2022): *Nébih-kutatás: kevesebb élelmiszert pazarolnak a magyar háztartások*. <https://portal.nebih.gov.hu/-/nebih-kutatas-kevesebb-elelmiszert-pazarolnak-a-magyar-haztartasok> Letöltés ideje: 2022. 10. 30.
- Nébih (2022): *Negyedével csökkent az élelmiszer-pazarlásunk*. <https://portal.nebih.gov.hu/-/negyedével-csokkent-az-elelmiszerpazarlasunk> Letöltés ideje: 2022. 11. 18.
- Nébih (2022a): *Nébih-kutatás: kevesebb élelmiszert pazarolnak a magyar háztartások*. <https://portal.nebih.gov.hu/-/nebih-kutatas-kevesebb-elelmiszert-pazarolnak-a-magyar-haztartasok> Letöltés ideje: 2023. 10. 30.
- Nébih (2022b): *Negyedével csökkent az élelmiszer-pazarlásunk*. <https://portal.nebih.gov.hu/-/negyedével-csokkent-az-elelmiszerpazarlasunk> Letöltés ideje: 2023. 11. 18.
- Pleyers, G. (2021): A pandémia mint aréna – Társadalmi mozgalmak a COVID–19 idején. *Civil Szemle*, 18., (3), pp. 7–31. <http://hdl.handle.net/2078.1/254876>
- Reisinger A. (2022): A vállalatok és a társadalom lehetséges kapcsolódási pontjai – elméleti megközelítésben. *Civil Szemle*, 19., (1), pp. 5–23. <http://real.mtak.hu/id/eprint/162863>
- Ribbers, D.–Geuens, M.–Pandelaere, M.–van Herpen, E. (2023): Development and validation of the motivation to avoid food waste scale. *Global Environmental Change*, 78., 102626. DOI: 10.1016/j.gloenvcha.2022.102626
- Salesforce (2022): *The Nonprofit Marketing Guide*, <https://www.salesforce.org/resources/article/nonprofit-marketing/> Letöltés ideje: 2023. 11. 15.
- Serge Kubanza, N.–Matsika, R.–Magha, C. G. (2022): Exploring the role of local authorities and community participation in solid waste management in sub-saharan Africa: a study of Alexandra, Johannesburg, South Africa. *Local Environment*, 27., (2), pp. 97–214. DOI: 10.1080/13549839.2021.2010186
- Shu, Y.–Booker, A.–Karetny, J.–O’Keefe, K.–Rees, K.–Schroder, L.–Roe, B. E. (2023): Evaluation of a community-based food waste campaign using a national control group. *Waste Management*, 160., pp. 101–111. DOI: 10.1016/j.wasman.2023.02.011
- Szűcs R. S. (2019): Az élelmiszer-pazarlás és a fogyasztói tudatosság kapcsolata. *Táplálkozásmarketing*, 6., (1), pp. 61–80. DOI: 10.20494/TM/6/1/5
- Thorsen, M.–Croad, T.–Vincent, T.–Miroso, M. (2022): Critical success factors for food waste reduction. *Cleaner Waste Systems*, 3., 100059. DOI: 10.1016/j.clwas.2022.100059
- Warszawsky, D. N. (2015): The devolution of urban food waste governance: *Case study of food rescue in Los Angeles*. *Cities*, 49., pp. 26–34. DOI: 10.1016/j.cities. Letöltés ideje: 2015. 06. 06.
- World Health Organization (2024): *Obesity and overweight*. <https://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/obesity-and-overweight> Letöltés ideje: 2024. 03. 25.
- Xu, D. Y.–Lin, Z. Y.–Gordon, M. P. R.–Robinson, N. K. L.–Harder, M. K. (2016): Perceived key elements of a successful residential food waste sorting program in urban apartments: Stakeholder views. *Journal of Cleaner Production*, 134., pp. 362–370. DOI: 10.1016/j.jclepro.2015.12.107

Fotó/Photo: Németh István Péter

TÁRSADALMI VÁLLALKOZÁSOK MAGYARORSZÁGON — A KUTATÁSOKBÓL KIRAJZOLÓDÓ KÉP*

Kiss Julianna

Bevezetés

■ A társadalmi vállalkozás és vállalkozó (social enterprise, social entrepreneur) fogalmai az 1980-as és 1990-es években jelentek meg Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban, majd szélesebb körben az ezredforduló utáni években terjedtek el (Nyssens 2015). Maguk a kifejezések újkeletűek, azonban az általuk leírt jelenségek számtalan történeti előzménnyel rendelkeznek. Az elmúlt évtizedekben tapasztalt népszerűségük három párhuzamos folyamathoz köthető, melyek egyrészt a nonprofit szektor részéről a gazdasági fenntarthatóságot célzó üzleti szemlélet térnyerése, másrészt a piaci szektor részéről a korábbi individualista megközelítések helyett a közjó szolgálata, a társadalmi felelősségvállalás jelentőségének erősödése; harmadrészt az állami szektor részéről a jóléti szolgáltatások nem állami szervezetek általi biztosításának előtörése (Mulgan 2006; Szathmári et al. 2024).

Magyarországon a társadalmi vállalkozás fogalma az 1990-es évek második felében jelent meg, elsősorban két nemzetközi fejlesztő szervezet (Ashoka és NESsT) tevékenységei hatására. Hazánkban a kifejezést sokáig kevesen használták, ehelyett a civil társadalom, nonprofit szektor és szociális gazdaság fogalmait ismerték és kutatták szélesebb körben, mely területekhez köthető szervezetek (pl. egyesületek, alapítványok, szövetségek) jelentős hagyományokkal és meglehetősen viharos intézményi fejlődéssel bírnak Magyarországon (Európai Bizottság 2019). A társadalmi vállalkozás fogalmának ismertsége a 2010-es években kezdett el növekedni, elsősorban az Európai Unió prioritásai és az újonnan elérhető támogatási források miatt.

Az elmúlt években új fejlesztő szervezetek kezdtek szakmai és pénzügyi támogatást nyújtani; pénzintézetek indítottak finanszírozási programokat; hálózatok és szövetségek alakultak. 2016 és 2022 között a Gazdaságfejlesztési és Innovációs Operatív Program (GINOP) részeként az első állami – uniós társfinanszírozású – pályázati program is elérhetővé vált kifejezetten társadalmi vállalkozások számára.

A téma iránti tudományos érdeklődés az elmúlt években szintén megnövekedett, ma már több kutatóközpont és egyetem is megvalósít a területet vizsgáló kutatásokat, oktatási programokat (Európai Bizottság 2019; Matolay–Révész 2020). Az elmúlt években született, a társadalmi vállalkozásokat vizsgáló hazai kutatások között a szektor általános helyzetéről szóló átfogó elemzések mellett az egyes részterületek, pl. az emberi és pénzügyi erőforrások, az üzleti működés, a társadalmi hatás vagy a menedzsment témakörének vizsgálata is megjelenik. A terület szakirodalmának átfogó áttekintése, összefoglalása azonban eddig nem valósult meg. Jelen elemzés ezt a hiányt kívánja betölteni; a társadalmi vállalkozások magyarországi helyzetének vizsgálatát tűzi ki célul a témában releváns kutatások, tanulmányok bemutatásán keresztül.

Módszertan

Jelen cikk fő kutatási kérdése az, hogy az elérhető szakirodalom alapján milyen kép rajzolódik ki a társadalmi vállalkozások helyzetéről Magyarországon. Az elemzés röviden kitér a fogalom értelmezéseire, a társadalmi vállalkozások intézményi környezetére és jelenlegi helyzetére, illetve külön vizsgálja a kutatásokban megjelenő egyes részterületeket és témákat.

A kutatás módszereként a szakirodalom szisztematikus áttekintése (systematic literature review) valósult meg, melyet a társadalmi vállalkozások területén számos kutató alkalmazott már (lásd pl. Caló et al. 2024; Hota 2021; Conway–Kalakay 2016). A szakirodalom áttekintése az egyes tudományterületekkel kapcsolatos összes, a kutatási kérdéskör szempontjából releváns publikáció vizsgálatára, szintetizálására és kritikai értékelésére törekvő módszertan (Lamé 2019; Okano 2019). A kutatás az összes rendelkezésre álló információ azonosítására, elemzésére és értelmezésére törekszik, így az elfogultságtól, torzítástól mentes; az adatok összehasonlíthatóak, az adatfelvétel szükség esetén megismételhető (Conway–Kalakay 2016). A módszer három egymást követő lépésre bontható. A tervezési szakaszban a kutatási kérdések kerülnek meghatározásra és a kutatás protokollja készül el, amely a keresés egyes lépéseinek végrehajtási módját írja le. A végrehajtási szakaszban a protokollban rögzített lépések szerint lezajlik a kutatás, majd a jelentéskészítési szakaszban a fő eredmények ismertetése történik (Okano 2019).

Jelen kutatásban a tervezési szakaszt tekintve a fő kutatási kérdés határozta meg, hogy az egyes publikációk az elemzésbe bekerülnek-e. A kutatási kérdés befolyásolta a kutatásban használt keresési kifejezések, kulcsszavak meghatározását is.

Angol nyelven a „social enterprise”, „social entrepreneurship” vagy „social entrepreneur” és „Hungary” kulcsszavakat, magyarul a „társadalmi vállalkozás”, „szociális vállalkozás”, „társadalmi vállalkozó” vagy „szociális vállalkozó” és „Magyarország” kulcsszavakat alkalmaztam. A kutatás adatbázisaként a munkahelyemen (Budapesti Corvinus Egyetem) elérhető EBSCO- és Scopus-adatbázisokat használtam. Az EBSCO-adatbázisban 14, a Scopus-adatbázisban 19 angol nyelvű szakirodalom-találat született. Emellett a Google Scholar segítségével további angol és magyar nyelvű szakirodalmat kerestem, lényegesen nagyobb számú, összesen 216 találattal. A szakirodalmakat továbbá kiegészítettem a már meglévő, korábbi kutatásokhoz készített adatbázisaim szakirodalmaival!

A keresések eredményeit közös adatbázisba gyűjtöttem, majd az adatokat tisztítottam. Eszerint a többször szereplő tanulmányok esetében a duplikációt töröltem, továbbá a teljes szöveggel nem elérhető írások elemzésétől is eltekintettem. Az így megmaradt cikkek absztraktjait átolvasva a kutatási kérdés tekintetében nem releváns, a társadalmi vállalkozások magyarországi helyzetéhez nem köthető írásokat töröltem. Amennyiben a publikáció relevanciája az absztraktból nem volt eldönthető, a teljes szöveget áttekintettem. Az adatok tisztítását követően az adatbázisban maradt írásokat részletesebben átolvastam. A szövegekről a következő jellemzőket gyűjtöttem ki: a publikáció típusa, évszáma, szerzője, módszertana, mintája és fő témái. Az egyes szövegeket e jellemzők alapján csoportosítottam, majd az ezek alapján tett fő megállapításokat foglaltam össze. A kutatás során összesen 200 publikáció került elemzésre.

Eredmények

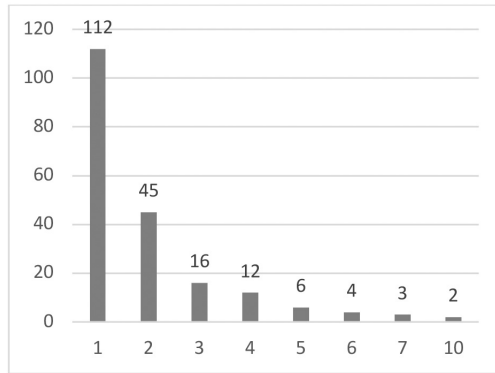
A kutatás eredményeinek ismertetése során a társadalmi vállalkozásokkal kapcsolatos magyarországi publikációk átfogó, kritikai elemzését nyújtom, hozzájárulva a tudományos terület elérhető adatainak rendszerezéséhez, összefoglalásához. Elsőként az elemzett szakirodalom fő jellemzőinek (publikációk szerzői, évszáma, típusa, módszertana) rövid bemutatása, majd a megjelenő témák részletesebb összefoglalása következik.

A kutatások fő jellemzői

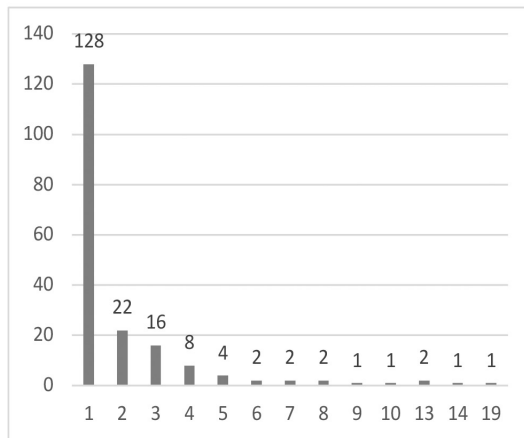
A kutatás során elemzett 200 publikáció összesen 190 szerzőhöz volt köthető. A dokumentumok többségét (112 darab – 56 százalék) egy szerző írta, emellett több két szerzős (45 darab – 22,5 százalék), három szerzős (16 darab – 8 százalék) és négy szerzős (12 darab – 6 százalék) cikk is szerepelt az adatbázisban. A 190 szerző közül a döntő többség (128 fő – 67,4 százalék) csupán egy publikációhoz volt köthető, 22 fő (11,6 százalék) két publikációt írt a témában, a legtöbbet publikáló szerző pedig 19 publikációt jegyzett.

1. ábra. A szerzők számának gyakorisága (N)

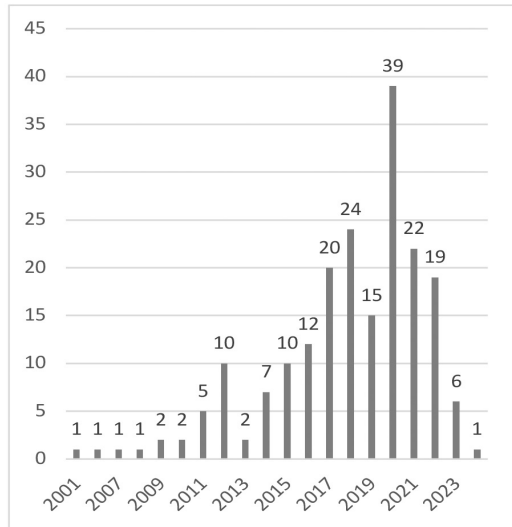
2. ábra. A szerzők publikációinak száma (N)

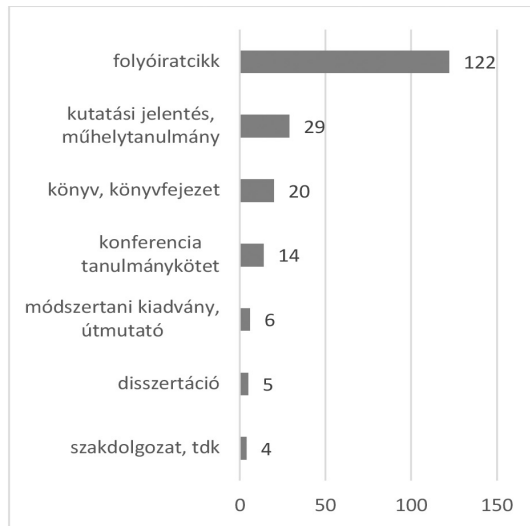
A publikációk megjelenésének évszámát tekintve a legtöbb írás 2017 és 2022 között született, 2020 kiemelkedően sűrű év volt, 39 publikáció (19,5 százalék) évszáma esik erre az évre. Ugyanakkor 2022-től kezdve csökkenés tapasztalható, mely egybeesik az elérhető állami – uniós társfinanszírozású – támogatási programok, valamint a nagyobb volumenű kutatási projektek végével is. A publikációk típusát tekintve az írások döntő többsége (122 darab – 61 százalék) tudományos folyóiratban megjelent cikk volt, azonban nagy számmal szerepeltek kutatási jelentések, műhelytanulmányok (29 darab – 14,5 százalék), könyvek vagy könyvfejezetek (20 darab – 10 százalék) és konferencia tanulmánykötetben megjelent írások is (14 darab – 7 százalék). Emellett módszertani kiadványok, útmutatók, disszertációk, szakdolgozatok és TDK-dolgozatok is megjelentek a mintában.

3. ábra. A publikációk évszáma (N)

4. ábra. A publikációk típusa (N)

Módszertan tekintetében a publikációk döntően kis mintás, kvalitatív kutatások eredményeit mutatták be, többnyire szakértőkkel és társadalmi vállalkozókkal készített interjúk vagy szervezeti esettanulmányok alapján, illetve néhány esetben fókuszcsoportos interjúk, résztvevő megfigyelés, akciókutatás, dokumentumelemzés is zajlott. Emellett több publikáció elemezte a társadalmi vállalkozások és kapcsolódó jogi formák adatbázisait (pl. KSH nonprofit adatbázis, OPTEN szociális szövetkezeti adatbázis, egyes támogatási programok pályázói adatbázisai), valamint egyéb statisztikai adatforrások (pl. Eurostat) adatait.

A néhány nagyobb elemszámú (min. 100 válaszadó), kérdőíves kutatás döntően a társadalmi vállalkozások, a társadalmi innováció általános helyzetét vizsgálta, többnyire uniós finanszírozással készült (pl. SELUSI 2010; G. Fekete et al. 2015; SEFORIS 2016; G. Fekete et al. 2017b; Grants Europe, 2018), illetve a COVID-világjárvány hatását is nagyobb elemszámú kérdőíves kutatások vizsgálták (lásd Bakó 2022a; Szenttamási 2020). 60 esetben primer adatfelvétel nem történt, a publikációk kizárólag szakirodalom-feldolgozással készültek.

Fontos továbbá megjegyezni, hogy bár 200 publikáció szerepel a listában, ez nem jelent ugyanennyi különálló kutatási projektet, ugyanis egy kutatás különböző részterületeiről gyakran több publikációban írtak a kutatók. A főbb ilyen, több publikációt jegyző kutatások, projektek a következők voltak:

A *Social Entrepreneurs as Lead Users for Social Innovation (SELUSI)* című kutatás 2009–2010-ben zajlott, összesen 104 társadalmi vállalkozást vizsgált (SELUSI 2010). Az összehasonlító, európai uniós finanszírozású kutatás célja a társadalmi vállalkozások piaci és szervezeti szintű viselkedésének megértése volt.

A *Social Enterprise as Force for more Inclusive and Innovative Societies (SEFORIS)* című, szintén európai uniós finanszírozású kutatás 2014 és 2017 között Magyarországon 122 társadalmi vállalkozást vizsgált (SEFORIS 2016). A projekt célja a társadalmi vállalkozások lehetőségeinek vizsgálata volt az EU-ban és azon túl.

A „Társadalmi Innovációk generálása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében” című projektet (TÁMOP-4.2.1.D-15/1/KONV-2015-0009) 2015 és 2016 között a Miskolci Egyetem valósította meg. A projekt a régió helyi társadalmi innovációs tevékenységének szakmai segítségét célozta (G. Fekete et al. 2015).

Az *International Comparative Social Enterprise Models (ICSEM)* projektet 2013 és 2020 között az EMES nemzetközi kutatóhálózat valósította meg. Keretében mintegy 50 országjelentés született a társadalmi vállalkozások fogalmi és intézményi fejlődéséről, fő modelljeiről és helyzetéről, emellett összehasonlító elemzéseket tartalmazó könyvsorozat is megjelent (G. Fekete et al. 2017a).

A „Társadalmi vállalkozások alapkutatást” szintén a Miskolci Egyetem valósította meg 2016–2017-ben, a GINOP-5.1.2-15-2016-00001 „PiacTárs – Kiemelt projekt a társadalmi vállalkozások ösztönzésére a fenntartható és versenyképes szociális gazdaság érdekében” keretében. A kutatás 220 társadalmi vállalkozást kérdőíves módszerrel vizsgált (emellett fókuszcsoportos interjúk, statisztikai adatok elemzése, és magánszemélyek kérdőíves megkérdezése is zajlott). A kutatás célja az volt, hogy átfogó, rendszerszemléletű képet adjon a hazai társadalmi vállalkozásokról (G. Fekete et al. 2017b).

Az Európai Bizottság számára két, a társadalmi vállalkozások és ökoszisztémájuk helyzetét feltérképező országjelentés is készült. 2014-ben szakértői interjúkon alapuló kutatás zajlott (Európai Bizottság 2014), majd e jelentés kérdőíveken és esettanulmányokon alapuló frissítése 2019-ben készült el (Európai Bizottság, 2019). Az összes uniós tagállamot vizsgáló kutatást az EURICSE- és az EMES-kutatóhálózat koordinálta.

A „Szociális és szolidáris gazdaság a poszt-szocialista perifériákon” című OTKA-kutatás (K 112928) 2014 és 2018 között zajlott a Miskolci Egyetemen (G. Fekete 2018). Esettanulmányok és a szisztematikus adatgyűjtés alapján a poszt-szocialista országok sajátosságait összegezte, kifejezetten fókuszálva a szociális és szolidáris gazdaság perifériák fejlődésében játszott szerepére is.

„Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban” című projektet (EFOP-3.6.2-16-2017-00007) a Szegedi Tudományegyetem, a Budapesti Corvinus Egyetem, a Miskolci Egyetem és a Soproni Egyetem konzorciuma valósította meg 2017 és 2021 között. A több témát és kutatócsoportot magába foglaló, interdiszciplináris projekt célja a társadalmi innováció szempontjából kritikus hazai és regionális társas tanulási mintázatok és tanulási defektusok azonosítása volt (lásd pl. Neulinger et al. 2020; Primecz et al. 2019).

A *Máltai Tanulmányok* című folyóirat második (2020-as) évfolyamának harmadik és negyedik összevont száma tematikus számként fókuszált a társadalmi vállalkozásokra. Számos szempontból vizsgálta meg a társadalmi vállalkozásokkal kapcsolatos magyarországi tapasztalatokat (Lásd pl. Hubai 2020; Kovács 2020).

A kutatásokból kirajzolódó fő témák, területek

Kutatási témák, a kutatott kezdeményezések, szervezetek tekintetében a publikációk igen változatosak voltak. A legtöbb publikáció általánosságban a társadalmi vállalkozásokhoz kapcsolódó kérdéseket vizsgált (80 esetben – 40 százalék).

Ezen belül számos írás foglalkozott a társadalmi vállalkozás és vállalkozó fogalmának értelmezésével, valamint a szektor alapvető jellemzőinek (pl. jogi formák, méret, tevékenységek) és magyarországi helyzetének (pl. szakpolitika, finanszírozás, ökoszisztéma) általános bemutatásával. Emellett több publikáció elsősorban a pénzügyekkel, finanszírozással, humánerőforrással, menedzsment kérdésekkel, a partnerek, kapcsolatok, hálózatok szerepével, a hibriditással vagy a társadalmi hatással foglalkozott. Továbbá egyes szektorokra, célcsoportokra, tevékenységi és földrajzi területekre fókuszáló, különböző típusú társadalmi vállalkozások működése is több publikáció fókusza volt. A következőkben elsőként a kutatásokból kirajzolódó általános helyzetképet, majd a specifikus részterületek fő megállapításait, végül az egyes, konkrét területekre fókuszáló társadalmi vállalkozások kutatásainak eredményeit összegzem.

Általános helyzetkép

A társadalmi vállalkozás fogalmának kérdéseivel, a nemzetközi és hazai definíciók elemzésével több kutató foglalkozott (pl. Kiss 2015; Hubai 2016; G. Fekete et al. 2017a; Mihály 2017).

Ahogy ezek az elemzések is rámutatnak, Magyarországon egységes definíció a társadalmi vállalkozásokra nem létezik, az egyes fejlesztő és támogató szervezetek és programok különféle, nyugat-európai és amerikai iskolák által megalkotott meghatározásokat alkalmaznak, és többnyire mérsékeltlen reflektálnak a fogalmak magyar kontextusban történő alkalmazhatóságára (Kiss–Mihály 2020). Az Ashoka megközelítése a társadalmi vállalkozó személyekre fókuszál, a társadalmi innovációt hangsúlyozza; míg a NESsT a társadalmi vállalkozások által egyszerre elért pénzügyi fenntarthatóságot és jelentős társadalmi hatást emeli ki. Az állami támogatási programok a 2011-es uniós SBI (Social Business Initiative) definíciót hivatkozzák, mely a társadalmi hatás elérésének elsődleges célját, a nyereség főként társadalmi célokra történő felhasználását, valamint az átlátható, innovatív, érintettek bevonó működésmódot emeli ki (lásd Európai Bizottság 2011). Ugyanakkor az elmúlt éveket tekintve az Európai Unió szakpolitikájában megfigyelhető a szociális és szolidáris alapú vállalkozás irányába való elmozdulás is (Kovács 2020).

A társadalmi vállalkozások jogi, szakpolitikai, finanszírozási környezete szintén több kutatás témája volt (pl. Petheő 2009; SELUSI 2010; SEFORIS 2016; G. Fekete et al. 2017a; G. Fekete et al. 2017b; Európai Bizottság 2019). A legfrissebb, az intézményi környezetet is bemutató helyzetkép a Társadalmi Vállalkozások Magyarországi Koalíciója (TVMK) által készített Európai Társadalmi Vállalkozás Monitor 2021–2022 magyarországi jelentése (TVMK 2022). A tanulmányok alapján elmondható, hogy a társadalmi vállalkozásokat egységes jogszabály vagy szakpolitikai dokumentum nem szabályozza, a különböző jogi formájú szervezetek az adott formára és a közhasznúságra vonatkozó jogszabályok alapján működnek. Az állami támogatási programok (pl. a GINOP 5.1.3.-16 és 5.1.7.-17 pályázatok) csak az alapítvány, egyesület, nonprofit gazdasági társaság és szociális szövetkezet jogi formáit tartják a társadalmi vállalkozásokkal összeegyeztethetőnek; alapvetően a hátrányos helyzetű személyek foglalkoztatásában és a helyi gazdaságfejlesztésben betöltött szerepük miatt támogatják őket. Azonban a kutatások szerint a jogi formák és a tevékenységi területek is sokszínűbbek az állami finanszírozási programok által elfogadottnál, pl. szövetkezet vagy for-profit vállalkozás is lehet társadalmi vállalkozás, illetve akár informális keretek között, vagy több, különböző jogi formájú szervezet együttműködéseként is működhetnek ilyen kezdeményezések (lásd pl. G. Fekete et al. 2017b).

A szakmai és pénzügyi támogatások sokáig a két jelentős nemzetközi fejlesztő szervezet (NESsT és Ashoka) programjaira korlátozódtak, valamint fontos volt a foglalkoztatással, szociális gazdasággal és kifejezetten a szociális szövetkezetekkel kapcsolatos állami finanszírozás szerepe is. Az elmúlt években azonban több állami, piaci és nonprofit háttérrel rendelkező szereplő is megjelent a területen. 2016 és 2022 között a Gazdaságfejlesztési és Innovációs Operatív Program (GINOP) részeként elérhető első állami – uniós társfinanszírozású – pályázati program célolta a társadalmi vállalkozásokat, azonban ez a program a közelmúltban befejeződött. A NESsT 2019-ben szintén leállította működését Magyarországon. Az egyes támogatási programok, fejlesztő szervezetek jellemzőit és hatását a társadalmi vállal-

kozásokra több publikáció tárgyalta, pl. Eszter (2022) a társadalmi hasznosságú befektetésekről, Tóth (2021) az Erste Bank SEEDS programjáról, Molnár (2017) a mikrohitelzéssel foglalkozó KIÚT Program tevékenységeiről kutató, míg Krátki (2022) több fejlesztő szervezet tevékenységeit hasonlította össze. Hubai (2020) a magyarországi ökoszisztéma szervezeteinek, programjainak feltételrendszerében tapasztalható inkohenciára hívta fel a figyelmet, ami önmagában is konfliktusok felerősítőjévé válhat. Katonáné és Zoltán (2017) pedig vidéki társadalmi vállalkozásokat fejlesztő hub-okat vizsgálva jutott arra a következtetésre, hogy még a jól megtervezett fizikai terek sem elegendők a változáshoz kezdeményezők, házigazdák vagy facilitátorok nélkül.

A szektor alapvető jellemzői tekintetében (pl. méret, tevékenységek) hivatalos adatbázis nem létezik, csak becsléseket tehetünk az egyes jogi formák adatai (pl. a Központi Statisztikai Hivatal adatbázisa), vagy a kifejezetten társadalmi vállalkozásokkal foglalkozó különböző támogatási programok, fejlesztő szervezetek adatai alapján (Európai Bizottság 2019). A különböző kutatások igen eltérő számokat említenek, pl. a SEFORIS-kutatás keretében 300–400 szervezetre becsülték a társadalmi vállalkozások számát (Etchart et al. 2014), míg az alapkutatás (G. Fekete et al. 2017b) 2015-ben összesen 9,716 a kategóriába tartozó szervezetet azonosított a KSH adatai alapján, és az Európai Bizottság (2019) feltérképező kutatása 15,855 szervezetet tekintett potenciális társadalmi vállalkozásnak 2016-ban. Az elmúlt években ez a szám vélhetően csökkent, ugyanis a szociális szövetkezetek száma feltehetően a megváltozott jogi környezet hatására nagy mértékben esett. Tevékenységeiket tekintve a szervezetek elsősorban a szabadidő és hobbi, kultúra, sport, oktatás, szociális ellátás, gazdaságfejlesztés és településfejlesztés területén vannak jelen (Európai Bizottság 2019).

A legfrissebb fejleményeket tekintve több kutatás vizsgálta a Covid-világjárvány szektorra mért hatását. A SIMPACT Közhasznú Nonprofit Kft. 2020-ban és 2021-ben végzett kérdőíves kutatásai alapján a válaszadó szervezetek 61 százaléka nyilatkozott úgy, hogy csökkent a társadalmi hatásuk, és csak egynegyedük mondta azt, hogy nőtt, míg 13 százalékuknak nem változott. A finanszírozás tekintetében a válaszadók közel 50 százaléka számolt be csökkenésről, a szervezetek egyharmada nem tapasztalta a bevételeinek változását, és csak 14 százalékuk számolt be bevételeinek növekedéséről (Bakó 2022a). Az IFKA Közhasznú Nonprofit Kft. Társadalmi Vállalkozások Osztálya 2020 tavaszi felmérése (Szenttamási 2020) hasonló adatokat közölt, eszerint a válaszadók több mint háromnegyede számolt be az üzleti lehetőségek és kilátások jelentős vagy mérsékelt visszaeséséről, és magas volt az üzleti tevékenység teljes ellehetetlenülését bejelentő szervezeteknek aránya is (15%). Bakó (2022a) szerint a szervezetek többsége sokféleképpen tudott alkalmazkodni a célcsoportjaik megváltozott helyzetéhez: új, a célcsoportok igényeihez jobban igazodó tevékenységek indításával, célcsoportjaik bővítésével, stratégiájuk változtatásával, online eszközök vagy tevékenységek bevezetésével. A TVMK 2021 őszi kérdőíves kutatása (lásd TVMK 2022) alapján a válaszadó szervezetek gyorsan átalakították működésüket, 44%-uk új terméket/szolgáltatást fejlesztett ki célcsoportjainak,

és ugyanekkora arányban digitális váltást is tettek, több mint 20%-uk más társadalmi vállalkozásokat is segített, és 12,8%-uk nyitott új célcsoportok felé.

Az egyes részterületeket kutató publikációk tanulságai

A társadalmi vállalkozások pénzügyi erőforrásaival, üzleti modelljeivel több tanulmány foglalkozott (pl. Grants Europe 2018). Bartha és Bereczk (2019) a pénzügyi életképesség szempontjából a legfontosabb tényezőkként a szabályozási környezet átláthatóságát; a vállalkozói tulajdonságokat (pl. üzleti orientáció, ismeretek és tapasztalatok, tervezés); a pénzügyi támogatás jellegét és mértékét; és a vállalkozások által követett stratégiát azonosították. Szűcsné (2015) a „hagyományos” finanszírozási forrásokon kívüli más pénzügyi eszközöket elemzett, mint például a „patient capital” vagy a vissza nem térítendő állami támogatások. Ez utóbbiak Bartha és Bereczk (2019b) eredményei szerint elsődleges fontosságúak, ugyanis a hazai társadalmi vállalkozások többsége a piaci keresletet nem látja jelentős lehetőségnek, szemben az állami és európai uniós forrásokkal. Kiss (2018b) és Baturina et al. (2021) szintén a nemzetközi támogatások, köztük az uniós programok szerepét kutatták a terület fejlődésében.

Humán erőforrások tekintetében Bereczk et al. (2018) az emberi tényezőző kulcsfontosságú szerepét hangsúlyozták a társadalmi vállalkozások sikeres működése szempontjából. Takács (2021) eredményei alapján a dolgozói elégedettség, a flow szempontjából e szervezetekben a társadalmi célok bizonyulnak a legfontosabbak, ugyanakkor az anyagi javadalmazás kérdése is releváns. Repisky–Tóth (2019) a társadalmi vállalkozók motivációit vizsgálva a pro-szociális motivációik és kollektivistá értékek mellett jelentős kapcsolatmotivációt és a hatalmi motiváció magasabb érettségi szakaszait is tapasztalták, a hagyományos vállalkozókat leíró magas teljesítménymotivációs szint mellett.

A partnerségek, hálózatok területén Hubai (2018) a különböző fogyasztók – magányszemélyek, vállalatok, állami vagy önkormányzati intézmények – szerepét vizsgálta. Bartha–Bereczk (2019b) szintén az egyes szereplők hatását vizsgálták a társadalmi vállalkozások újításainak bevezetésében. Nagy–Krátki (2024) a hálózatokban való részvétel hatását elemezték a társadalmi innováció és társadalmi haszon teremtésében.

A hibriditás (a társadalmi és vállalkozói jelleg kettőssége) kérdésével szintén több tanulmány foglalkozott. Tóth és Repisky (2022) a kettős elköteleződésből származó feszültségeket vizsgálták. Hubai (2017) a munkaintegrációs szervezetek hibrid jellegét elemezve az értékek közötti konfliktusok és a folyamatos útkeresések területeként írta le működésüket. Primecz et al (2021) a hibrid jelleg vizsgálatakor leginkább a pénzügyi fenntarthatósággal küzdést emelte ki.

A társadalmi hatásmérés témáját Bakó (2022b) dolgozta fel, amelyet valós példákkal illusztrált. Krátki és Szabó (2018) pedig azt vizsgálja, hogyan értelmezik a társadalmi értékteremtést, és hogyan mérik és jelentik a társadalmi hatást a társadalmi vállalkozók.

A társadalmi vállalkozások egyes típusait vizsgáló kutatások eredményei

A vidéki, periférikus területeken megjelenő társadalmi vállalkozások helyzetét számos írás vizsgálta (lásd Kelen 2012; G. Fekete 2014; Dabasi–Lipták 2018). Nemes (2018) a társadalmi innováció és a hozzá kapcsolódó társadalmi tanulás szerepét a vidékfejlesztési politikában és a helyi fejlesztési törekvésekben elemezte. Mihály (2019) a szociális gazdaság vidékfejlesztésben játszott szerepének újrapolitizált, normatív, hosszútávú, a helyi érintettek minél nagyobb körének bevonására alapuló újragondolása mellett érvelt, amelyen keresztül a periferizálódó területek fenntarthatóbban fejleszthetőek lennének.

A megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatását elősegítő munka-integrációs területen működő kezdeményezések kapcsán G. Fekete (2015) a helyi foglalkoztatást segítő társadalmi megoldások egyik típusának tekintette a társadalmi vállalkozásokat. Lipták és Pirger (2022) a vidéki területeken működő társadalmi vállalkozásokat gyakran az önkormányzatok mellett az egyetlen munkát biztosító gazdasági szereplőnek tekintették, azonban ennek nonprofit jellegük és pénzügyi helyzetük miatti korlátjaira is felhívták a figyelmet. Koltai (2014) és Koltai et al. (2018) a közfoglalkoztatás kontextusában vizsgálta e szervezeteket, a munkatársak vélekedéseit elemezve, illetve a közfoglalkoztatásnak, mint munkaerő-piaci, szociális és településfejlesztési eszköznek a helyi gazdaságra és társadalomra gyakorolt hatásait térképezve fel. Agárdi és Török (2020a,b) a fogyatékkal élő személyek foglalkoztatását catering tevékenységekkel célzó ún. para-gasztró vállalkozások fenntarthatóságának nehézségeit és kapcsolati beágyazottságát vizsgálták. Krátki (2020) pedig egy Budapesten működő társadalmi vállalkozás mintáján keresztül mutatta be a társadalmi vállalkozó foglalkoztatással kapcsolatos döntéseit.

A társadalmi vállalkozások egy lehetséges jogi formájáról, kifejezetten a szociális szövetkezetek helyzetéről szintén több publikáció született. Víg (2020) a jogi környezetet, Bozsik et al. (2019) a munkaerő és a támogatások felhasználásának problémáját, Dániel et al. (2023) a regionális munkaerőpiac és hatékonyság szerepét, Kis et al. (2016) a közösségi tagok gazdasági teljesítményében betöltött szerepét vizsgálták. Vásáry et al (2018) a helyi önkormányzati részvétel a szervezetek függetlenségére, és a demokratikus döntéshozatali eljárásokra tett hatását elemezte. Szemán (2018) a szociális szövetkezetek gazdálkodásának sajátosságait kutatta, miszerint az alapításban és működésben nagy szerepe van a kiírt pályázatoknak és a megkapható adókedvezményeknek. Póla–Finta (2020) a sikeres működés feltételeit és akadályozó tényezőit elemezték, mint a megfelelő szabályozási környezet, a területi támogató rendszer működtetése, vagy az együttműködés, hálózatosodás erősítése.

Egyes hátrányos helyzetű célcsoportokkal foglalkozó társadalmi vállalkozások szintén több kutatás fókuszába kerültek. Kiss et al. (2020) különböző célcsoportokra (romákra, nőkre és fogyatékkal élő személyekre) fókuszáló társadalmi vállalkozásokat vizsgálva jutott arra, hogy a hiányzó szolgáltatások biztosítására, a közösségépítésre és a munkahelyi integrációra összpontosító kezdeményezések külső akadályai működésüket sokszor fenntarthatatlanná teszik.

Patai–Varga (2018) roma vállalkozásokat vizsgálva azonosított valószínű fejlődési utakat. A kifejezetten női célcsoporttal rendelkező társadalmi vállalkozások eredményeit tekintve Primecz (2021) szerint a vállalkozások működése főként abban segítette a nőket, hogy mindennapi életüket a hátrányos szociális helyzetükhöz igazítsák.

A szegénység, társadalmi kirekesztettség témájában Siposné (2018) azt vizsgálta, hogy felfedezhető-e valamilyen kapcsolat a szegénység és a kirekesztettség nagysága és az azok enyhítésére létrejött társadalmi vállalkozások térbeli elrendeződése között. A szociális és egészségügyi szektorban működő társadalmi vállalkozásokra Kiss et al. (2020, 2021) és Krátki–Kiss (2021) fókuszáltak, eredményeik szerint e társadalmi vállalkozások tevékenységeikkel az állami ellátórendszerek által meg nem oldott problémákra adnak innovatív válaszokat, azonban működésüket és fenntarthatóságukat az intézményi környezet számos korlátja nehezíti.

Turizmussal foglalkozó kezdeményezéseket szintén több tanulmány mutatott be (pl. Angler 2021). Balog et al. (2023) a turisztikai társadalmi vállalkozások kulcserőforrásait vette figyelembe, mint például a természeti, pénzügyi és humán tőke, vagy a politikai és intézményi erőforrások. A szociális farmokra fókuszálva Jakubinyi–Miklós (2020) a majorságok azon jellemzőit emelték ki, amelyek társadalmi vállalkozássá teszik őket. Szilva–Orosz (2022) a szociális farmszolgáltatást nyújtó jogi személyek földszerzésének és földhasználatának szabályozását elemezte, amely kizárja ebből a lehetőségből a társadalmi vállalkozásokat.

Helyi élelmiszer kezdeményezéseket szintén több szempontból elemeztek kutatások. Balázs (2012) például azt kutatta, hogyan próbálják az új típusú helyi élelmiszer-rendszerek lerövidíteni a távolságot a fogyasztók és a termelők között. Neulinger et al. (2020) a fogyasztói jóllétet vizsgálta a hazai alternatív élelmiszerellátó hálózatokban. A helyi pénzgazdálkodás témakörében Gosztonyi (2018, 2023) az alacsony jövedelmű családok pénzgazdálkodását komplex rendszerét, interperszonális kapcsolatait, stratégiáit, hálózatait vizsgálta.

Fontos továbbá megjegyezni, hogy a társadalmi vállalkozásokról egyéb fogalmak használatával, azok tágabb keretében értelmezve vizsgálódott több szerző. Nonprofit, civil szervezeti keretben írt társadalmi vállalkozásokról Bucher (2020), míg Szalai és Svensson (2018) a civil szervezetek és a szociális gazdaság szakpolitikai környezetét vizsgálva részletezte szerepüket. A vállalatok társadalmi felelősségvállalása (CSR) fogalmához és a társadalmi innovációhoz Putzer és Bányai (2019) és Szegedi et al. (2016) is kapcsolta a fogalmat. Szociális gazdasági (pl. CIRIEC 2017; Csoba et al. 2007) vagy szolidáris gazdasági keretet adva (Eörsi és Köröstyös 2022) szintén több tanulmány is rendelkezésre áll. Az egyes fogalmak közti hasonlóságokról és különbségekről pedig Csoba (2020) nyújtott átfogó képet, vizsgálva a szociális gazdaságtól a szolidáris gazdaságig vezető modellváltás során lezajló társadalmi, gazdasági változásokat.

Összegzés

Jelen cikk a társadalmi vállalkozások magyarországi helyzetéhez kapcsolódó szakirodalom szisztematikus áttekintését nyújtotta a terület tudományos eredményeinek összegzése és a lehetséges jövőbeli kutatási irányok azonosítása céljából. A kutatás során elemzett 200 publikáció szerzőinek döntő többsége csupán egy publikációt jegyzett, eszerint a kutatók többnyire rövid ideig, nem fő kutatási területként foglalkoznak a témával. A legtöbb írás 2017 és 2022 között született, ami a 2010-es évek megnövekedett tudományos és szakmai érdeklődésével magyarázható. Ugyanakkor 2022-től kezdve az írások számában csökkenés tapasztalható, egybeesve a kapcsolódó támogatási programok befejezésével, eszerint a fogalom iránti érdeklődés ma már kevésbé jellemző. Módszertan tekintetében a publikációk döntően kis mintás, kvalitatív interjú vagy esettanulmány módszert alkalmazó kutatások voltak.

Kutatási témák, területek kapcsán a publikációk nagy része, és ezek között a nagyobb mintás kérdőíves vizsgálatok többsége is, általánosságban foglalkozott a társadalmi vállalkozás és vállalkozó fogalmainak értelmezésével, valamint a szektor alapvető jellemzőinek (pl. jogi formák, méret, tevékenységek) és magyarországi helyzetének (pl. szakpolitika, finanszírozás, ökoszisztéma) leírásával. Eszerint a társadalmi vállalkozások fogalmi és intézményi fejlődése, jelenlegi helyzete és környezete már rendelkezik releváns kutatási eredményekkel. Ugyanakkor az egyes ökoszisztéma szereplők és kezdeményezések (mint az állami támogatási programok, magán fejlesztő szervezetek, hálózatok vagy az önkormányzati szerepvállalás) részletes és kritikus vizsgálata kevésbé jelenik meg a tanulmányokban.

A szervezetek alapvető működési tényezőit, mint a pénzügyi és humán erőforrások, partnerségek és kapcsolatok, társadalmi hatás és hibriditás kérdései, szintén több kutatás tárgyalta többnyire a társadalmi vállalkozások vezetőivel és szakértőkkel készített interjúk alapján. Azonban a szervezeti működés, irányítás, részvétel, döntéshozatali mechanizmusok és folyamatok árnyaltabb vizsgálata, a munkavállalók és egyéb érintettek véleményének, tapasztalatainak feltárása eddig kevésbé valósult meg.

Egyes szektorokra, célcsoportokra, tevékenységi és földrajzi területekre fókuszáló társadalmi vállalkozások is több tanulmány fókuszába kerültek, így a vidéki, periférikus területeken megjelenő társadalmi vállalkozási kezdeményezések, a megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatását elősegítő úgynevezett munkaintegrációs társadalmi vállalkozások és kifejezetten a szociális szövetkezetek gyakran szerepeltek témaként. E szintén részletesebben kutatott területek az elmúlt évek szakpolitikai irányaihoz igazodnak, a szektor helyi gazdaságfejlesztésben és foglalkoztatásban betöltött szerepének relevanciáját illusztrálják. Azonban a szervezetek egyéb célcsoportokkal és területekkel (pl. egészségügy, oktatás, kultúra, sport) kapcsolatos szerepe kevésbé vagy egyáltalán nem kutatott terület. A szektor diverzitását, a szakpolitikai irányokon túlmutató lehetséges szerepeit további kutatások tudnák részletesebben vizsgálni.

Fontos továbbá megjegyezni, hogy a társadalmi vállalkozásokról egyéb fogalmak használatával (mint a civil társadalom, nonprofit szektor, szociális és szolidáris gazdaság, CSR és társadalmi innováció), a jelenséget tágabb keretben értelmezte több kutató is. Ezek a kutatások azonban szintén többnyire kis mintás, feltáró kutatások, vagy primer adatfelvételt nem tartalmazó elemzések voltak, így a tágabb kontextus és összefüggések további elemző és kritikus vizsgálata szintén indokolt lenne. Eszerint, bár a társadalmi vállalkozások területét már számos kutatás célozta, több hiányterület, lehetséges kutatási irány is azonosítható.

Irodalom

- Agárdi I.–Török Á. (2020): Társadalmi vállalkozók kapcsolati beágyazottsága és szerepe a társadalmi hatás kiterjesztésében. *Vezetéstudomány*, 51., (12.), pp. 2–16.
- Angler K. (2021): Kívül-belül akadálymentesen. *Turisztikai – Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 6., (1), pp. 78–92.
- Bakó Cs. (2022a): A COVID–19-járvány rövid- és hosszútávú hatásai a nonprofit szektorra és az önkéntességre. *Önkéntes Szemle*, 2., (2), pp. 3–24.
- Bakó Cs. (2022b): A társadalmi hatásmérésről–A civil-nonprofit szervezetek körében végzett hatásmérési projektek alapján. *Önkéntes Szemle*, 2., (3), pp. 30–57.
- Balázs, B. (2012): Local food system development in Hungary. *The International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 19., (3), pp. 403–421.
- Balog, É. J.–Kummitha, H. R. (2023): The Social Impact of Tourism social Enterprises in Hungary. In: *Szemelvények a BGE kutatásaiból II. kötet*. Budapest: Budapesti Gazdasági Egyetem. pp. 5–24.
- Bartha Z.–Bereczk Á. (2019b): Mely érdekeltek igényeire koncentrálnak a magyar társadalmi vállalkozások? In: Veresné Somosi M.–Lipták K. (Szerk.): *„Mérleg és Kihívások” XI. Nemzetközi Tudományos Konferencia*. Miskolc: Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar. pp. 15–25.
- Bartha Z.–Bereczk Á. (2018): A társadalmi vállalkozások sikertényezői, erősségei és gyengeségei. In: Csiszárík-Kocsir Á.–Garai-Fodor M. (Szerk.): *Vállalkozásfejlesztés a XXI. században VIII./2.: Makro- és mikrokörnyezeti trendek és kihívások a vállalkozásfejlesztésben*. Budapest: Óbudai Egyetem, Keleti Károly Gazdasági Kar. pp. 6–20.
- Bartha, Z.–Bereczk, Á. (2019a): *Financial viability of social enterprises. 6th SWS International Scientific Conference on Social Sciences 2019 Conference Proceedings*. pp. 757–763.
- Bartha, Z.–Bereczk, Á. (2019c): Perceived Opportunities by Social Enterprises and their Effects on Innovation. *Theory, Methodology, Practice Review of Business and Management*, 15., (2.), pp. 3–10.
- Baturina, D.–Mihály, M.–Haska, E.–Ciepielewska-Kowalik, A.–Kiss, J.–Agolli, A.–Bashevskaja, M.–Korunovska Srbijanko, J.–Rakin, D.–Radojčić, F. (2021): The Role of External Financing in the Development of Social Entrepreneurship. In: Defourny, J.–Nyssens, M. (Eds.): *Social Enterprise in Central and Eastern Europe – Theory, Models and Practice*. Abingdon: Routledge, pp. 218–234.
- Bereczk Á.–Kádárné Horváth Á.–Péter Zs.–Siposné Nándori E.–Szegedi, K. (2018): Társadalmi vállalkozások az emberközpontúság kontextusában. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 15., (1), pp. 68–81.

- Bozsik, S.–Lipták, K.–Szemán, J.–Musinszki, Z. (2022): *Sustainability of the Hungarian Social Cooperatives. Eurasian Business and Economics Perspectives: Proceedings of the 34th Eurasia Business and Economics Society Conference*. pp. 179–199.
- Bucher, E. (2020): Nonprofit szervezetek Magyarországon. *Humán Innovációs Szemle*, 11., (1), pp. 94–112.
- Calo, F.–Sancino, A.–Scognamiglio, F. (2024): Social enterprise and social entrepreneurship in the Public Administration (PA) scholar field: a bibliometric analysis and some conceptual considerations. *Public Management Review*, pp. 1–27. DOI: 10.1080/14719037.2024.2311181
- CIRIEC (2017): *Újabb fejlemények az Európai Unióban a szociális gazdaság terén. Összefoglaló*. <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/publications-other-work/publications/recent-evolutions-social-economy-study#related-content>
- Conway, Dato-On M.–Kalakay (2016): The winding road of social entrepreneurship definitions: A systematic literature review. *Social Enterprise Journal*, 12., (2), pp. 31–160.
- Csoba J. (2020): A szociális gazdaságtól a szolidáris gazdaságig – a helyi gazdaságfejlesztési modell átalakulása – Modellváltás a helyi gazdaság fejlesztésében. *Tér és Társadalom*, 34., (4), pp. 71–99.
- Csoba J.–Frey M.–G. Fekete É.–Lévai M.–Soltész A. (2007): *Szociális gazdaság kézikönyv*. Budapest: Pátria Nyomda.
- Dabasi-Halász Zs.–Lipták K. (2018): A társadalmi gazdaság szükséges voltát magyarázó tényezők: szociális kiadások, fogyasztói igények és a munkaerő-piaci folyamatok. In: G. Fekete É.–Nagy Z.–Lipták K.–Kiss J. (Szerk.): *Szociális és szolidáris gazdaság a poszt-szocialista perifériákon*. Miskolc: Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar. pp. 55–170.
- Dániel, Z. A.–Molnár, T.–Porkoláb, P. F. (2023): The role of social cooperatives in Hungary over the past ten years—from a regional labour market perspective. *Economic and Regional Studies/Studia Ekonomiczne i Regionalne*, 16., (2), pp. 223–240.
- Eörsi N.–Körösztső G. (2022): A szolidáris gazdaság. Budapest: Megújuló Magyarországért Alapítvány, https://mmaa.hu/wp-content/uploads/2022/12/SzolGazd_v4.pdf
- Eszter Elemér (2022): Társadalmi hasznosságú befektetések. In: Zsolnai L.–Kovács G.–Ócsai A. (Szerk.): *Gazdaság és vallás. A gazdasági spiritualitás innovatív modelljei*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem Gazdaságetikai Központ, pp. 101–110.
- Etchart, N.–Horváth, A.–Rosandić, A.–Spitálszky, A. (2014): The State of Social Entrepreneurship in Hungary. *SEFORIS Country Report*. Budapest: NESsT
- Európai Bizottság (2011): *Kezdeményezés a szociális vállalkozásért. A szociális vállalkozásokat mint a szociális gazdaság és innováció kulcsszereplőit előmozdító szabályozási légkör kialakítása*. COM(2011) 682/2. http://ec.europa.eu/internal_market/social_business/docs/COM2011_682_en.pdf
- Európai Bizottság (2014): *A map of social enterprises and their eco-systems in Europe – Country Report: Hungary*. Brüsszel: Európai Bizottság.
- Európai Bizottság (2019): Social enterprises and their ecosystems in Europe. Updated country report: Hungary (Authors: Kiss, J.–Mihály, M.): *Luxemburg: Publications Office of the European Union*. <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?advSearchKey=socenterfiches – mode=advancedSubmit – catId=22>
- G. Fekete, É. (2014): A szociális és szolidáris gazdaság csírái a Magyarországi vidéki térségekben. *De-turope – The Central European Journal of Regional Development and Tourism*, 6., (3), pp. 69–84.
- G. Fekete É. (2015): Társadalmi innovációk a helyi foglalkoztatásban. In: Veresné Somosi M.–Lipták K.: *„Mérleg és Kihívások” – Fenntarthatóság XII. Nemzetközi Tudományos Konferencia*. Miskolc: Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, pp. 274–287.

- G. Fekete É. (2018): A társadalmi gazdaság poszt-szocialista sajátosságai Kelet-Közép-Európában. In: G. Fekete É.–Nagy Z.–Lipták K.–Kiss J. (Szerk.): Szociális és szolidáris gazdaság a poszt-szocialista perifériákon. Miskolc: Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, pp. 103–116.
- G. Fekete É.–Bereczk Á.–Kádárné H. Á.–Kiss J.–Péter Zs.–Siposné Nándori E.–Szegedi K. (2017b): *Alapku-tatás a társadalmi vállalkozások működéséről*. Zárótanulmány az OFA Országos Foglalkoztatási Közhasznú Nonprofit Kft. megbízásából, a GINOP - 5.1.2 - 15 - 2016 - 00001 „PiacTárs” kiemelt projekt keretében. Miskolc: Miskolci Egyetem.
- G. Fekete, É.–Hubai, L.–Kiss, J.–Mihály, M. (2017a): Social Enterprise in Hungary. *ICSEM Working Papers, No. 47. Liege: The International Comparative Social Enterprise Models (ICSEM) Project*.
- G. Fekete É.–Dabasi-Halász Zs.–Erdős É.–Lipták K.–Musinszki Z.–Nagy Z. (2015): *Helyi Foglalkoztatásfejlesztési kutatás zárótanulmány. 4. helyi+foglalkoztatás.pdf* (uni-miskolc.hu).
- Gosztonyi M. (2018): *A pénz zsonglőrei: az alacsony jövedelmű családok pénzügyi túlélési stratégiája és egy részvételi akciókutatás története*. Doktori disszertáció. Budapest: Corvinus Egyetem.
- Gosztonyi, M. (2023): Social enterprise development in a disadvantaged community. *Society and Economy*, 45., (1), pp. 53–67.
- Grants Europe Consulting Kft. (2018): *Pénzügyi eszközök és pénzügyi eszközök kihelyezése társadalmi vállalkozásokhoz*. Budapest: OFA.
- Hota, P. K. (2021): Tracing the Intellectual Evolution of Social Entrepreneurship Research: Past Advances, Current Trends, and Future Directions. *Journal of Business Ethics*, 182., (3), pp. 637–659. DOI: 10.1007/s10551-021-04962-6.
- Hubai L. (2020): Konfliktusra hangolva: A társadalmi vállalkozások ökoszisztémájának értékelése. *Máltai Tanulmányok*, 2., (3–4.), pp. 371–382.
- Hubai L. (2016): Demokratikus szolidaritás: A társadalmi vállalkozások fogalmának és politikai dimenziójának vizsgálata. *Esély*, 3., pp. 62–91.
- Hubai L. (2017): Beágyazott dilemma: A munkaerő-piaci integrációt segítő társadalmi vállalkozások hibrid jellegének vizsgálata. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 14., (1), pp. 20–39.
- Hubai L. (2018): A fogyasztó szerepe a társadalmi vállalkozások működésében – a poszt-szocialista országok kontextuális sajátosságai. In: G. Fekete É.–Nagy Z.–Lipták K.–Kiss J. (Szerk.): *Szociális és szolidáris gazdaság a poszt-szocialista perifériákon*. Miskolc: Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, pp. 204–224.
- Jakubinyi L.–Miklós G. (2020) A szociális farmok helyzete Európában és Magyarországon. Egy hazai kezdeményezés ismertetése. *Máltai Tanulmányok*, 2., (3–4.), pp. 413–430.
- Katonáné Kovács J.–Varga E.–Nemes G. (2017): Fókuszban a társadalmi innováció folyamata a magyar vidéken. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 14., (1), pp. 6–19.
- Kelen A. (2012): Szociális vállalkozások a mai vidéki Magyarországon. *Civil Szemle*, (4.), pp. 117–141.
- Kis K.–Kovács H.–Szatmári G.–Tóth M. (2016): *A szociális szövetkezetek szerepe a vidékfejlesztésben – esettanulmány: A Bergendóc Szociális Szövetkezet működésének éseredményeinek értékelése, Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok*, 11., (1–2.), pp. 9–34.
- Kiss J.–Mihály M. (2020): A szociális és szolidáris gazdaság intézményi fejlődése és jelenlegi helyzete Magyarországon. *Fordulat*, 1., (27), pp. 299–324.
- Kiss J. (2018b): Nemzetközi szereplők hatása a szociális gazdaságra és társadalmi vállalkozásokra Közép-és Kelet-Európában. In: G. Fekete É.–Nagy Z.–Lipták K.–Kiss J. (Szerk.): *Szociális és szolidáris gazdaság a poszt-szocialista perifériákon*. Miskolc: Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, 196–203.
- Kiss J. (2015): Társadalmi célok, gazdasági tevékenységek – A társadalmi vállalkozások definíciói. *Civil Szemle*, 12., (1), pp. 5–22.

- Kiss J. (2018a): *A társadalmi vállalkozások megjelenése, intézményesülése és kapcsolódása a non-profit szektorhoz Magyarországon*. Doktori disszertáció. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/41602>
- Kiss J.–Krátki N.–Deme G. (2020): Társadalmi vállalkozások a szociális és egészségügyi szektorokban: intézményi környezet és szervezeti aktivitás. *Esély*, 31, (3), pp. 28–51.
- Kiss, J.–Krátki, N.–Deme, G. (2021): Interaction between social enterprises and key actors shaping the field: experiences from the social and health sectors in Hungary. *Social Enterprise Journal*, 17, (4), pp. 625–646.
- Kiss, J.–Primecz, H.–Toarniczky, A. (2020): Patterns of Inclusion: Social Enterprises Targeting Different Vulnerable Social Groups in Hungary. *Journal of Social Entrepreneurship*, pp. 1–24.
- Koltai L. (2015): Közfelgölköztatást szervezők és a közfelgölköztatottak értékei. *Munkaerőpiaci Tükör*, 2014.
- Koltai L.–Bördös K.–Csoba J.–Herczeg B.–Hamza E.–Megyesi B.–Németh N.–Rác K.–Szabó D.–Váradi M. (2018): *A közfelgölköztatás hatása a helyi gazdaságra, helyi társadalomra*. Budapest: Héfta Kutatóintézet.
- Kovács G. (2020): Vállalkozásfejlesztés hálózati együttműködésben. A SENTINEL Interreg Central Europe projekt tapasztalatai. *Máltai Tanulmányok*, 2., (3–4.), pp. 431–450.
- Krátki N. (2020): Egy városi társadalmi vállalkozás munkaerő-politikája. *Munkaügyi Szemle*, 1, (3), pp. 38–43.
- Krátki N.–Kiss J. (2021): Szociális és egészségügyi területeken működő társadalmi vállalkozások üzleti működési modelljei. *Vezetéstudomány*, 52., (1), pp. 2–12.
- Krátki, N.–Szabó, Zs. R. (2018): Social Value Creation and Impact Measurement-What Do They Mean Exactly? *Theory, Methodology, Practice Review of Business and Management*, 14., (1) pp. 15–25.
- Krátki N. (2020): Egy városi társadalmi vállalkozás munkaerő-politikája. *Munkaügyi Szemle*, 1, (3), pp. 38–43.
- Krátki N. (2022): A társadalmi vállalkozásokat fejlesztő szervezetek fejlesztési folyamatai és eszközei. *Vezetéstudomány*, 53., (6), pp. 52–64.
- Lamé, G. (2019): Systematic Literature Reviews: An Introduction. *Proceedings of the Design Society International Conference on Engineering Design*. DOI: 10.1017/dsi.2019.169.
- Lipták K.–Pirger T. (2022): A szociális vállalkozások munkaerőpiaci hatásai. In: Veresné Somosi M.–Lipták K.–Harangozó Zs. (Szerk.): *„Mérleg és Kihívások” – Fenntarthatóság XII. Nemzetközi Tudományos Konferencia*. Miskolc: Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, pp. 198–206.
- Mária Illés (2019): Társadalmi vállalkozások – a definiálási probléma. In: Veresné Somosi M.–Lipták K. (Szerk.): *„Mérleg és Kihívások” XI. Nemzetközi Tudományos Konferencia*.
- Matolay R.–Révész É. E. (2020): Mit adhatnak a társadalmi vállalkozások a felsőoktatásnak? – Perspektívák és kapcsolódások. *Educatio*, 29., (1), pp. 33–47.
- Mihály M. (2017): Mit értünk társadalmi vállalkozás alatt és miért kutatjuk? – Narratívák a nemzetközi szakirodalomból. *Észak-Magyarországi Regionális Stratégiai Füzetek*, (14.), (1), pp. 40–57.
- Mihály, M. (2019): Opposing Peripheralization? A case study of rural social enterprises in Hungary. *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies*, 18., (2), pp. 551–575.
- Molnár, G. (2017): Capability building combined with microcredit: the loan alone is insufficient. *Journal of Social Entrepreneurship*, 8., (3), pp. 354–374.
- Nagy, Á.–Krátki, N. (2024): Open value creation for the common good: a comprehensive exploration of social innovation in the context of social enterprises. *Social Enterprise Journal*, DOI:10.1108/SEJ-08-2023-0103

- Nemes G. (2018): A társadalmi innováció és integrált vidékfejlesztés – két jó gyakorlat. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 15., (3), pp. 69–78.
- Neulinger, Á.–Bársony, F.–Gjorevska, N.–Lazányi, O.–Pataki, Gy.–Takács, S.–Török, A. (2020): Engagement and subjective well-being in alternative food networks: the case of Hungary. *International Journal of Consumer Studies*, 44., (4), pp. 306–315.
- Neulinger, Á.–Bársony, F.–Gjorevska, N.–Lazányi, O.–Pataki, Gy.–Takács, S.–Török, A. (2020): Engagement and subjective well-being in alternative food networks: the case of Hungary. *International Journal of Consumer Studies*, 44., (4), pp. 306–315.
- Nyssens, M. (2015): Social Innovation and Social Enterprise: What Dialogues Are Possible? A European Perspective, In Klein, J.-L. (Szerk.): *La transformation sociale pas l'innovation sociale (Innovation Sociale)*. Québec: Presses de l'Université du Québec, pp. 335–348.
- Okano, M. T. (2019): Social Enterprise in the Current Context: a Systematic Review of the Last 10 Years. *Journal on Innovation and Sustainability RISUS*, 10., (2.), pp. 109–22. DOI: 10.23925/2179-3565.2019v10i2p109-122
- Patai N.–Varga V. (2016): Társadalmi vállalkozások: Kasmírszoknyával és bodaggal a roma integrációért – A Romani Design és a Romani Platni összehasonlító elemzése. *E-CONOM*, 5., (1), pp. 94–108.
- Petheő A. I. (2009): *A vállalati társadalmi felelősségvállaláson túl: a szociális vállalkozás*. Phd-értekezés. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem.
- Póla P.–Finta I. (2020): Szociális szövetkezetek periférikus térségekben – a sikeres működés feltételei és akadályai. *Tér és Társadalom*, 34., (3), pp. 142–169.
- Primecz, H. (2021): Challenges of a social enterprise supporting mothers in Hungary. *Journal of Organizational Ethnography*, 10., (2.), pp. 202–215.
- Primecz H.–Kiss J.–Toarniczky A. (2019): Diverzitáskategóriák és társadalmi vállalkozások: Nemzetközi kitekintés. *Vezetéstudomány*, 50., (10.), pp. 61–73. DOI: 10.14267/VEZTUD.2019.10.06
- Primecz H.–Kiss J.–Toarniczky A. (2021): Társadalmi és üzleti célok és tevékenységek kombinálása magyarországi társadalmi vállalkozásoknál – Fókuszban a romákat, a nőket és a fogyatékossgal élő embereket támogató szervezetek. *Kovács*, 25., (2.), pp. 1–26.
- Putzer Petra–Bányai Edit (2019): „A CSR egyik lehetséges jövője, a társadalmi vállalkozó és a társadalmi vállalkozói attitűd mérése.” *Marketing–Menedzsment*, 53., Különszám, pp. 5–25.
- Repisky M.–Tóth J. (2019): Mi motivál egy társadalmi vállalkozót? Egy feltáró kvalitatív kutatás eredményei. *Vezetéstudomány*, 50., (3), pp. 11–24.
- SEFORIS (2016): *Country Report: Hungary*. <http://www.seforis.eu/reports/>
- SELUSI research consortium (2010): *Personalized feedback report*. http://www.selusi.eu/uploads/images/101216_Selusi_Report_HU.pdf
- Siposné Nándori E. (2020): A társadalmi vállalkozások munkaerőpiaci szerepe. *Területi Statisztika*, 60., (2.), pp. 211–223.
- Siposné Nándori E. (2017): A szegénység motiváló ereje a társadalmi és szolidáris gazdaságban. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 14., (1), pp. 58–66.
- Szalai, J.–Svensson, S. (2018): On civil society and the social economy in Hungary-Intersections. *East European Journal of Society and Politics*, 4., (4.). DOI: 10.17356/ieejsp.v4i4471
- Szathmári, A.–Köves, A.–Gáspár, J. (2024): Human-centred decision support for the common good: a combination of participatory foresight methods. *Journal of Decision Systems*, pp. 1–15. DOI: 10.1080/12460125.2024.2345946
- Szegedi, K.–Fülöp, Gy.–Bereczk, Á. (2016): Relationships between social entrepreneurship, CSR and social innovation: In theory and practice. *International Journal of Social, Behavioral, Educational, Economic, Business and Industrial Engineering*, 10., (5), pp. 1402–1407.

- Szemán, J. (2018): A szociális szövetkezetek működésének tapasztalatai Magyarországon. In: Torgyik J. (Szerk): *Néhány társadalomtudományi kutatás és innováció*. Komárno: International Research Institute sro, pp. 60–68.
- Szenttamási I. T. (2020): Társadalmi vállalkozások és a koronavírus-járvány. Összefoglaló az IFKA Közhatalmú Nonprofit Kft. kérdőíves vizsgálatáról. *Máltai tanulmányok*, 2., (3–4.), pp. 467–490.
- Szilva-Orosz, F. (2022): The Conditions for Carrying out Agricultural Activities in the Operation of Social Farm – A Comparative Legal Analysis of the Issue of Agricultural Land Ownership and Land Use. *Journal of Agricultural and Environmental Law*, 17., (33.), pp. 18–129.
- Szűcsné Markovics K. (2015): A társadalmi vállalkozások finanszírozási lehetőségei. In: *II. Gazdálkodás és Menedzsment Tudományos Konferencia: Kecskemét, 2015. augusztus 27.* Kecskemét: Kecskeméti Főiskola Kertészeti Főiskolai Kar. pp. 676–680. ISBN 978-615-5192-34-0
- Takács S. (2021): A Flow-élmény szerepe a hazai társadalmi vállalkozások vezetésében. *Vezetéstudomány*, 52., (2.), pp. 31–44.
- Társadalmi Vállalkozások Magyarországi Koalíciója (TVMK) (2022): *Európai Társadalmi Vállalkozás Monitor 2021–2022 Magyarországi jelentése, Hungarian Social Enterprise Monitor 2021–2022 – Euclid Knowledge Centre (euclidnetwork.eu)*
- Tésits, R. (2012): The Non-profit Sector and Employment Expansion in the Rural Areas of Hungary. *Eastern European Countryside*, (18.), pp. 125–147.
- Tóth, F. (2021): Hidden preferences in social responsibility. The analysis of Erste Seeds Corporate Social Responsibility Programme. *Vezetéstudomány*, 52., (5.), pp. 14–26.
- Tóth J.–Repisky M. (2022): Kettős elköteleződésből fakadó feszültségek a társadalmi vállalkozások körében. *Vezetéstudomány*, 53., (8–9.), pp. 14–29.
- Török Á.–Agárdi I. (2020): Társadalmi vállalkozások gasztronómiai lehetőségei a rövid élelmiszerellátási láncok bevonásával Magyarországon. *Vezetéstudomány*, 51., (4.), 74–84.
- Vásáry, V.–Hamza, E.–Rácz, K.–Szabó, D.–Varga, E. (2018): Resilience and sustainability of social cooperatives in Hungary. In: *ICA 2018 Research Conference The Netherlands 'Cooperatives in a rapidly changing world: innovation in enterprise and community'*. 2018. július 4–6., Wageningen, Hollandia.
- Víg, Z. (2020): Comparative analysis of the current cooperative regulation in Hungary. *MTA Law Working Papers*, 7., (23.), pp. 1–13.

Jegyzet

¹ Szakirodalmakat tartalmazó adatbázisokat készítettem pl. a doktori disszertációm megírása során, a Matolay Réka, PhD által vezetett „Társadalmi vállalkozás kutatás – közösségi kezdeményezésű kutatás 2022-ben” című projektben az Ashoka megbízásából, valamint legújabban az „Improving the socio economic knowledge of the proximity and social economy ecosystem (EISMEA/2022/OP/0015) Lot 1: Benchmarking the socio economic performance of the EU social economy” című projekt kutatójaként.

Fotó/Photo: Németh István Péter

HAZAI EGYETEMI KÖZÖSSÉGI SZEREPVÁLLALÁSI GYAKORLATOK A TÁRSADALMI IGAZSÁGOSSÁG LENCSEJÉN KERESZTÜL*

Málovics György

Bevezetés

■ Napjainkban az egyetemek irányába érkező elvárások többfélék (Király–Géring 2021). E többféle elvárás egyike az egyetemek pozitív társadalmi szerepvállalásával kapcsolatos, melynek egyik lehetséges eszköze a közösségi szerepvállalás (EKSZ) (Málovics et al. 2022a). AZ EKSZ lényege, hogy az egyetemek egyetemen kívüli szereplőkkel működnek együtt olyan módon, hogy az mindegyik félnek kölcsönösen hasznos, és közben gazdagítja az egyetemek főtevékenységeit is (Benneworth et al. 2018).

Az egyetemi közösségi szerepvállalásnak – azon túlmenően, hogy a szakirodalomban számos kapcsolódó, „rokon” koncepcióval találkozunk (Sitku 2023) – különböző megközelítései (Hazelkorn 2016) léteznek, illetve e tevékenység-halmaz a konkrét cselekvések/együttműködések szintjén nagyon sokféle módon megvalósítható/kivitelezhető – többek közt úgy is, hogy az együttműködések közvetlenül kapcsolódnak az első két (konvencionális) egyetemi misszióhoz (oktatás, kutatás). A vonatkozó empirikus kutatások gyakorlatilag teljes hiánya következtében nagyon keveset tudunk ugyanakkor arról, hogy az ilyen jellegű kezdeményezések/tevékenységek hazánkban mennyire gyakoriak, milyen területeken és milyen módon (formában) valósulnak meg. A fenti szakirodalmi hiány alapján jelen tanulmány kapcsán kutatási kérdésem: *Milyen társadalmi igazságossági megközelítésű EKSZ-i gyakorlatok azonosíthatók hazánkban, amelyek a két konvencionális egyetemi misszió (oktatás, kutatás) keresztül összekacsolják a hasonló célokért tevékenykedő akadémiai és nem akadémiai szereplőket?*

Kutatási kérdésem megválaszolásának alapját kvalitatív empirikus kutatásom képezi, amelynek során félig strukturált online egyéni mélyinterjúkat folytattam le olyan személyekkel, akik társadalmi igazságossági megközelítésű EKSZ-jellegű kezdeményezéseket működtetnek hazánkban.

Tanulmányomat az egyetemi közösségi szerepvállalás megközelítéseinek, illetve hazai szakirodalmi előzményeinek bemutatásával kezdem, majd áttérek primer kutatásom módszertanának és eredményeinek bemutatására. A cikket következtetéseimmel zárom.

Az egyetemi közösségi szerepvállalás megközelítései, hazai szakirodalmi előzményei

Napjainkban az egyetemek irányába érkező elvárások többfélék: a gazdasági értékteremtés [melynek primátusa sokak szerint egyre inkább dominánssá válik (Hazelkorn 2018)] részeként megjelennek a harmadik misszióval kapcsolatos elvárások, amelyek azon tevékenységek összességét takarják, *„amelyek az egyetemi tudás, erőforrások és képességek akadémiai szférán kívüli létrehozásával (generálásával), felhasználásával, alkalmazásával és kihasználásával foglalkoznak”* (Compagnucci–Spigarelli 2020, 5. o.). A harmadik misszió koncepciója azonban a gyakorlati megvalósulás során az egyetemek üzleti-gazdasági-piaci jellegű kapcsolataira fókuszál (Gál–Ptaček 2011). Így e mellett az egyetemek irányába társadalmi elvárás-ként továbbra is megjelenik a – munkaerőpiac által elismerten túli – emberi érték teremtése, valamint a jelen tanulmány fókuszát képező közösségi szerepvállalással, egyetemi (társadalmi) felelősségvállalással (university social responsibility – USR), fenntarthatósággal (university sustainability – US) kapcsolatos szempontok (mint társadalmi értékteremtés) is (Király–Géring 2021).

E koncepciók – valamint ezek „harmadik misszióhoz” fűződő – viszonyával hazai szerzők is foglalkoznak (Reisinger–Dános 2022), legrészletesebben Sitku (2023) igyekszik tisztázni az EKSZ és a vonatkozó koncepciók (egyetemi felelősségvállalás, harmadik misszió, EKSZ) sokszor nemzetközi szakirodalomban is kusza viszonyát elméleti jellegű tanulmányában. E viszonyrendszerben a közösségi szerepvállalás tulajdonképpen az egyetemi társadalmi felelősségvállalás és egyetemi fenntarthatóság elősegítésének egyik eszközeként értelmezhető (Larrán-Jorge–Andrades–Pena 2017; GUNI 2017; Lo et al. 2017; Shek et al. 2017).

A vonatkozó hazai kutatások a fenti koncepciók (tevékenység-halmazok) vonatkozásában leginkább az egyetemi társadalmi felelősségvállalás koncepciójához kapcsolódnak, ezen belül is kvantitatív tartomelemzést alkalmazva azt vizsgálják, hogy a hazai egyetemek e vonatkozásban mit szerepeltetnek szervezeti dokumentumaikban (Dános 2021), valamint mit kommunikálnak magukról honlapjukon (Reisinger–Dános 2021 a,b), illetve online sajtótermékeken keresztül (Reisinger–Dános 2022).

Az EKSZ koncepcióját fókuszba helyező hazai tanulmányok többsége egyazon szakmai műhelyhez kapcsolódik s leginkább egy adott hazai felsőoktatási intézmény egyes gyakorlatait tárgyalja, elemzi az EKSZ által kínált fogalmi keretben

(Kókuti et al. 2022; Bacsá-Bán–András 2022; Nagy–Rajcsányi-Molnár 2022; Balázs et al. 2020; Balázs et al. 2021).

A fenti tanulmányok eligazítják a hazai olvasókat az EKSZ lehetséges definícióinak, főbb vonásainak, jellemzőinek vonatkozásában. Ennek következtében jelen tanulmányban e témákkal nem foglalkozom, pusztán egy olyan elméleti felvetéssel, amely a fent citált elemzésekből hiányzik, ugyanakkor jelen tanulmány szempontjából jelentőséggel bír.

Az EKSZ egy friss definíciója szerint az egyetemi közösségi szerepvállalás nem más, mint hogy *az egyetemeken kívüli szereplőkkel (érintettekkel) dolgoznak (működnek) együtt (valósítanak meg közös tevékenységeket) olyan módon, hogy az, ha eltérő módon is, de mindegyik félnek kölcsönösen hasznos, és ami (egyetemi szempontból nézve) gazdagítja az egyetemeken főtevékenységeit* (Benneworth et al. 2018).

E definíció kapcsán felmerül a kérdés, hogy kik azok az egyetemeken kívüli szereplők, akikkel az együttműködés beleértendő az egyetemi közösségi szerepvállalás fogalmába – azaz, hogyan operacionalizáljuk az EKSZ koncepcióját ilyen értelemben? Abba vajon gyakorlatilag minden, a régiókra jellemző harmadik missziós tevékenység (Gál–Ptaček 2011) belefér?

Hazelkorn (2016) vonatkozó modellje jó alapot nyújt ahhoz, hogy operacionalizáljuk az EKSZ-t akár a harmadik misszió konvencionális, üzleti fókuszú megközelítéséhez (Compagnucci–Spigarelli 2020) képest. E modell szerint az EKSZ kapcsán az elméleti spektrum egyik szélén a *társadalmi igazságosság alapján történő megközelítés (social justice perspective)* áll. E megközelítés – amely mentén egyébként a szakirodalom általában értelmezi az EKSZ fogalmát (pl. Benneworth et al. 2018) – a közösségi szerepvállalás szerepét társadalmi kirekesztés- és igazságtalanság-ellenes küzdelemként, a társadalom marginalizált, hátrányos helyzetű csoportjainak képessé tételét támogató tevékenységként értelmezi. De e megközelítés magában foglalja a globális felelősségvállalást, és ezen belül a környezeti (fenntarthatósági) kezdeményezéseket is. Az egyetem külső kapcsolatait e célok érdekében szervezi, így főbb partnerek a marginalizált, hátrányos helyzetű közösségek és az őket képviselők (pl. civilszervezetek), illetve a környezet védelme érdekében tevékenykedő csoportok, és e szempontok és kapcsolatok mentén épül be a külső szereplőkkel történő együttműködés az oktatásba és kutatásba is.

Az elméleti spektrum másik végén a *gazdasági fejlődés megközelítés (economic development perspective)* áll. Itt az egyetem a „*társadalmi és gazdasági növekedés*” (Hazelkorn 2016: 49) egyik záloga, szerepe is az ezzel kapcsolatos tudás termelése: így az egyetem(i tudás) a nemzeti sikert, versenyképességet támogatja. A fókusz a szellemi tulajdonon, innováción, technológiatranszferen, valamint a piacosítási (értékesítési) és vállalkozói tevékenységeken van. A közösségi szerepvállalás megközelítései közül nyilvánvalóan ez az, amelyik a harmadik misszió konvencionális megközelítéséhez (Laredo 2007) kapcsolódik.

Végül a fenti két álláspont közt helyezkedik el a *közjóság megközelítés (public good perspective)*. E szerint a felsőoktatásra gyakran (oszthatatlan és nem versengő) közjóságként tekintünk, ezért is létezik annak közösség (állam) általi finanszírozása. Mindez még akkor is igaz, ha manapság a neoliberális globalizáció korában e közjóság-jelleget egyre nehezebb fenntartani (pl. az egyetemi kutatási eredmények piacosítása vagy éppen a képzések munkaerő-piaci fókuszra következtében). Sőt, éppen e folyamatok miatt lenne fontos, hogy az egyetemek közösségi szerepvállalásukkal e közjóság-jellegüket erősítsék – amibe a gazdasági fejlődés (növekedés) támogatása és a társadalmi igazságosság elősegítése, azaz az előző két megközelítés, a hátrányos helyzetű közösségekkel és vállalkozásokkal történő érdemi együttműködés potenciálisan egyaránt beletartozik.

A korábban idézett hazai szakirodalmi esettanulmányok (Kőkuti et al. 2022; Bacsa-Bán–András 2022; Nagy–Rajcsányi-Molnár 2022; Balázs et al. 2020; Balázs et al. 2021) implicit módon az EKSZ közjóság megközelítését tükrözik: az azokban megnevezett gyakorlatok (amennyire ez „külső” olvasóként megítélhető) nem kizárólag/elsősorban marginalizált szereplők képessé tételére/támogatására irányulnak, hanem ezen túlmenően beleértik az EKSZ fogalmába a középosztályt célzó programokat kezdeményezéseket is, a „közjó” fogalmát implicit módon így meghatározva.

Ehhez képest jelen tanulmány kifejezetten az EKSZ társadalmi igazságossági megközelítésének hazai vizsgálatára vállalkozik, amely témának hazai szakirodalmi, eltekintve egy-egy esettanulmány-jellegű elemzéstől (Málovics et al. 2022a; Málovics et al. 2022b), gyakorlatilag nemlétező. A társadalmi igazságossági fókuszú EKSZ-on belül is azon hazai kezdeményezések bemutatására vállalkozom, amelyek a marginalizált nem-akadémiai szereplők és az akadémiai szféra szereplői közt a két konvencionális egyetemi misszióhoz (oktatás, kutatás) kapcsolódó tevékenységeken keresztül építenek hidat.

Bár nem EKSZ-ként keretezve, ilyen jellegű együttműködésekről beszámolnak hazai kutatók/kutatások is, különösen, ha bevett együttműködő megközelítések mentén folynak. Találunk hazánkban példát részvételi (akció)kutatásokkal (Csécsei et al. 2017; Csillag et al. 2017; Szombati 2011; Bodorkós–Pataki 2009; Bodorkós 2010; Málovics et al. 2021; Neulinger et al. 2023; Heltai et al. 2023; Gyöngyösi et al. 2022; Gébert et al. 2022; Mihók et al. 2023), science shop jellegű működéssel (Matolay–Révész 2020), illetve közösségi önkéntességgel (service learning) (Juhász et al. 2021) kapcsolatban – utóbbi koncepcióhoz állnak módszertani értelemben közel az „Önkéntes segítő gyakorlat” (Nárai et al. 2019), illetve „Társadalmi felelősségvállalás” c. kurzusok (Nárai et al. 2019). Az alábbiakban bemutatásra kerülő empirikus kutatás ezen eredmények kiegészítéseként strukturált módon igyekezett feltárni a társadalmi igazságossági fókuszú EKSZ hazai gyakorlatait.

Kutatási kérdés, módszertan, minta

Jelen tanulmány vonatkozásában¹ empirikus kutatási kérdésem:

- *Milyen társadalmi igazságossági megközelítésű EKSZ-i gyakorlatok azonosíthatók hazánkban, amelyek a két konvencionális egyetemi misszió (oktatás, kutatás) keresztül összekapcsolják a hasonló célokért tevékenykedő akadémiai és nem akadémiai szereplőket?*

A fenti kutatási kérdés megválaszolásához induktív jellegű, kvalitatív primer kutatást folytattam: félig strukturált online egyéni mélyinterjúkat folytattam le a társadalmi igazságossági megközelítésű EKSZ vonatkozásában. Előzetes feltételezésem szerint releváns tudással rendelkező hazai szereplőkkel. Az interjú témakörei közt szerepelt egyebek mellett az adott személy kapcsolódása az EKSZ-hoz, illetve az általa folytatott és ismert EKSZ-gyakorlatok kérdésköre is.

Előzetes vonatkozó adatbázis hiányában, illetve magának az EKSZ koncepciójának alacsony ismertségét (l. előző rész) feltételezve azzal a feltételezéssel éltem, hogy érdemi tudással/rálátással a témára azon hazai szereplők rendelkeznek, akik részt vesznek társadalmi igazságossági megközelítésű, EKSZ-jellegű kezdeményezésekben/folyamatokban. Első körös interjúalanyaimat személyes kapcsolathálóm és az empirikus kutatás megkezdés kezdetekor meglévő vonatkozó ismereteim/információim alapján választottam ki, majd hólabda-mintavétellel bővítettem a mintát: minden egyes interjúalanyt megkérdeztem az interjú végén a lehetséges további interjúalanyokkal kapcsolatban, és ezen ajánlások alapján haladtam a további felkérésekkel.

Így a mintába került szereplők zöme tulajdonképpen egyfajta határátlépést kezdeményező szereplőnek (boundary spanner) tekinthető: olyan szereplőnek, aki mediátorként működve kapcsolatot és együttműködést épít valamilyen felsőoktatási intézmény és annak környezete közt, és ezáltal járul hozzá az egyetemi közösségi szerepvállalás terjedéséhez (Weerts és Sandmann 2010). Az online interjúkról szó szerinti leirat készült. A leiratokat Nvivo szoftver segítségével elemeztem (kódoltam s alakítottam ki kategóriákat).

E módszerrel összességében 38 interjút folytattam le, összesen 42 személlyel (két interjú két-két fő, egyen pedig három fő vett részt). Az interjúzást mindaddig folytattam, amíg érkeztek ajánlások az interjúalanyok részéről – így az interjúzás összességében 2023 áprilisától 2024 februárjáig zajlott. Az, amit „sejtettem”, éppen jelen tanulmány lektorálási folyamata során vált bizonyossá: a szakmai lektorok ajánlottak még figyelmembe olyan, a kutatás szempontjából releváns hazai kezdeményezéseket, amelyeket a kutatás során nem értem el – kutatásom tehát semmi esetre sem tekinthető teljeskörűnek.

A mintába került szereplők intézményi és szakmai háttere diverz: „segítő szakmák” (fogyatékoságtudomány, szociális munka) kapcsán oktató és kutató emberek ugyanúgy a mintába kerültek, mint építészmérnöki vagy közgazdaságtudományi képzésben, pedagógusképzésben vagy éppen művészeti képzésben résztvevő (oktató/kutató) szereplők.

Végül fontos tisztázni, hogy EKSZ-jellegű együttműködések alatt nem pusztán az akadémiai szféra részeként megjelenő együttműködésekert értem. Ennek oka, hogy mind korábbi saját tapasztalataim, mind pedig az interjúzási folyamat azt mutatták, hogy léteznek az akadémiai szférán kívül is az EKSZ szellemisége mentén működő kezdeményezések. Ezek olyan, civil jellegű szervezetek/szereplők tevékenységéhez kapcsolódnak, amelyek/akik az egyetemi közösségi szerepvállalás értékei mentén társadalmi változást célzó együttműködő folyamatokba olyan módon vonódnak be, hogy ott az együttműködő jelleg és a változtatási szándék mellett megjelenik az akadémiai, tudományos nézőpont is, azaz e folyamatoknak integráns részét képezik a tudományos értelemben is strukturált megismerési folyamatok. Mindezt ráadásul nem csak adott szervezetek „identitása” igazolja, hanem tudományos publikációk is: a Környezeti Társadalomkutatók (Environmental Social Science Research Group - <https://www.essrg.hu/hu/>), a Periféria Közpolitikai és Kutatóközpont (<https://www.periferiakozpont.hu/>), a Közélet Iskolája (<https://kozeletiskolaja.hu/>) vagy éppen a Városkutatás Kft. (<https://mri.hu/>) egyes kutató-aktivistáinak tudományos publikációs tevékenysége akadémiai mércével nézve is kiemelkedő.

Eredmények – a társadalmi igazságossági megközelítésű, oktatási és kutatási fókuszú EKSZ-jellegű gyakorlatok sokszínűsége

Az alábbiakban kutatásom eredményeit mutatom be. E bemutatásban hangsúlyos szerepet kapnak interjúalanyaimtól származó hosszabb idézetek. Ennek oka, hogy céloom a társadalmi igazságossági fókuszú EKSZ-jellegű tevékenységek diverzitásának jó minőségű (érvényes) bemutatása. Ennek lehetősége pedig pusztán az általam a kódok alapján képzett kategóriák bemutatásával elveszne – azaz ilyen jellegű nagyfokú információredukció éppen a kvalitatív elemzés erényét, a gyakorlatok gazdagságának feltárását fedné el. Az interjúkból vett idézeteket anonimizáltam – kihúztam/átírtam minden olyan részletet (pl. intézmények, civilszervezetek, személyek neveit), amely interjúalanyaim beazonosítását potenciálisan lehetővé tette volna.

Együttműködések az oktatáshoz kapcsolódóan

Az oktatási keretek közt megvalósuló együttműködések egyik formája, amikor az oktató lehetőséget teremt a hallgatónak a civilszervezetekkel való interakcióra, jellemzően vendéglőadások/kurzuson belüli találkozások formájában.

„A szociálpedagógiai kurzus az úgy nézett ki, éveken keresztül azt a tradíciót követtem, hogy vendégeket hívtam meg rá, és a tanárszakos hallgatók ezekkel a vendégekkel beszélgethettek. Itt mindig a társadalmi élet realitásával próbáltunk találkozni és ütközni...”

A fentínél „mélyebb” kapcsolódási forma, amikor kurzus keretén belül valamilyen ügy/projekt mentén működnek együtt egyetemi oktatók és hallgatók külső (civil) partnerrel. Egy ilyen együttműködés számos tematika, módszertan és forma mentén (szociális design, kutatásfejlesztési projekt, részvételi filmkészítés, intenzív/tömbösített kurzushét, hackathon, nyári egyetem stb.) megvalósulhat.

„Én az Egyetemen csinállok egy részvételi filmes kurzust... ez egy tizenhárom alkalmas dupla kurzus, tehát fél év, vagy szeptember – december, vagy nem tudom, február-május, körülbelül ez az időtartam. Ez egy elméleti és gyakorlati kurzus is. Én esettanulmányokat mutatok be a hallgatóknak, vetítek nagyon sok filmet, amik ilyen korábbi részvételi filmes munkákból vannak, kicsit a történeti, elméleti háttéréről beszélek a részvételi filmezésnek, és nagyon sok gyakorlat van, tehát, hogy megtanítom őket azokra a kamerás vagy nem kamerás gyakorlatokra, amiket ezeken a workshopokon én szoktam alkalmazni.

...De hogy a lényeg az, hogy ez egy elég játékos óra, tehát van, hogy székfoglalózunk, hiszen amikor workshopra megyek gyerekekkel, akkor is azt játszunk, vagy dixit kártyákkal kell bemutatkozni, vagy hasonlók. És mindezt azért csináljuk, mert a kurzus vége az egy terepgyakorlat, egy két-három napos terepgyakorlat, amikor elmegyünk egy vidéki helyszínre... leginkább roma gyerekekhez szoktunk ilyenkor menni, vagy mindenképp valamilyen hátrányos helyzetű közösséghez.”

Ahogy a fenti idézet is mutatja, a részvételi filmkészítés lényege, hogy felkészítő workshopok sorozata után középosztálybeli egyetemista fiatalok hátrányos helyzetű (hazai kontextusban jellemzően mélyszegény, roma) fiatalokkal közösen készítenek rövid filmeket, aminek révén egyébként meg nem történő találkozások, tanulás, látókörbővülés, érzékenyedés, határátlépés következhet be a résztvevőknél (Haragonics 2022).

Azon túlmenően, hogy az oktatáshoz kapcsolódó együttműködési formák nagyon sokfélék, van ezeknek legalább három olyan gyakorlata hazánkban, amelyek bizonyos értelemben/mértékig standardizáltak tekinthetők. Az egyik ilyen a Moholy-Nagy Művészeti Egyetemen (MOME) létező úgynevezett KFI kurzusforma, amelynek keretében oktatók és hallgatók projektjelleggel dolgoznak együtt valamilyen külső partnerrel, adott (de nem minden) esetben a társadalmi igazságossági megközelítésű EKSZ értékei és céljai mentén. A KFI kurzusforma jellemző felépítését és tartalmát kiválóan szemlélteti az alábbi idézet.

„A KFI (Kutatás-fejlesztés-innováció) egy egyetemi kurzusforma. Példa erre egy olyan KFI, aminek a social design tematika állt a középpontjában és, aminek a Szervezettel való együttműködés volt a témája. Nyilván kaptak a hallgatók bevezető előzetes kis ismereteket (elméleti felkészítést) arról, mi az, hogy social design ezt többen csináltuk oktatók... Utána, elutaztunk a Szervezethez, és ott megismerkedtünk a Szervezettel is, meg a településsel. A településen lakókkal, workshop volt, beszélgetés a célcsoport tagjaival, játék, megismerkedés a Szervezet műhelyeivel, a tanodával, tehát mindenhol bejártuk, valahogy feltérképeztük. Utána a hallgatók interjúkat készítettek online azokkal a szereplőkkel, akiket ott érdekesnek találtak vagy fontosnak azzal a problémával kapcsolatban, amit megfogalmaztak.

Mikor hazajöttünk, értékeltük, értelmeztük a tapasztaltakat, A többi workshop jelleggel folyt, design thinking módszertannal, tehát van egy valamiféle analógiája, hogy hogy megy ez végbe.

Ez kisebb kutatással kezdődik a helyzetről, amit így el lehet képzelni egy nem szakértő, nem szociológus csapattól. A problémák megfogalmazása után pedig ötletelés folyik a lehetséges megoldások megtalálására. Ezek a folyamatok az oktatók tutorálásával zajlanak. Sokszor sokkörös iterálás történik a végső megoldás megtalálásáig, és utána valamiféle kis pilotmegoldás születik, és ennek a bemutatása a szervezetnek, akik reagálnak rá, és akkor utána le is zárul a kurzus, és akkor már túl sok mindent csináltunk tizenkét alkalom alatt, egy fél év alatt. Körülbelül így szoktak ezek a KFI kurzusok zajlani.”

A második, bizonyos értelemben standardizáltnak tekinthető, gyakorlat a Corvinus Science Shop (<https://www.uni-corvinus.hu/fooldal/kutatas/corvinus-science-shop/>) által meghonosított kurzusprojekt forma. A science shop megközelítés lényege (Matolay–Révész 2020), hogy jellemzően (de nem kizárólag) egyetemi egységek/szervezetek a társadalom tagjainak, aktív állampolgári csoportjainak, civil szervezeteknek és társadalmi vállalkozásoknak a kérdéseit csatornázzák be az egyetemi oktatásba és kutatásba. Ennek konkrét módja, hogy a közösségi partnerektől érkező kérdést oktatói szakmai vezetés/felügyelet mellett egyetemi hallgatók megpróbálják valamilyen társadalomkutatási folyamat alapján megválaszolni, leginkább (de nem kizárólag) egyetemi kurzusok keretei közt. A gyakorlatban az adott oktató preferenciáitól és a kurzus formájából kifolyólag egy ilyen folyamat többféle formát ölthet (pl. tömbösített, intenzív formát is, ahogyan az alábbi idézet mutatja).

„Igen, akkor a kurzus úgy szokott kinézni, hogy az első napon, tehát hogy már az elejétől kezdve folyamatosan együtt dolgozok a civil partnerrel, az intenzív hét első napján érkezik hozzánk és be tud mutatkozni, tehát nem csak abban a fázisban lép be a kurzusba, amikor az érintettekkel készítünk interjút, hanem már amikor tulajdonképpen a keretet, meg a témát meghatározzuk, akkor már a civil partner belép ebbe a kurzusba, és ugyanekkor lépett be egyébként az egyetemista szakértő is. Igen, és aztán akkor, amikor a megoldási alternatívákat kell kiválasztani, akkor konzultálnak még az egyetemisták a partnerrel, illetve még amikor az érintettekről van szó, akkor is szintén a partnernek a tudására fognak támaszkodni az egyetemisták. Ez a második, meg a harmadik napon van, és a negyedik napon, amikor bemutatják az akcióterveiket, akkor szintén ott van a partner és akkor tud visszajelzést adni annak érdekében, hogy a már kigondolt akciótervek, miként tudnak úgy megvalósulni, hogy az érintettek szempontjait is figyelembe vegye, és hogy tudjon valamiféle kisléptékű változást generálni. Az egész kurzusnak az a célja, hogy olyan akcióterveket hozzanak létre az egyetemisták és olyan akciókat valósítsanak meg, ami a választott problémára adott válaszként egy ilyen kis léptékű változást tud előidézni. És akkor három hetük van az egyetemistáknak, hogy ezt az akciót meg tudják valósítani, és aztán pedig bemutatják az akciókat, prezentálnak arról, hogy hova jutottak, ahol szintén ott van a civil partner, meg az egyetemista szakértő.”

Végül, a harmadik standardizált, külső partnerrel szorosan együttműködő kurzusforma a közösségi önkéntesség (service learning), amely egy kreditértékű egyetemi kurzus, amelynek során a hallgatók közösségi szolgálati tevékenységet végeznek civil szervezeteknél, miközben az oktatók segítségével reflektálnak a valós élethelyzetekben szerzett tapasztalataikra és elmélyítik a közösségi szolgálat közben szerzett tudást (egy konkrét hazai alkalmazáshoz, lásd Juhász et al. 2021).

Az együttműködő oktatás egy meglehetősen egyedülálló kooperatív oktatási gyakorlat, amelyet az ELTE Bárczy Gusztáv Gyógypedagógiai Karon dolgoztak ki egyes oktatók, és aminek lényege, hogy értelmi fogyatékos emberek teljes értékű társoktatóként vesznek részt az őket is érintő kérdéssel/problémával foglalkozó kurzuson, a „semmit rólunk nélkülünk” elvnek megfelelően.

„Ezt mi participatív oktatásnak hívjuk... ami azt jelenti, hogy fogyatékosággal élő emberek óraadói státuszban, tehát ez egy szerződéses státusz, végig velünk, vagy mi velük, szóval, hogy együtt dolgozunk egy félévben. Nem vendégoktatásról van szó. Ezekkel az emberekkel együtt írjuk meg a tematikát, együtt készülünk fel minden órára, minden órán együtt vagyunk, együtt vizsgáztatunk, együtt értékelünk. Ez egy teljes kooperáció.”

Az oktatáson keresztüli kapcsolódás egyik formája a szakmai gyakorlat során megtörténő kapcsolódás, amely sokféle képzési területen előfordulhat – jelen kutatás során találtam példát pedagógiai képzés, szociális munkás képzés, és építész-mérnöki képzés kapcsán is ilyen jellegű kapcsolódásra. És találunk példát arra is, hogy egy kurzus, majd egy erre is építő szakmai gyakorlat ugyanazon EKSZ-jellegű folyamat részét képezi.

„A kurzus során a hallgatók rálátást szereznek arra, hogy milyen egy cigánytelepen dolgozni... Aki pedig részt is szeretne venni, az jöhet szakmai gyakorlatra... úgy alakult ki a rendszere ezeknek az építőtáboroknak, hogy jellemzően felsőbb éves hallgatókkal készítjük a terveket, harmadiktól fölfele, kisebb létszámban, ami maximum hat fő, de inkább három-négy, és ebben a tervezési folyamatban a karon dolgozó, működő kollégák is bevonódnak, kinek hogy van érdeklődése vagy ideje... Magába az építési folyamatba, aztán vonunk be még hallgatókat... az én táboraimon maximum 12 fős csapattal megyünk egy-egy helyszínre. Próbáltam nagyobb létszámmal is, de annak ilyen csoportdinamikai okai voltak, hogy akkor már több kisebb csoportra bomlott a társaság, de jobb így egyben tartani a csapatot... magukat az építkezéseket úgy próbáljuk szervezni, hogy az érintett közösségek is valahogy részt vegyenek benne. Ha lehet az építkezésben, ha nem, akkor viszonylag közeli kapcsolatban legyenek ezzel a folyamattal.”

A fenti, a felsőoktatási képzéshez jellemzően kapcsolódó oktatási-tanulási elemek (kurzusok, szakmai gyakorlat, szakdolgozat/diplomamunka) túlmenően négyféle, az oktatáshoz kötődő és az előző típusokba be nem sorolható kapcsolódásra találtam még példát kutatásom során, az alábbiakhoz kapcsolódóan:

- duális képzés;
- marginalizált csoportok/emberek számára nyújtott, tanrenden kívüli oktatás;
- aktivista oktatás – egy nem akadémiai EKSZ szereplő tevékenységének az eleme-

ként, amelynek része az is, hogy a téma iránt érdeklődő, az akadémiai szféra szereplőitől eltérően angolul a tudományos jellegű tanulmányok értő olvasásához nem eléggé értő érdeklődő emberek számára is hozzáférhetővé tegyen releváns tudásokat magyar nyelvű szöveggyűjtemények publikálása által; illetve

- civil szervezet facilitálásában és kezdeményezésére megvalósuló, alapvetően oktatási keretben történő EKSZ-jellegű együttműködés, ahol a nem-akadémiai (civil) fél által szervezett (jelen példában közösségi tervezéssel foglalkozó) folyamatot adott felsőoktatási intézmények elfogadják vagy kurzusnak (kreditnek), vagy szakdolgozatnak (az erről készült beszámolót), vagy pedig szakmai gyakorlatnak.

„Voltak utcán élő emberek, voltak olyan emberek tényleg, akik valamiért a felsőoktatás közelébe se kerültek, és akkor az oktatók ilyen humanities tárgyakat tartottak nekik és beszélgettek az élet nagy kérdéseiről és kérdéseiről.”

„És akkor az volt az alapmodellünk, hogy mi elindítunk egy felhívást egyetemistáknak, és októbertől júliusig tart nálunk egy év... Kezdődik egy bevezető alapozó képzéssel, ami alatt megismerkedik ez a két terület (építészet, közösségszervezés – a Szerző) egymással, a hallgatók megismerik a közösségi tervezés alapjait, amit így vagy úgy vagy tanulnak a saját szakjukban, vagy nem. És aztán elkezdünk terepmunkán dolgozni, ami azt jelenti, hogy mentorok támogatásával, havi egy telenpi jelenléttel, és azt összekötő háttérmunkával, zoomos, online felkészítőkkal és egyébként személyes találkozókkal készülnek arra, hogy a településen megvalósítsunk egy közösségi tervezést. Ez azt jelenti, hogy mondjuk októbertől ott vagyunk májusig. És május végéig kell eljutnunk arra a szintre, hogy van egy, a helyi közösség által elfogadott, és az ő igényeikre szabott közösségi tér terve, egy szabadteri közösségi tér terve, ami azt jelenti, hogy megvan a helye, megvan a funkciója és van egy kész terv is, ami műszakilag is kivitelezhető, viszont nem építésengedély-köteles. És akkor ezt követően van egy hónapunk arra, hogy felkészüljünk az építésre, és júliusban ezt a helyszínen, a hallgatók bevonásával és a helyi közösséggel együtt közösségi építésben felépítsük...”

Végül, az egyetemek és a civil szféra összekapcsolása az első misszióhoz kapcsolódóan megtörténik oly módon is, hogy a hallgatók oktatóik részvételével önkéntesen, azaz a formális egyetemi struktúra által nem értékelt/jutalmazott módon vesznek részt civil-jellegű projektekben (adott esetben civil szervezetek önkénteseként).

„Akkor a Térre kellett a diákoknak tervezniük üres alumíniumitalos dobozokból egy installációt. Tehát itt kimondottan az volt a cél, hogy így a művészet erejével, a dizájn erejével létrehozni valamit, ha csak egy napra is, ami képes megfogni az embereket, és képes figyelmet vonzani erre a témára. Ezelőtt volt egy kétnapos workshop a diákoknak, ahol hívtunk hajléktalanságban élő, vagy korábban hajléktalanként élő embereket, aktivistákat, akik meséltek az életükről, hogy kerültek ide, most hogyan élnek... Hát, meghirdetjük az eseményeket és lehet rá jelentkezni. Ritkán tudunk adni, például a workshopokon jutalmat... a legtöbbször úgy hirdetjük meg ezeket a pályázatokat, hogy csak a dicsőség jár érte, meg úgy a tapasztalat-szerzés. Ezzel együtt is ezek népszerűek és tényleg sokan jönnek.”

Együttműködések kutatáshoz kapcsolódóan.

Az oktatás kapcsán megvalósuló együttműködésekhez képest lényegesen kevesebben számoltak be kutatási együttműködésekről. Vannak azonban olyanok, akik akadémiai oldalról részt vesznek együttműködő kutatási projektekből.

Az együttműködő jellegű kutatások szintén nagyon sokféle konkrét jelleget ölthetnek – jelen kutatás talált példát (1) részvételi akciókutatásra (RAK), (2) kép-hang (photovoice) jellegű projekt megvalósítására, a manapság meglehetősen népszerű (3) „Lab”-jellegű folyamatra, valamint (4) a szociodráma módszerének alkalmazására.

A RAK egy olyan társadalomkutatási folyamat, amely a részt vevő kutatók és érintettek folyamatos, rendszeres együttműködésén alapul a kutatási kérdések meghatározásától az eredmények publikálásáig, és amelynek lényegi eleme az akció, a folyamat nem áll meg az elemzésénél és publikálásánál, hanem az eredményekre építve a résztvevők az érintettek javát szolgáló akciókat igyekeznek megvalósítani (Málovics 2019). A RAK-ban az akciók nagyon sokfélék lehetnek, a hazai gyakorlatban találunk példát oktatási programok és támogató hálózatok működtetésére; a helyi politikai döntéshozatal befolyásolására tett együttműködő kísérletekre környezeti és társadalmi ügyekben; az adott probléma érintettjeinek hálózatosodását szolgáló tevékenységekre; a résztvevő intézmények és intézményrendszer fejlesztésére; helyi szegénységnyhító, fejlesztő programok megvalósítására; kistérségi stratégiaalkotási folyamatok demokratizálására, facilitálására; helyi élelmiszerhálózatok létrehozására; tájfajták védelmét szolgáló programokra; valamint emberierőforrás-menedzsmenttel kapcsolatos etikai dilemmák vizsgálatára (Málovics 2019).

A *kép-hang* módszer lényege, hogy a (jellemzően hátrányos helyzetű) érintettek fényképeket készítenek környezetükről adott tematika (kutatási kérdés, probléma) mentén, majd e képek alapján interjúk készülnek, végül pedig a kutatók és érintettek által közösen kiválogatott kutatási anyagból (képekből, interjúrészletekből) a résztvevők politikai döntéshozók és a közvélemény elé tárják egy kiállítás keretében, mintegy kikényszerítve a problémával kapcsolatos reakciót (Catalani–Minkler 2010).

A *living lab* jellegű folyamat lényege pedig, hogy létrehozunk egy olyan környezetet, amelyben együttműködő tervezés eredményeképpen folynak a valós problémák megoldására irányuló kutatási és innovációs tevékenységek. Azaz, a living lab valós környezetben, konkrét helyen/földrajzi térben/létesítményben működő módszer (szemben egy hagyományos, mesterséges környezetben működő laborral) (Bárány 2022) – interjúim alapján van hazai példa e megközelítés alkalmazására például bentlakásos pszichiátriai intézmény kertjének a bent lakók mentális egészségét támogató és ökológiai szempontokat is figyelembe vevő módon történő megtervezésére.

A *szociodráma* egy akcióalapú csoportmódszer, amely a kollektív tényezőkkel, csoportközi viszonyokkal dolgozik, és a cselekvés, azaz interakció és akció szintjén való munkát hangsúlyozta. A közösségek/csoportok megrekedt vagy destruktív viszonyainak változtatásának eszközét a drámában találja meg, és célja (felhasználási

területe) a társadalmi viszonyok, kapcsolódási formák, csoportközi konfliktusok feltárása, tanulmányozása, valamint kezelése, megújítása – azaz megváltoztatása (Balla 2024). A fentieknek megfelelően a kutatás által feltárt vonatkozó folyamatok hátrányos helyzetű felnőttekkel és gyermekekkel foglalkozó intézmények (pl. fiatalokörúak börtöne, szociális intézmények) olyan módon történő fejlesztésére irányulnak, amely mind a szervezetben a „terepen” dolgozó munkavállalók, mind pedig a „kliensek” érdekét szolgálhatják.

Végül, az EKSZ-jellegű kutatási folyamatok közt említhető, és hazánkban is létező (nem akadémiai kutatóhelyhez kötődő) gyakorlat még a tudományos jelleggel/igénnyel készült szakpolitikai dokumentumok készítése és ezek terjesztése, mint a tudományos eredmények – interjúalanyaim szerint hazánkban nemigen megtörténő – szakpolitikai döntéshozatal általi felhasználását támogató lehetséges eszköz.

„A lakhatás területén (...) van egy olyan folyamatunk, amiben sokszor, sokféleképpen ránéztünk arra, hogy milyen a mai magyar lakhatási helyzet, és akkor elég határozottan azt látjuk, hogy van egy lakhatási válság, aminek különböző intézményi, politikai, gazdasági, szervezeti okai vannak. És akkor találtunk pár olyan alternatív modellt, ami szerintünk jobb irányba vihetné a mai magyar lakhatási helyzetet. És akkor mondjuk ebből egy van, amit azt láttuk, hogy senki más nem képvisel jelen pillanatban, és fontosnak tartanánk, hogy ez is főnt legyen az alternatív lehetőségek palettáján, ez a bérlői lakásszövetkezetek, és akkor ezen keresztül, tehát végül is ennek a modellnek a propagálását egy ilyen célunkként határoztuk meg néhány évvel ezelőtt, és akkor ezzel kapcsolatban van viszonylag sok gyakorlati tevékenységünk is... És akkor csináltunk például egy olyan workshopot, amire elhívtunk pénzpiaci szereplőket, tehát főleg banki szektorban lakásfinanszírozással foglalkozó szereplőket, meg önkormányzatokat, egy-két kutatót, egy-két aktivistát, és akkor ott tárgyaltunk hosszan erről a dolgról, csináltunk egy kiadványt, illetve aztán, akik nyitottabbak voltak, azokkal folytattuk ezeket a tárgyalásokat kisebb körben, vagy együttgondolkozást kisebb körben, hogy hol lehetne ilyen pilot projekteket létrehozni, vagy mik azok a szükséges szabályozói változások, amik feltétlenül szükségesek ahhoz, hogy ez működjön.”

Az oktatás és kutatás együttes jelenléte az együttműködésekben

Bár ez előzőekben külön oktatáshoz, illetve kutatáshoz kapcsolódó együttműködésekről írtam, e két tevékenység az együttműködések során nem mindig különül el élesen, sokszor az adott együttműködési folyamat mindkettőhöz kapcsolódik. A korábban említett eszközök közül ez érvényes mind a science shop kurzusprojektekre, a KFI-kurzusformára, a részvételi filmkészítéssel foglalkozó kurzusokra, vagy éppen a szakdolgozati projektekre (utóbbi esetében ugyebár pontosan az a lényeg, hogy a hallgató bizonyítja, képes valamilyen problémát egy strukturált megismerési folyamat során – mintegy tudományos jelleggel/igényességgel/ az adott szakma vonatkozó elvárásainak megfelelően – körüljárni).

Összegzés – a társadalmi igazságossági megközelítésű, oktatási és kutatási fókuszú EKSZ-jellegű gyakorlatokból levonható néhány következtetés

A társadalmi igazságossági megközelítésű, oktatási és kutatási fókuszú EKSZ-jellegű hazai gyakorlatok feltárására irányuló kutatásom során a fent leírt mintavételi eljárással mindösszesen 42 szereplőhöz jutottam el, a témára rálátó interjúalanyok nemigen tudtak több, kutatásom szempontjából releváns interjúalanyt javasolni. Mindez nem bizonyítja azt, hogy az ilyen jellegű gyakorlatok elterjedtsége (léptéke) az általam feltárthoz képest akár nem lényegesen szélesebb – ahogyan arra korábban utáltam, már jelen cikk szakmai lektorai is ajánlottak figyelmembe a kutatásból kimaradt EKSZ-jellegű kezdeményezéseket. Mindemellett, tekintettel mintavételi eljárásom korlátaira is, benyomásom, kutatási eredményeim alapján az, hogy az EKSZ-jellegű együttműködések hazai elterjedtsége az akadémiai szféra méretéhez képest hazánkban nagy eséllyel meglehetősen alacsony fokú. Nem is beszélve a megoldani kívánt problémák léptékéhez képest, amelyek vonatkozásában a társadalmi igazságossági megközelítésű, oktatási és kutatási fókuszú EKSZ léptéke, ahogyan egyik interjúalanyom fogalmazott, „*csepp a tengerben.*”

A hazai egyetemi közösségi szerepvállalási kezdeményezések sokkal inkább a társadalmi igazsághoz kapcsolódnak, mint a környezeti fenntarthatósághoz: csupán egy olyan kezdeményezés került látókörömbe, amely kifejezetten a környezeti fenntarthatóság elősegítését célozza a társadalmi igazságossági aspektusok tematizálása nélkül, míg a kezdeményezések zömének célja – ahogyan azt a válogatott idézetek is mutatják – valamilyen módon (eszközzel) valamilyen hátrányos helyzetű társadalmi csoport (romák, szegénységben élők, fogyatékkal élők, vidéken élők, gazdálkodók, idősek stb.) segítése, támogatása. Emellett előfordulnak olyan kezdeményezések, amelyek mind környezeti, mind pedig társadalmi ügyek kapcsán fejtenek ki tevékenységet, akár e két dimenziót összekapcsolva.

A társadalmi igazságossági megközelítésű EKSZ elvei mentén történő működés nem csak az oktatás és kutatás módját változtatja meg (nyitja ki, demokratizálja), hanem azok célját is: mind az oktatási, mind pedig a kutatási folyamatok céljai diverzabbé válnak. A kutatás célja e megközelítésben nem csupán a (sokszor kizárólag) tudományos közösség számára hasznos tudás létrehozása, legalább ugyanilyen jelentőséggel bír az is, hogy egy olyan strukturált megismerési folyamat jöjjön létre, amelyben a résztvevők saját életük valamely aspektusát kutatják, s az így keletkező tudás felruhazza őket a változtatás képességével. Az oktatás során pedig célként jelenik meg a hallgatók gyakorlati tapasztalatainak gazdagítása, a határátlépések általi látókörbővítés és „érzékenyítés”, mindez úgy, hogy közben a kapcsolódások révén a társadalmi igazságossági megközelítésű EKSZ értékek szempontjából (igazságosság, fenntarthatóság) társadalmilag hasznos folyamatokhoz járulunk hozzá.

Bár – ahogyan azt fentebb írtam – jelenleg a társadalmi igazságossági megközelítésű, oktatási és kutatási fókuszú EKSZ léptéke, „*csepp a tengerben*” a megoldani kívánt problémák léptékéhez képest; mind jelen tanulmány szerzője, mind pedig jelen kutatás interjúalanyai elkötelezettek e megközelítés mellett.

Ennek oka, hogy meggyőződésem szerint (és az interjúkészítési folyamat során keletkezett benyomásaim alapján interjúalanyaim jelentős része is hasonlóan gondolkodik erről) a társadalmi igazságossági megközelítésű EKSZ érdemi pozitív hatással bír az abban résztvevők (oktatók, kutatók, hallgatók, nem-akadémiai érintettek) életére, és tömeges elterjedése (érdemi mértékű hazai és nemzetközi intézményesülése) komoly társadalomátalakító erővel bírhatna. Így jelen kutatás csupán egy első lépésnek tekinthető a vonatkozó hazai kezdeményezések feltárása vonatkozásában. A társadalmi igazságosság és fenntarthatóság értékei és céljai, valamint ennek kapcsán az EKSZ iránt elkötelezett akadémiai szférában dolgozó szereplőkként mindenképpen – több interjúalanyommal közösen kijelölt – célunk mind a jelenleg még látókörömön/látókörünkön kívül eső kezdeményezések, mind pedig az EKSZ-jellegű kezdeményezések hazai hálózatának megteremtése, és így az EKSZ hazai társadalmi hatásának elősegítése/fokozása, illetve végső soron a részvételi demokrácia (Pataki 2007, Reisinger 2009) hazai erősítése.

A kutatást a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.

Irodalom

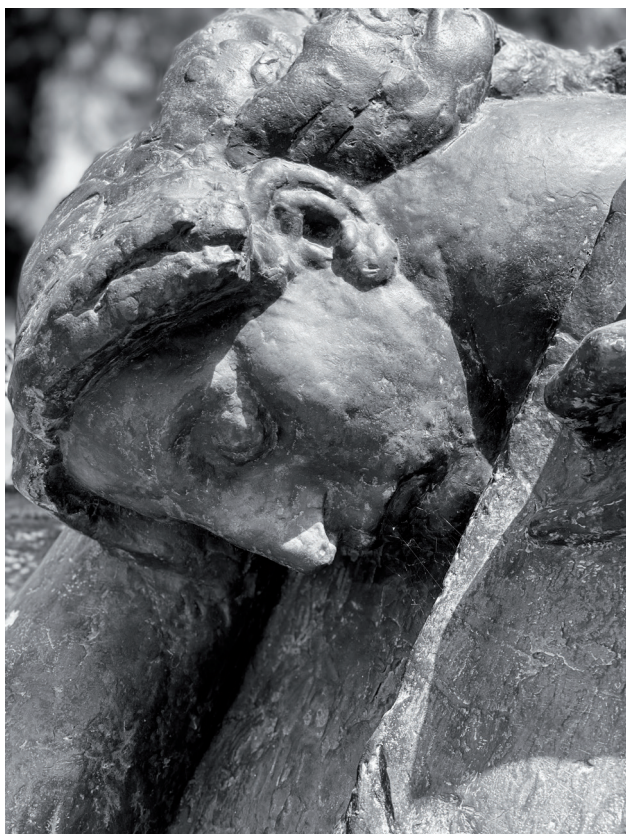
- Bacsa-Bán Anetta–András István (2022): Technikusképzéstől a szakmaipedagógus-képzésig: USR a Dunaújvárosi Egyetemen. *Civil Szemle*, 19., (4.), pp. 34–147.
- Balázs László–Rajcsányi-Molnár Mónika–András István–Sitku Krisztina (2020): Társadalmi felelősségvállalás a felsőoktatásban – egy hazai jógyakorlat bemutatása. *Civil Szemle*, 17., (3), pp. 5–25.
- Balázs, László–Rajcsányi-Molnár, Mónika–András, István–Sitku, Krisztina (2021): Social Responsibility and Community Engagement at a Hungarian Regional University. *Journal of Higher Education Theory and Practice*, 21., (1), pp. 54–63.
- Balla Edit (2024): Hogyan működik a szociodráma a közösségfejlesztésben?. *Civil Szemle*, 21., (1), pp. 51–166. DOI: 10.62560/csz.2024.0110
- Bárány Edit (2022): A modern ökológiai szemlélet bemutatása az erasdg living lab projekt kapcsán. *OxIPO: Interdiszciplináris E-Folyóirat*, 5., (1), pp. 69–77.
- Benneworth, Paul–Osborne, Michael (2013): Knowledge, engagement and Higher Education in Europe. In: GUNI (Ed.): *Higher Education in the World 5: Knowledge, Engagement–Higher Education: Contributing to Social Change*. Hampshire: Palgrave Macmillan, pp. 219–232.
- Benneworth, Paul–Kaiser, Frans–Vossensteyn, Hans–Westerheijden, Don (2018): Critical Approaches to Developing Effective Accountability Tools in Higher Education. In: Benneworth, Paul–Culum, Bojana–Farnell, Thomas–Kaiser, Frans–Seeber, Marco–Scukanec, Ninoslav–Vossensteyn, Hans–Westerheijden, Don (2018): *Mapping and Critical Synthesis of Current State-of-the-Art on Community Engagement in Higher Education*. Institute for the Development of Education, pp. 76–100. <https://research.utwente.nl/en/publications/mapping-and-critical-synthesis-of-current-state-of-the-art-on-com>
- Bodorkós Barbara (2010): *Társadalmi részvétel a fenntartható vidékfejlesztésben: a részvételi akciókutatás lehetőségei*. Doktori értekezés. Gödöllő: Szent István Egyetem, Környezettudományi Doktori Iskola. http://szie.hu/file/tt/archivum/Bodorkos_B_ertekezes.pdf. Letöltés: 2011. 05. 28.

- Bodorkós, Barbara–Pataki, György (2009): Local communities empowered to plan? *Action Research*, 7, (3), pp. 313–334.
- Catalani, Caricia–Minkler, Meredith (2010): Photovoice: a review of the literature in health and public health. *Health Education–Behavior*, 37, (3), pp. 424–451.
- Compagnucci, L.–Spigarelli, F. (2020): The Third Mission of the university: A systematic literature review on potentials and constraints. *Technological Forecasting Social Change*, 161, 120284.
- Csécsei Ilona–Csengei Andrea–Dósa Mariann–Kleiner Imre–Palotai Magdolna–Szakmáry Ibolya Tünde–Sziráki Zoltán–Szombathy Károly–Tompai István–Udvarhelyi Éva Tessa–Wittmann Nándor (2017): „Mikor van a tetteknél ideje, ha nem ilyenkor?!” Részvételi akciókutatás a magyarországi lakhatási mozgalmakról. *Kovács*, 2017 tavasz–tél, pp. 65–81.
- Csillag Sára–Balázs Éva–Kocsis Mihály–Orosz Attila–Udvarhelyi Éva Tessa–Vágó Irén (2017): „Volt egyszer egy élet, de egy ember nem élvezhette.” Akciókutatás a magyar autizmusellátó rendszer fejlesztéséért. *Kovács*, 2017 tavasz–tél, pp. 33–51.
- Dános Zsolt (2021): A társadalmi felelősségvállalás jelenléte a magyar állami egyetemek szervezeti dokumentumaiban. *Educatio*, 30, (1), pp. 125–134.
- Gál, Zoltán–Ptaček, Pavel (2011): The role of mid-range universities in knowledge transfer in non-metropolitan regions in Central Eastern Europe. *European Planning Studies*, 19, (9), pp. 1669–1690.
- Gébert Judit–Mihók Barbara–Juhász Judit–Bajmócy Zoltán–Méreiné Berki Boglárka–Horváth Norbert–Kis Antal (2022): Hallássérült fiatalok helyzetének megismerése kvalitatív módszerekkel. *Replika*, 124., pp. 57–175. Available at: DOI: 10.32564/124.7
- GUNI (Ed) (2017): Higher education in the world 6: Towards a socially responsible university – balancing the global with the local. *GUNI*, Girona.
- Gyöngyösi Katalin–Balog Gyula–Erdőshegyi Márta (2022): Részvételi kutatás szociális kérdésekről: gyakorlati tapasztalatok a hajléktalanság területéről. *METSZETEK – Társadalomtudományi folyóirat*, 11, (2), pp. 40–61. DOI: 10.18392/metsz/2022/2/3
- Haragonics Sára (2022) A kamera mint társadalmi katalizátor. *Replika*, 124., pp. 103–127.
- Hazelkorn, Ellen (2016): Contemporary debates part 1: Theorising civic engagement. In: Goddard, John–Hazelkorn, Ellen–Kempton, Louise–Vallance, Paul (Eds.): *The Civic University*. Edward Elgar Publishing. DOI: 10.4337/9781784717728.00010
- Hazelkorn, Ellen (2018): Reshaping the world order of higher education: The role and impact of rankings on national and global systems. *Policy Reviews in Higher Education*, 2, (1), pp. 4–31. DOI: 10.1080/23322969.2018.1424562
- Heltai János Imre–Tarsoly Eszter–Jenei Kamilla–Turó Zoltán–Ábri Izabella–Kerekesné Lévai Erika–Lakatos Elisabeth–Lakatos Józsefné Balogh Róza–Lakatos Sára Zsanu–Lakatos Mária–Makula Attiláné Rostás Melinda–Opre Csabáné Ica–Tokár Zoltánné Katalin–Szabóné Balázs Beáta–Szántóné Erika (2023): Sibbolethek: beszédünk társadalmi tétjei. Egy részvételi etnográfiai kutatás eredményeiből. *Nyelvtudományi Közlemények: A Magyar Tudományos Akadémia és a Nyelvtudományi Kutatóközpont folyóirata*, 119., pp. 187–213.
- Juhász, Judit–Málovics, György–Bajmócy, Zoltán (2021): Co-Creation, Reflection, and Transformation. The Social Impact of a Service-Learning Course at the University of Szeged. *Vezetéstudomány – Budapest Management Review*, 51, (7), pp. 6–17. DOI: 10.14267/VEZTUD.2021.0702.
- Király, Gábor – Géring, Zsuzsanna (2021): Having nothing but questions? The social discourse on higher education institutions’ legitimation crisis. *Journal of Futures Studies*, 25, 4., pp. 57–70.
- Kőkuti Tamás–Balázs László–Rajcsányi-Molnár Mónika (2022): A felsőoktatási felelősségvállalás egy sajátos módja: Képzési Életpálya-menedzsment Program a Dunaújvárosi Egyetemen. *Civil Szemle*, 19, 4., pp. 113–126.

- Laredo, Philippe (2007): Revisiting the third mission of universities: Toward a renewed categorization of university activities?. *Higher education policy*, 20., (4.), pp. 441–456.
- Larrán Jorge, Manuel–Andrades, Pena–Francisco, Javier (2017): Analysing the literature on university social responsibility: a review of selected higher education journals. *High Educ. Q.*, 71., (4.), pp. 302–319.
- Lo, Carlos Wing-Hung–Pang, Rose Xue–Egri, Carolyn P.–Li, Pansy Hon-Ying (2017): University social responsibility: conceptualization and an assessment framework. In: Shek, Daniel T. L. and Holliuster, Robert L. (Eds): *University Social Responsibility and Quality of Life*. Singapore: Springer. pp. 37–59.
- Málovics György (2019): Tudás létrehozása társadalmi hatással karöltve: a részvételi akciókutatás (RAK) megközelítése. *Magyar Tudomány*, 180., (8.), pp. 147–1157. DOI: 10.1556/2065.180.2019.8.5
- Málovics György–Bajmócy Zoltán–Gébert Judit–Juhász Judit–Méreiné Berki Boglárka–Mihók Barbara (2022a): A közösségi szerepvállalás mint az egyetemek újralfelfedezett, de elhanyagolt feladata. *Magyar Tudomány*, 183., pp. 631–643. DOI: 10.1556/2065.183.2022.5.9
- Málovics György–Juhász Judit–Bajmócy Zoltán (2022b): The potential role of university community engagement (UCE) in social justice and sustainability transformation – The case of the University of Szeged (Hungary). *DETUROPE – The Central European Journal of Tourism and Regional Development*, 14., (3.), pp. 103–128. DOI: 10.32725/det.2022.024
- Málovics György–Juhász Judit–Tóth Janka (2021): Confronting espoused theories with theories-in-use: Challenges of participatory action research with marginalized communities in contributing to social change and theory building. *Action Research*, 19., (2.), pp. 255–276. DOI: 10.1177/1476750318774389.
- Matolay Réka–Révész Éva (2020): Mit adhatnak a társadalmi vállalkozások a felsőoktatásnak? Perspektívák és kapcsolódások. *Educatio*, 29., (1), pp. 33–47.
- Mihók, Barbara–Juhász, Judit–Gébert, Judit (2023): Slow science and “caring” research – the transformative power of collaborative research with hard of hearing youths. *IJAR – International Journal of Action Research*, 19., (2.), pp. 57–173. DOI: 10.3224/ijar.v19i2.06.
- Nagy Gáborné–Rajcsányi-Molnár Mónika (2022): Egy felsőoktatási intézmény harmadik missziós szerepvállalása. *Civil Szemle*, 19., (4.), pp. 163–171.
- Nárai Márta–Pécsi Gertrúd–Tóbiás László (2019): Önkéntes segítő gyakorlat egyetemisták társadalmi érzékenyítésére. *Szociálpedagógia*, 13., pp. 139–159.
- Nárai Márta (2019): Felsőoktatási intézmények szerepe a fiatalok társadalmi érzékenyítésében In: Bergbauer-Olasz Emőke–Gávriljuk Ilona–Hutterer Éva–Pallay Katalin (Szerk.): *A köz- és felsőoktatás előtt álló kihívások a XXI. században Kelet-Közép-Európában az oktatási reformok tükrében*. Nemzetközi tudományos konferencia, tanulmánykötet. Ungvár, Ukrajna, pp. 305–314.
- Neulinger Ágnes–Nagy Míra Júlia–Petróczi Zsuzsa–Kiss Gabriella–Veress Tamás–Lazányi Orsolya (2023): Hogyan támogathatja a közösség a fenntarthatóbb életmódot? Egy részvételi kutatás tapasztalatai. *Marketing–Menedzsment*, 57., (1), pp. 15–24.
- Pataki György (2007): Bölcs „laikusok”: Társadalmi részvételi technikák a demokrácia szolgálatában. *Civil Szemle*, 4., (3–4.), pp. 144–156.
- Reisinger Adrienn (2009): Részvételi demokrácia és társadalmi részvétel – elméleti megközelítések. *Civil Szemle*, 6., (4.), pp. 5–23.
- Reisinger Adrienn–Dános Zsolt (2021a): Az egyetemi társadalmi felelősségvállalás területi megközelítésben – négy magyar egyetem fókuszában. *Tér és Társadalom*, 35., (3), pp. 87–107. DOI: 10.17649/TET.35.3.3342
- Reisinger, Adrienn–Dános, Zsolt (2021b): Examining the Visibility of Social Responsibility on the Websites of Hungarian State Universities. *Deturope*, 13., (3), pp. 58–72. DOI: 10.32725/det.2021.019
- Reisinger Adrienn–Dános Zsolt (2022): Az egyetemi társadalmi felelősségvállalás kommunikációja: A Széchenyi István Egyetemről megjelenő hírek vizsgálata a helyi online sajtóban. *Socio.Hu Társadalomtudományi Szemle*, 12., (4.), pp. 191–212. DOI: 10.18030/socio.hu.20224.191

Fotó/Photo: Németh István Péter

LÁTNI VAGY NEM LÁTNI? AZ IFJÚSÁGI MUNKA ÉS ELISMERTSÉGÉNEK KIHÍVÁSAI*

Fazekas Anna

Bevezetés

Sajátos módszertan és szakmai keretek jellemzik az ifjúsági munkát, gyakorlata évtizedek óta jelen van Európában, annak értéke és a fiatalok életében betöltött szerepe meghatározó (Európai Unió Tanácsa 2018). Ugyanakkor a terület láthatósága és a szakemberek elismerésének hiánya jelentős nehézség. Ennek egyik meghatározó oka, hogy az ifjúsági munkához kapcsolódó nemzetállami szintű és lokális kutatások nem, vagy alig valósulnak meg (Dunne et al. 2014). A nemzeti adatgyűjtések szegmentáltak, nem kimerítőek és korlátozottan állnak rendelkezésre.

Ebből fakadóan európai és nemzetközi összehasonlítható vizsgálatokra sem tud sor kerülni, mely jelentős hátrányt teremt az ifjúsági munka értékének feltárásában, a szereplők láthatóvá tételében.

A szakma és a benne tevékenykedők elismertsége az ifjúságügy meghatározó szegmensének alapvető pillére, a fenntarthatóság és a fejlődés elengedhetetlen garanciája. Magyarországot tekintve a jogszabályi keretek, a területnek allokkált források terén jelentős hiányok mutatkoznak. Mind a működési környezet, mind a tereülethez kapcsolódó képzési struktúra állandó változásai keretezik a szakemberek lehetőségeit (Nagy 2016; Fazekas 2022). Ezek a körülmények együttesen járulnak hozzá ahhoz, hogy az ifjúsági szektor terepen dolgozói elsősorban nem az önkormányzati vagy az állami fenntartású intézményi struktúra részeként tevékenykednek, hanem civil szervezeti háttérrel rendelkeznek.

Az ifjúsági munka cselekvési tere

Az Európai Unió 2019–2027 közötti időszakot átfogó ifjúsági stratégiája az ifjúsági munka területét érintő tevékenységek jelentőségét hangsúlyozza (Európai Unió Tanácsa 2018). Az ifjúsági munka szerepét elsősorban abban látja, hogy szereplői biztonságos környezetet teremtenek a fiatalok felnőtté válásához, egyéni és társas készségeinek fejlődéséhez, miközben hidat képeznek mind az egyéni életút állomásai, mind az azt meghatározó intézményi struktúrák (oktatás, képzés, munkaerőpiac) között, ezáltal támogatva az esélyteremtést, a hozzáférést és az inklúziót.

A fiatalok életében bekövetkező korosztályi változások és társadalmi-gazdasági környezet teremtette hatások számos kihívást jelentenek mind a kamaszkor, mind a fiatal felnőtt életszakasz idején (Fazekas 2022). A szülőktől való leválás, az önálló döntéshozatal, a felelősségvállalás, az egzisztenciális stabilitás megteremtése, a családtervezés az elhúzódó ifjúsági életszakasz sajátos tapasztalatai (Somlai et al. 2007; Nagy 2013; Székely 2014). A szocializációs aktorok jelentősége, befolyása ebben az időszakban meghatározó, különösen akkor értékelődik fel egy-egy ágens szerepe, ha valamelyik szocializációs térben (pl. család, oktatás, média, kortársak) kudarcra kényszerül vagy a támogatás hiányával néz szembe a fiatal.

Az ifjúsági munka a család és az oktatás szocializációs színterein túl, főként a szabadidős térben éri el az ifjúsági korosztályt (Fazekas 2016, 2022). A fiatalok közvetlen elérését (pl. információnyújtás, közösségi tér biztosítása) és a velük való közös tevékenységet (pl. közösség mentorálása, projekttervezés) egyaránt jelenti, mely – többek között – érinti az érdekképviselést, a közösségfejlesztést, az önismeretet, a készségfejlesztést, az állampolgári részvételt és az önkéntes tevékenységeket is. Az ifjúsági munka szereplői támogató közeget és szakmai hozzáértést biztosítanak a célcsoportok számára: ifjúsági szakemberként, ifjúságsegítőként, ifjúsági szolgáltatóként, ifjúsági közösségek vagy közösségi tér formájában. Mindezt önkéntesként, állami vagy önkormányzati intézmény alkalmazottjaként, civil szervezet vezetőjeként vagy tagjaként is végezhetik. Elsősorban a tapasztalati és a nemformális tanulás eszközeit helyezik előtérbe, mindezt egyéni (pl. tanácsadás) és/vagy közösségi szinten (pl. ifjúsági szervezet vagy érdekképviselési platform létrehozása) építik be a fiatalokkal közös tevékenységekbe.

Az érvényben lévő uniós ifjúsági stratégia a döntéshozók és az ifjúsági munkával foglalkozó szakemberek közötti párbeszéd ösztönzését hangsúlyozza (European Commission 2018; Williamson 2024). Ennek bizonyítéka, hogy a Stratégia az alábbi elérendő sarokpontokat tartalmazza, melyek mentén a fiatalok nehézségeire, élethelyzetükből adódó kihívásaira, a hátrányok leküzdésére, valamint a korlátlan hozzáférés elősegítésére adható válaszok az ifjúsági munka jelentőségére, a szakma támogató szerepére világítanak rá. „A stratégia következő évekre szóló célkitűzései a következők: lehetővé tenni a fiatalok számára, hogy saját maguk irányítsák az életüket, támogatni személyes fejlődésüket és autonómiára való törekvéseiket, reziliensebbé tenni őket és felvértezni mindazon életkészségekkel, amelyekkel változó világunkban boldogulni tudnak; bátorítani a fiatalokat, hogy legyenek aktív

állampolgárok, az európai értékek és az európai identitás által inspirált szolidaritás és pozitív változások előmozdítói, és felvértezni őket az ehhez szükséges eszközökkel; javítani a szakpolitikai döntéseket, hogy azok kedvezőbb hatással legyenek a fiatalokra minden területen, nevezetesen a foglalkoztatás, az oktatás, az egészségügy és a társadalmi befogadás területén; hozzájárulni a fiatalokat sújtó szegénység és a megkülönböztetés valamennyi formájának a felszámolásához, valamint előmozdítani a fiatalok társadalmi befogadását.” (Európai Unió Tanácsa 2018: 2–3)

Az ifjúsági munka és annak szereplői e folyamatokban, e célok eléréséért folytatott tevékenységek során kiemelt szerepet töltenek be a Stratégia szerint (European Commission 2018; Williamson 2020). Ahogyan arra már a fentiekben utaltunk, egyfajta katalizátorszerepet látnak el az ifjúsági munkával foglalkozó szakemberek a fiatalok felnőtté válását kísérő folyamatokban, ahol a biztonságos környezet megteremtése kulcsfontosságú. A Stratégia megállapításai szerint a tagállamok szerepe mindebben megkerülhetetlen: kutatások ösztönzése, ezek eredményein alapuló döntéshozatal és beavatkozás, megfelelő forrásallokáció. Azonban az uniós ifjúsági stratégia mindössze iránymutatás, sem az irányelvek eredményes alkalmazása, sem azok értelmezése nincs ellenőrizve vagy szankcionálva (OECD Development Center 2018). Az ifjúsági szektor terepen dolgozó szakemberei ebben a sajátos térben tevékenykednek, miközben a magyarországi ifjúságügyi működési környezet kiszámíthatatlanságának köszönhetően (háttérintézményi struktúrák folyamatos átalakítása, az állami ifjúságügyi feladatok minisztériumok közötti vándorlása stb.), valamint az átfogó szakpolitikai keret hiányában újabb és újabb kihívásokkal kell szembenézniük (Nagy 2016; Fazekas 2022).

Az első magyarországi ifjúsági iroda 1984-ben nyitotta meg kapuit, az azt követő évek az ifjúsági munka nemzetközi standardjainak adaptálásával, minőségbiztosítási alapok lerakásával, az első szakmai hálózatok kiépülésével teltek (Nagy, 2016). A rendszerváltást követően számos ifjúságkutatás biztosította a szubkulturális és a korosztályi sajátosságok megismerését, ezáltal szolgáltatva megfelelő inputot az ifjúsági munka hazai szereplőinek, a terület és az ifjúságügy szakmai önmeghatározásának és beavatkozási terének. Ezzel párhuzamosan a kilencvenes évektől, nagyjából egy-másfél évtizedig szakmai hálózatok létrejötté erősítette a hazai professzionalizálódást és a nemzetközi beágyazottságot. Az ifjúsági munka terepét tekintve az állam és az önkormányzat szerepvállalása és elköteleződése Magyarországon jelentősen beszűkült az utóbbi években, évtizedekben. A korábban működő szakmai hálózatok (pl. HAYICO – Magyarországi Ifjúsági Információs és Tanácsadó Irodák Szövetsége, Mobilitás Országos Ifjúsági Szolgálat, Új Nemzedék Program, Erzsébet Ifjúsági Alap) és ifjúsági munkára épülő hálózati struktúrák felszámolásra kerültek (Nagy et al. 2014; Nagy 2016). Az állami intézményi aktorok ifjúsági munkában betöltött szerepének egyik fontos pillére, a települési önkormányzatok ifjúsági referensei sincsenek mindenhol jelen. Az egyházi szereplők főként hálózatokon keresztül érik el a fiatal korosztályt (pl. cserkészek, karitatív szervezetek helyi szociális munkásai), ugyanakkor nem feltétlenül az ifjúsági munka terén definiálják saját segítői tevékenységüket.

Az ifjúságot érintő közfeladatok ellátását Magyarországon nem csupán az állam vagy az önkormányzatok láthatják el, hanem mindez (főként civil szervezeti háttérrel rendelkező) szolgáltatók, közösségek számára delegált feladatokként is megvalósíthatók (Nagy et al. 2014). A civil szervezetek közfeladatellátása, valamint a területi államigazgatásba való bekapcsolódása számos formában és módon történhet, gyakran az állami szereplőkkel közösen vagy szakmai közösségekkel együttműködve is megvalósulhat (Rákóczi, 2021). Oktatási, egészségügyi, gyermekjóléti, közművelődési intézmények hatókörén túl és mellett kiemelt jelentősége van a civil szervezetek szerepvállalásának a települési ifjúsági munkában is (Nagy et al. 2014). Szolgáltatások révén segítik a fejlesztő, közösségépítő és szabadidős folyamatokat, kiegészítve és támogatva (vagy éppen pótolva) az önkormányzati működést. Magyarországot tekintve fontos attribútum az ifjúsági munka metszetében is, hogy az ifjúsági szektor civil szervezetek és közösségek jelentős bázisán és beágyazottságán nyugszik.

A jogszabályi keretek számos területet említenek az ifjúsági közfeladatok ellátása kapcsán a jogvédelemtől kezdve, az érdekképviseléstől át, egészen a sportig (Nagy et al. 2014). Ám a szakmai támogatás, a strukturális környezet kiszámíthatósága, a szektorközi partnerségek nem képezik a feladatellátáshoz kapcsolódó együttműködés részét (Fazekas 2016, 2022). Ebből következően a területen megvalósuló ifjúsági közfeladat-ellátás az adott lokalitás ifjúságügyi szereplőinek sajátosságait, a helyi együttműködés és elköteleződés mértékének, minőségének lenyomatait viseli magán.

Területspecifikus kutatások híján, a szektor tapasztalatainak és a terepismertének informális terjedése (pl. szakmai hálózatokon keresztül, rendezvényeken, informális közösségekben, Erasmus+ projektek során) a legjelentősebb támpontok, valamint a szakmakép forrását is adják az ifjúsági munkát érintő kihívások kapcsán (Fazekas 2016, 2022). A hazai ifjúsági munka meghatározó attribútuma, hogy az ifjúsági közfeladatok ellátása kapcsán a helyi megvalósító szereplők körét – épp a lokalitás mély ismerete, helyi beágyazottsága okán is – jellemzően civil szervezetek adják. A területre allokált állami források mérsékelt jelenléte miatt pedig a civil szervezetek működését oly erősen meghatározó tervezhetőség hiánya és projektalapú finanszírozás jellemzi a szektort és benne az ifjúsági munka szolgáltatóinak működését (Nagy et al. 2014; Nagy 2016).

A magyarországi ifjúsági munka cselekvési terét nagyban keretezi, hogy törvényi szabályozás hiányában mind a szakmán belüli kommunikáció, mind az érdekvégyezés jelentős hátrányokkal küzd (Fazekas 2022). Bár az ifjúsági szakpolitika és az ehhez kapcsolódó jogszabályi működés hiányosságai nem újkeletűek, a jelenkori kormányzat családfókuszú narratívája tovább mélyíti az ifjúságügy jelentőségének, elismerésének korlátait (Fazekas-Hamarics, 2024; Fazekas 2024). Miközben a családalapításhoz és a gyermekvállaláshoz kapcsolódó intézkedések és támogatási formák elterjedését kísérelhetjük figyelemmel, kevés szó esik a posztadoleszcencia, az elhúzódó önállósodás egzisztenciális kitértegről, a hátrányokkal küzdő fiatalok leszakadó élet helyzetének felszámolásáról, a korosztályi sajátosságokat tükröző intézkedésekről.

Az ifjúsági munka civil szereplői

Ahogy arra már többször is utaltunk, az ifjúsági munka terepének önkormányzati és állami szereplőin túl a jelentős civil szerepvállalás. A magyarországi ifjúsági szolgáltatási kínálat és az azokra épülő, azokhoz kötődő tevékenységi körök megvalósítói, megszervezői között a civil szervezetek meghatározó szereppel bírnak (Nagy et al. 2014). Ekként fontos figyelmet irányítani a civil működés sajátosságaira, a civil ifjúsági szegmens legjelentősebb hazai attribútumaira.

A civil szervezetek társadalomszervező szerepe vitathatatlan, egyszerre támogatják a közügyekbe való bekapcsolódást és biztosítják az ösztönzést, kontrollszerepet töltenek be a közügyek kapcsán, valamint szolgáltatásokat kínálnak (Nagy et al. 2014; vö: Varga 2023). Elsősorban a piaci és az állami szektor tevékenységének, elérési terének kiegészítőként, támogatóként működnek. Azonban sok esetben a civil szerepvállalás inkább hiánypótlás: a létező szükségletekhez kapcsolódó beavatkozás egyetlen csatornajaként vagy éppen a piaci és állami érdekeken, megtérülésen kívül eső feladatok ellátásaként valósul meg. Különösen igaz ez az ifjúsági szektor és azon belül az ifjúsági munkával, szolgáltatásokkal foglalkozó civil-nonprofit szervezetek tevékenységi körére. Azonban a beavatkozási lehetőségeket, az ifjúsági munka lokalitás szintjén való megjelenését nagyban keretezi – többek között – az adott település mérete, infrastrukturális adottságai, generációs összetétele, az ifjúsági célcsoportra irányuló elérési fókusz mértéke.

A civil ifjúsági szegmens „egyfelől a civil szektor azon része, amelyet az ifjúsági korosztályokból álló vagy elsődlegesen számukra szolgáltató szervezetek és kezdeményezések alkotnak; másfelől az ifjúsági ágazat azon része, amelyben az elsődleges szereplők a fiatalokkal foglalkozó civil szervezetek” (Nagy et al. 2014: 713). A szervezeti profilok tekintetében a sokszínűség az irányadó, az ifjúsági civil szervezetek működésére is jellemzőek az egymást átfedő tevékenységi körök, valamint a széles, az ifjúsági korosztályon túlmutató célcsoport, ahogyan a humán erőforrás-összetételük is vegyes képet mutat (tagság, munkavállaló, szakértő, önkéntes stb.) (vö: Fazekas–Gulyás 2023). E szervezetek sajátja, hogy azok életrehívói és működtetői részben vagy teljességében fiatalok, az ifjúsági fókusz dominál a szervezeti identitást tekintve, valamint az ifjúsági korosztály meghatározó az elérés és a szolgáltatások szempontjából (Nagy et al. 2014). A civil mező ifjúsági szereplőinek (pl. ifjúsági házak, közösségi terek működtetői, ifjúsági szervezetek a helyi érdekképviselő terén, tanácsadást, segítő mentorálást végző, civil szervezeti háttérrel rendelkező szakemberek) kiemelt jellemzője, hogy a fiatalok részvétele állandó változást, fluktuációt mutat életkori sajátosságuk, élethelyzetük átalakulása révén, míg a felnőtt segítők, támogatók jelenléte sokkal inkább folytonosságot.

A civil ifjúsági szervezetek szerepe a fiatalok bevonásában, közéleti aktivitásában, érdeklődésének szélesítésében jelentős, „közösséget, lehetőséget, elfoglaltságot, érvényesülést kínálnak a ma fiataljainak, többek közt olyat is, amit a rendszer-váltáskori generáció nem kaphatott meg” (Nagy et al. 2014: 717–718). Az ifjúsági részvétel posztmodern formáinak megjelenése, az alapvetően szolgáltatásfókuszú

igénybevétel a hagyományos, szervezeteken keresztüli részvétel háttérbe kerülését eredményezi, az ezzel való lépéstartás az ifjúsági munka aktorainak fontos kihívása (Fazekas–Nagy 2015; Fazekas 2023). Mindezzel párhuzamosan a fiatalok körében mérhető egyfajta bizalmi vákuum a demokratikus részvétel, az állampolgári aktivitás terén, melynek forrása a közügyekbe való bekapcsolódás kudarcából, a folyamat eredményességéhez kötődő szkepticizmusból ered. A civil szervezetek állampolgári szocializációban betöltött szerepe megkerülhetetlen: a folyamatosan átalakuló célcsoport igényeihez való alkalmazkodása, a merev állami-bürokratikus rendszerekkel szembeni rugalmasságuk révén képesek hatékonyan reflektálni, változást előmozdítani, támogató közeget biztosítani.

Az ifjúsági munka aktuális kihívásai

A nemzetközi szakpolitikai diskurzus a digitalizáció, az ifjúsági részvételi formák átalakulása mellett régi új kihívásként emlegeti az elismerés hiányát, mellyel az ifjúsági munka területén tevékenykedőknek újra és újra meg kell küzdeniük (European Commission 2021; Fazekas 2022, 2023). Az elismerés érinti egyrészt a szakmai, valamint önálló szakmaként való legitimitást, másrészt a tevékenység társadalmi jelentőségének láthatóságát, társadalmi értéként való értelmezését. Európai és nemzetállami szinten is jelentős deficit érzékelhető mindkét területen, melyre több szakpolitikai elemzés is felhívja a figyelmet.

Mindezekből kiolvasható, hogy az elismeréshez kapcsolódó hiányosságok egyrészt az irányelvek és a standardek alkalmazásának akadozásán alapulnak, másrészt a kooperációra épülő tapasztalatszerék a hálózatosodás alacsony hatékonyságából fakadnak (European Commission 2021). Az ifjúsági munka egyik legjelentősebb hátrányaként jegyzi a nemzetközi szakpolitikai diskurzus a definíciós akadályokat (lásd: standardok hiánya), melyek a láthatóság és társadalmi elismerés egyik fő gátját jelentik (Van der Graaf et al. 2021). A *Study on Youth Work* 2021-es kutatásának eredményei azt mutatják, hogy az ifjúsági munkában tevékenykedők 98 százaléka véli úgy, hogy nem kapnak elég elismerést saját munkájuk értékteremtése terén (European Commission 2021). A tanulmány rávilágít, hogy a társadalom működése kapcsán megragadható érdemi és jelentős hozzájárulás elismerése fontos eredmény lenne. Mindehhez elengedhetetlen az ellenőrző rendszerek beépítése és hatékonysága, a folyamatos képzési lehetőségek és tapasztalatszerék biztosítása.

Az adatgyűjtés szerint ennek a fejlődésnek az elsődleges gátjait elsősorban a pénzügyi források esetlegességei adják, emellett azonban az infrastruktúra, a humán erőforrás és a fizikai tér biztosítása jelentenek nehézségeket a terepen dolgozó európai szakemberek számára. A szakpolitikai diskurzus által definiált és tematizált nehézségek kezelésének része a kutatások szorgalmazása is, mely jelentősen hozzá tud járulni az ifjúsági munka nemzetállami és európai sajátosságainak feltáráshoz, a hatásméréshez és a terület szereplőinek és tevékenységének megismeréséhez (European Commission 2021; Lonean et al. 2018; OECD Development Center 2018).

A tanulmányok arra hívják fel a figyelmet, hogy az indikátorok és a mutatók (pl. stratégiák, koncepciók, érdekképviselői platformok) mind az értékelő diskurzus, mind a hatásvizsgálatok részét kellene képezzék. Hiszen az ifjúságügy és benne az ifjúsági munka interdiszciplináris terület, melyben a horizontális kapcsolódások, szakpolitikai folyamatok nehezen nyomon követhető és nehezen mérhető eredményeket generálnak (Nagy et al. 2014; Lonean et al. 2020). Ebből kifolyólag az ifjúsági munkát mint szakmát érintő problématérkép megismerése az egyik fő lépés, mely kijelöli a döntéshozók és a szakemberek együttműködésének markáns pilléereit. A szükséges források, egyéb szükségletek feltárásával mindezek becsatornázzhatóak különböző döntéshozói folyamatokba, ezáltal lehetőséget teremtenek a fejlődéshez, fejlesztéshez.

A magyarországi ifjúsági munka kapcsán reprezentatív kutatásokra még nem került sor, ifjúságkutatások révén van (volt!) lehetőségünk a célcsoport információin, tapasztalatán keresztül egyfajta képet kapni (Fazekas 2022). A 2000 óta négyévente megvalósuló, országos ifjúsági célcsoportú adatgyűjtések közül az *Ifjúság 2008* kutatás helyezett leginkább hangsúlyt a szolgáltatási kínálatra és annak elérési hatékonyságára. Az eredmények nyomán negatív képet összegezhetünk: a 15–29 évesek 35 százaléka tudott arról, hogy lakóhelyén van ifjúsági referens, ifjúsági profilú szervezetet/intézményt a korosztály 42 százaléka ismert, mindössze 52 százalékuk tudott említeni helyi ifjúsági programot, valamint saját bevallása szerint 8 százalékuk pedig még sosem keresett fel ifjúsági irodát. 2012-ből (*Magyar Ifjúság 2012*) kevés információ áll rendelkezésre, az ifjúsági munka cselekvési tere kapcsán néhány információt tudhatunk csak meg az adatgyűjtésből. Eszerint a 15–29 évesek 10 százaléka volt tagja civil szervezetnek, valamint a valamilyen törzshellyel rendelkező fiatalok 28 százaléka keresett fel ilyen céllal művelődési vagy ifjúsági házat. 2016-ban (*Magyar Ifjúság Kutatás 2016*) a vizsgált korosztály 24 százaléka tudott olyan szakemberről vagy irodáról, akikhez ifjúsági ügyekkel, őt érintő kérdésekkel tudna fordulni. Azok körében, akik nem tudnak ilyen jellegű tevékenységről saját településükön egyértelmű a szükséglet: 62 százalékuk fontosnak véli a korosztályát támogató szervezetek, terek, intézmények működését. Ifjúsági profilú szervezetről a korosztály mindössze 55 százaléka számolt be, azonban a 15–29 évesek 41 százaléka úgy véli, hogy lakóhelyén nincs lehetősége szükségletei érvényesítése kapcsán párbeszédet kezdeményezni vagy abba bekapcsolódni.

A legutóbbi, 2020-as ifjúságkutatási hullám (*Magyar Ifjúság Kutatás 2020*) eredményei alapján összegezhető, hogy a 15–29 éves fiatalok 76 százaléka talál elérhető közelségben művelődési, kultúr- vagy ifjúsági házat, 41 százalékuk ifjúsági tanácsadó, információs irodát, 55 százalékuk pedig valamilyen klubhelyiséget. Mindezek szükségességét a fiatalok döntő többsége hangsúlyozta: művelődési, kultúr- vagy ifjúsági ház jelentőségét a korosztály 80 százaléka jelezte, ifjúsági iroda meglétét 73 százalékuk, míg valamilyen klubhelyiség működését 78 százalékuk véli fontosnak. Ifjúsági programkínálattal rendelkező civil vagy egyházi szervezet elérhetőségéről, hozzáférhetőségéről a 15–29 évesek 34 százaléka számolt be, 49 százalékuk hiányt jelzett, míg 17 százalékuk nem tudott választ adni a kérdésre.

A részvételt tekintve alacsony aktivitás ragadható meg: a fiatalok mindössze 3 százaléka látogat el rendszeresen helyi szervezetek programjaira, 29 százalékuk néha kerít erre sort, azonban 59 százalékuk egyáltalán nem volt még ilyen jellegű eseményen (nem szerveznek nyilvános programokat: 8%, nem tudja/nem választott: 1%).

A nagymintás ifjúságkutatásokon túl a Nemzeti Ifjúsági Tanács *Szólj Bele! Ifjúsági Párbeszéd* elnevezésű kutatási projektjéből származó adatok is adnak némi támpontot a magyarországi ifjúsági munka eredményességének megismeréséhez (Nemzeti Ifjúsági Tanács 2020; Fazekas 2022). A kutatás által vizsgált korosztályt a 16-30 évesek alkotják, a válaszadók 47 százaléka nyilatkozott úgy, hogy dolgozott már ifjúsági munkát végző személlyel, szervezettel, 30 százalékának azonban egyáltalán nem volt része hasonlóban. A válaszadók az ifjúsági munka kapcsán a biztonságot, támogató környezetet, az érdekképviseleti szerepvállalást és az ösztönző együttműködést emelték ki. A kutatásban résztvevő fiatalok 63 százaléka tudott említeni közösségi teret lakóhelyén, akiknek 53 százaléka saját bevallása szerint elégedett annak működésével. A kutatás eredményei szerint a válaszadó fiatalok körében az ifjúsági közösségi terek funkciói közül a legjelentősebbek a programok, a kapcsolódási lehetőségek, a beszélgetésre alkalmas tér, a szabadidő hasznos eltöltése.

Az ifjúságkutatások világán túl még kisebb fókuszot találunk az ifjúsági munka magyarországi terepének feltárása kapcsán. Ahogyan az már említésre került, magyarországi reprezentatív adatgyűjtésre még nem került sor az ifjúsági munkában tevékenykedők körében, sem szakemberek, sem szervezetek/intézmények szintjén. Ugyanakkor az elmúlt években két civil szervezet is vállalkozott egy-egy projekt kapcsán az ifjúsági munka valamely szeletének feltárására, a terepen dolgozók jellemzőinek, szükségleteinek feltérképezésére.² 2018-ban került sor egy magyarországi ifjúsági szolgáltatói környezetet vizsgáló kutatásra („Ifjúságszolgáltató Kutatás 2018”), melynek projektgazdája a *Kulturális Életért Közhasznú Egyesület*. A minta nagysága 100 fő volt, a populációt a magyarországi ifjúsági szolgáltatók adták, az adatgyűjtés hólabda-módszerrel zajlott. A másik kutatás 2023-ban az ifjúsági munkával foglalkozó szakemberek és önkéntesek populációját célozta. A szintén civil szervezeti szereplő által lebonyolított kérdőíves adatgyűjtés („Foglalkozol ifjúsági munkával?”) projektgazdája a *GYIÖT (Gyermek- és Ifjúsági Önkormányzati Társaság)*. A minta nagysága 330 fő volt, a populációt a magyarországi ifjúsági munkát végző szakemberek és önkéntesek alkották. Az adatgyűjtés online survey formájában, ajánlások és online terjesztés révén valósult meg. A következőkben a két kutatás által gyűjtött legfőbb szektorális jellemzők kerülnek bemutatásra, majd az elismerés és láthatóság témaköre kap kiemelt fókuszot.

Az ifjúsági szolgáltatói környezetet érintő kutatás („Ifjúságszolgáltató Kutatás 2018”) főbb eredményei

A civil ifjúsági szegmens kiemelt jelenlétére világít rá a szolgáltatói kutatás mintájának összetétele (Fazekas 2019). A válaszadó szolgáltatók 77 százaléka civil szervezetként működik, mindössze 19 százalékuk önkormányzati fenntartású, 2 százalékuk pedig vegyes finanszírozási háttérrel működik (további 2 százalék egyéb kategóriát jelölt). Az adatok alapján az látható, hogy az ifjúsági profilon (67%) túl még jellemző a közművelődési háttér (17%), valamint a kulturális fókusz (9%) kisebb mértékben ugyan, de szintén releváns az adatok alapján.

A kutatás során megkérdezett (mintanagyság: 100), ifjúsági szolgáltatókat képviselő személyekről elmondható, hogy átlagosan 13 éves ifjúsági szolgáltatói múlttal rendelkeznek, átlagosan 38 évesek, 55 százalékuk nő, 45 százalékuk férfi (Fazekas 2019). Ifjúsági területhez kapcsolódó végzettséggel 49 százalékuk rendelkezik, 16 százalékuk önkéntes, 37 százalékuk beosztott, 42 százalékuk vezető, míg 5 százalékuk önálló. A szervezeti háttér kapcsán elmondható: átlagosan 9 fős a szervezet/intézmény mérete, 80 százalékuknál van önkéntes.

A megkérdezett szolgáltatók 53 százalékánál a célcsoport részét adják a gyermekek, 94 százalék a serdülő korosztályt is eléri, 86 százalékuk pedig a fiatal felnőttekhez is szól szolgáltatói kínálatával (Fazekas 2019). Fontos kórkép az ifjúsági munka tevékenységi körének sokszínű, definiálatlan működési környezetéről, hogy a megkérdezett ifjúsági szolgáltatók 38 százalékánál a felnőttek, 19 százalékuknál az idősek is a célcsoport részét képezik. Ifjúsági közfeladatot ellátó szervezetek csoportja a mintában 49 százalék, míg 51 százalékukról elmondható, hogy ilyen jellegű tevékenységet nem végez.

A tevékenységi körök tekintetében a válaszadó szolgáltatók között a közösségfejlesztés- és építés dominál (83%), ami egybecseng a korábbiakban, a fiatalok által megnevezett, az ifjúságsegítés kapcsán támasztott igényekkel (lásd: *Szólj Bele! Ifjúsági Párbeszéd: Nemzeti Ifjúsági Tanács, 2020*).

Emellett a hagyományos ifjúsági szolgáltatások is markáns jelentőséggel bírnak a mintába került szolgáltatók profilját illetően: 79 százalékuk kínál kulturális programokat, 77 százalékuk pedig információnyújtással is támogatja az ifjúsági célcsoportot (1. táblázat).

1. táblázat. Szolgáltatási kör megoszlása

(„Milyen szolgáltatási kört kínáltak a fiatalok számára?”; N = 100; százalékos megoszlás)

Közösségfejlesztés, -építés	83
Kulturális programok	79
Információnyújtás	77
Tanácsadás	62
Tehetséggondozás	50
Prevenció	43
Sportolási lehetőség, sportprogramok	42
Érdekképviselő	32
Animálás	30
Egyéb	6

Forrás: „Ifjúságszolgáltató Kutatás 2018”; saját szerkesztés.

A tanácsadási tevékenységen belül a pályaválasztást érintő támogatás (82%), valamint a prevenció (57%) és a konfliktuskezelés (48%) a legjellemzőbbek (Fazekas 2019). Mindezek mellett a tanulási nehézségek (34%), a diákjogok (31%), az intimitás (25%) és a pszichológia (25%) is meghatározó tanácsadási területként ragadható meg a megkérdezett szolgáltatók harmadának-negyedének körében. A programszervezés mint jelentős szolgáltatás a mintába került szereplők 25 százalékánál legalább heti rendszerességgel megvalósul. A legjellemzőbb gyakoriság a programok kapcsán a havonta többszöri eseménymegvalósítás: a megkérdezett szolgáltatók 40 százalékára igaz ez az állítás. Ritkább programszervezés a kérdőívet kitöltő szolgáltatók 35 százalékára jellemző.

Az iskolai közösségi szolgálat (IKSZ) intézménye fontos elérési platformja mind az ifjúsági munkának, mind a szolgáltatási szegmensnek (Fazekas 2019). A kutatás eredményei arra világítanak rá, hogy a kitöltők döntő többsége, 78 százaléka, lehetőséget biztosít arra, hogy a fiatalok tevékenységeikbe bekapcsolódva IKSZ-et teljesíthessenek szervezetük/intézményük által. Az elérés témakörének egészét vizsgálva elmondható, hogy a megkérdezett szolgáltatók 73 százaléka számolt be arról, hogy eredményesnek ítéli ehhez kapcsolódó tevékenységét. E téren egyértelműen elégedetlennek a megkérdezett szervezetek/intézmények 3 százaléka számít. A legeredményesebb elérés a szabadidős és sportprogramok terén, valamint a digitális eszközök használatát tekintve mérhető a kitöltők beszámolóí alapján, míg a leggyengébb hatékonyság a tanácsadás és a prevenció kapcsán volt detektálható.

Az elérés mellett a bevonás is fontos része az ifjúsági munkának. Ilyen jellegű kapcsolódás esetén már intenzívebb elköteleződésről (részvételen túli aktivitás, maguk alakítják a tevékenység kereteit és feltételeit) beszélhetünk a célcsoport részéről, így az elérés mellett a szolgáltatói környezet egy másik fontos működési

mutatója a bevonás hatékonysága (Fazekas 2019). A programszervezés e téren kiemelt szerephez jut a megkérdezett szolgáltatók ifjúsági bevonást célzó tevékenységi körében. A szabadidős és sportprogramok, valamint a kulturális programok szervezésébe való ifjúsági bekapcsolódás ösztönzése a legeredményesebb a mintába került szolgáltatók körében. Míg e tekintetben a legkevésbé hatékony bevonási területnek az érdekképviselés és a pályázatírás tekinthető.

Az ifjúsági munkával foglalkozók körében végzett kutatás („Foglalkozol ifjúsági munkával?” 2023) főbb eredményei

A „Foglalkozol ifjúsági munkával?” elnevezésű kutatás keretében 2023 során gyűjtöttek adatokat a szakemberek és önkéntesek körében (Fazekas–Gulyás 2023). A minta nagysága 330 fő, a válaszadók összetétele, azaz a minta jellemzői az alábbiak szerint alakultak: 72 százalék nő, 28 százalékuk férfi, a kitöltők átlagéletkora 40 év, a legfiatalabb válaszadó 20 éves, míg a legidősebb 81 éves (Fazekas–Gulyás 2023). A kitöltők átlagosan 11 éve foglalkoznak az ifjúsági munka valamely aspektusával. Egyetemi végzettséggel a válaszadók 79 százaléka rendelkezik, a humántudományi képzettség a legdominánsabb. Ifjúsági munkához kötődő végzettsége a kitöltők 42 százalékának van.

Legnagyobb arányban a fővárosi kitöltők (31%) szerepelnek a mintában, míg a községekben élők (16%) a legkisebb csoportot képviselik (megyeszékhely: 29%, más város: 24%). A szervezeti háttér létszámát tekintve átlagosan hétfős a munkahely ifjúsági munkával foglalkozó munkatársainak csoportja (jelentős a szórás, leggyakoribb az egy-két fős működés). A foglalkoztatást tekintve a teljes munkaidő a legelterjedtebb. A válaszadók 39 százaléka teljes munkaidőnek megfelelő időtartamban dolgozik, azonban további 27 százalékuk ezt meghaladó munkaidőről számol be. Alkalmi munkavégzés 14 százalékukat jellemzi, míg részmunkaidőben 20 százalékuk tevékenykedik.

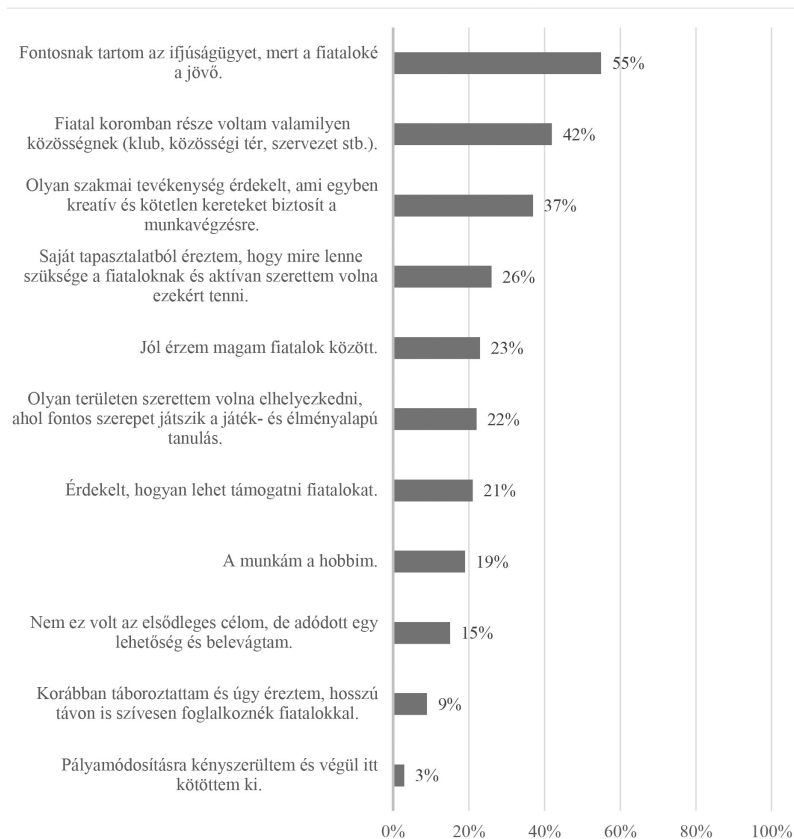
A szolgáltatói fókusszal rendelkező kutatás eredményeihez hasonlóan nem meglepő, hogy a szakemberek/önkéntesek körében végzett kutatás is a civil szervezetben való tevékenykedés dominanciáját mutatja. A válaszadók 55 százaléka civil szervezetnél végzi az ifjúsági munkát érintő tevékenységének jelentős részét (Fazekas–Gulyás 2023). Állami fenntartású intézményben a válaszadók 6 százaléka dolgozik, míg önkormányzati háttér 25 százalékuk munkakörnyezetére jellemző (nonprofit: 6%, forprofit: 1%, egyéb: 7%).

Az értékek kapcsán jól nyomon követhető a magas fokú szakmai elköteleződés: a válaszadók szakmai tevékenysége során a nyitottság, mások tisztelete, az erőszakmentesség, a párbeszéd, a felelősségvállalás és a kulturális sokszínűség a legdominánsabb szakmai vezérelvek (Fazekas–Gulyás 2023). Ezzel szemben a kritikai gondolkodás és az emberi jogok kevésbé meghatározóak a kitöltők mindennapi szakmai tevékenységei során. A szakmai motivációk és értékek terén az elkötelezettség meghatározó szempont (1. ábra).

„Az ifjúsági munkát szakmaként választók körében az ifjúságügy iránti elköteleződés bizonyult a legmeghatározóbbnak. Ugyanakkor a fiatalkori közösségi élmények is erős befolyással voltak a megkérdezettekre [...] A válaszadók negyedét a korosztályi szükségletekhez kapcsolódó saját tapasztalatai ösztönözték a területen való elhelyezkedésre, ötödük számára a hobbi vált hivatássá.” (Fazekas–Gulyás 2023: 16–17)

1. ábra. Szakmaválasztás okai („Mely szempontok játszottak leginkább szerepet abban, hogy a jelenlegi szakmai tevékenysége mellett döntött? Kérjük, legfeljebb hármat jelöljön meg az alábbiak közül!”, N = 330; százalékos megoszlás)

Forrás: „Foglalkozol ifjúsági munkával?” c. kutatás; saját szerkesztés.

A kutatás kitöltőinek döntő többsége, 81 százaléka szakmai felkészültségét tekintve pozitívan nyilatkozik, míg 19 százalékuk e téren önmagáról kritikusan nyilatkozik (Fazekas–Gulyás 2023). E téren az ifjúsági munkával töltött évek számának kiemelt jelentősége van. A felkészültségüket erősebbre értékelők körében magasabb a területen töltött évek átlagos száma (a teljes mértékben felkészültek cso-

portjában átlagosan 12,9 év a szakmában töltött idő), mint saját szakmai tudását felkészületlennek címkéző válaszadók között (a teljes mértékben hiányos tudással rendelkezők körében átlagosan 9,0 év a szakmában töltött idő).

Elismerés és láthatóság: jelen és jövő

Az ifjúsági munkával foglalkozókat érintő egyik legjelentősebb akadály a láthatóság elérése, melynek számos aspektusa van. Az ifjúsági munkában tevékenykedőket célzó, 2023-as kutatás összefoglalója éppen ezt, a szektorra jellemző komplexitást és a szereplők súlyát hangsúlyozza: „az ifjúsági korosztály szakemberek által tapasztalt nehézségei között – a szakemberek egyéni szintjén és az ifjúsági szakma szintjén is – megfogalmazódott a bizonytalanság és a tervezhetőség hiánya. Ennek legfőbb okaiként a forrás- és infrastruktúra hiányát, a szakemberek hiányát; a képzések és szakmai hálózatok, (érdek)képviselő hiányát, továbbá az egyik legmarkánsabb módon az elismerés és a támogatás hiányát nevezték meg a kitöltők. A fentiekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az ifjúsági munka politikai és társadalmi elismerése az egyik legjelentősebb ügye a szakmának napjainkban.” (Fazekas–Gulyás 2023: 45)

A szakmai identitás és önismeret, a hálózatosodás és partnerségek, a finanszírozás, valamint a szakmai fejlesztések egyaránt hatnak az elismerés kiépítésére, ugyanakkor a hatékony legitimációt is nagyban elősegítik. A következőkben a társadalmi és a szakmai láthatósághoz kapcsolódó adatokkal támasztjuk alá mindezek jelentőségét a két, eddigiekben elemzett kutatás eredményei nyomán.

Szakmai identifikáció és együttműködés

Az ifjúsági munkával foglalkozók 2023-as kérdőíves vizsgálatának eredményei azt összegzik, hogy a válaszadók körében a leggyakoribb identitás a közösség-szervezői lét, 41 százalékuk ekként definiálja szakmai tevékenységét (Fazekas–Gulyás 2023). Ifjúságsegítőként a kitöltők 22 százaléka látja magát, 18 százalékuk ifjúsági szakembernek, míg 4 százalékuk ifjúsági munkásként írja le szakmai tevékenységének megnevezését.³

A területen tapasztalható sokszínű identitásból következően nem meglepő, hogy a kitöltők 47 százaléka úgy véli, hogy az ifjúsági munka minőségfejlesztése szempontjából kifejezetten szükségszerű lenne az ifjúsági munka fogalmának meghatározása (Fazekas–Gulyás 2023). Az ifjúsági munka elsődleges céljának a korosztályt érintő nehézségek kezelésében nyújtott támogatást ragadták meg legnagyobb arányban a válaszadók. 56 százalékuk szerint az ifjúsági munkához kapcsolódó tevékenységek elsősorban e területre reflektálnak. Ilyen szempontból másodlagos az aktív állampolgárrá nevelés mint szakmai cél a válaszadók szerint, míg harmadlagos súllyal a szabadidő hasznos eltöltésében való szerepvállalás bír.

„A tevékenységek intézményi/szervezeti háttere meghatározó a fiatalokkal való szakmai tevékenységek elsődleges céljának meghatározásában is. [...] A civil szervezeti és egyéb háttérrel megvalósuló tevékenységekben nagyobb súlya van az aktív állampolgárrá nevelésnek és a korosztályt érintő nehézségek kezelésében nyújtott támogatásnak. Ezzel szemben az önkormányzati és állami fenntartású szervezetekben/intézményekben inkább a szabadidő hasznos eltöltésének biztosítása dominál a célkitűzések között.” (Fazekas–Gulyás 2023: 45)

Az ifjúsági munkával foglalkozókat célzó, 2023-ban készült kutatás válaszadóinak 49 százaléka nyilatkozott úgy, hogy tágabb környezete ismeri szakmai tevékenységének mibenlétét, 29 százalékuk e téren nemmel nyilatkozott (nem tudott választ adni 22 százalékuk) (Fazekas–Gulyás 2023). A társadalmi elismertség kapcsán még negatívabb kép rajzolható fel: a kérdőív kitöltőinek mindössze 24 százaléka szerint van az ifjúsági munkának társadalmi elismertsége, 65 százalékuk szerint azonban nincs ilyen értelemben vett megbecsülése a területnek (nem tudott választ adni 11 százalékuk). A megbecsülés egyik jelentős forrása a láthatóság, mely kapcsán a válaszadók a legitimitást, azaz a szakmaként való elismerést (42%), az eredményes kommunikációt (40%), valamint a szakmai hálózatok szerepét (37%) jelölték meg kulcsfontosságúnak. Ehhez képest valamivel mérsékeltebb szerepet rónak a marketingnek és önbemutatásnak (28%), a célcsoport hatékony és mérhető elérésének (21%), a képzési háttért érintő fejlesztéseknek (19%), valamint a megfelelő források biztosításának (16%). Legkisebb jelentőséggel pedig a kitöltők által felvázolt cselekvési térben az identitás és öndefiníció bír (5%).

Az ifjúsági munka társadalmi elismerése kapcsán a szakma láthatóságának ad kiemelt fókusz a válaszadók döntő többsége, ugyanakkor az alapszolgáltatásokra épülő feladatfinanszírozás is sokuk számára lenne hatékony beavatkozási pont (2. ábra) (Fazekas–Gulyás 2023). Emellett az érdekképviselet hatékonyságának növelése, valamint a szakemberek képzéseken keresztüli támogatása is meghatározó a kutatás kitöltőinek válaszait összegezve.

2. ábra. Az ifjúsági munka társadalmi elismerését szolgáló tényezők
(„Mit gondol, az alábbiak közül mi tudja szolgálni leginkább az ifjúsági munka társadalmi elismerését? Kérjük, legfeljebb hármat jelöljön meg az alábbiak közül!”;
N = 330; százalékos megoszlás)⁴

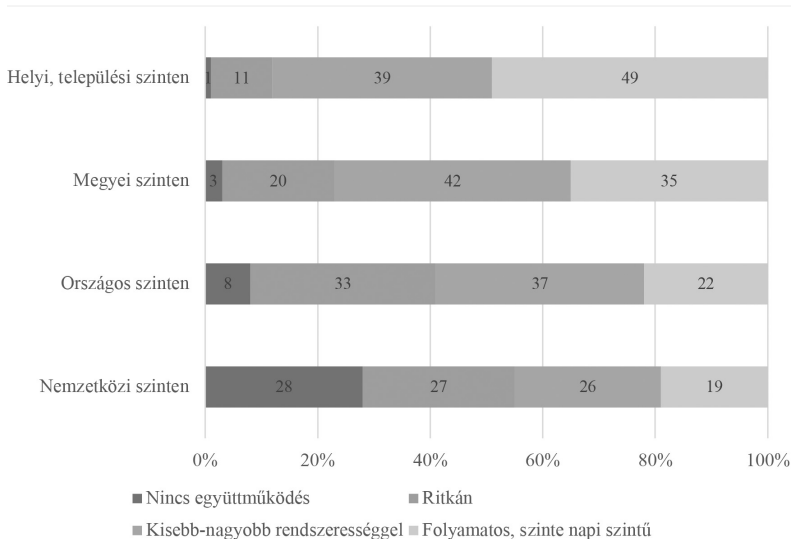

Forrás: „Foglalkozol ifjúsági munkával?” c. kutatás; saját szerkesztés.

A másik idézett adatfelvétel, a 2018-ban végzett szolgáltatói kutatás nyomán elmondható, hogy a hálózatosodás, mint a szakmai érdekképviselőt egyik meghatározó bástyája erős beágyazottság képét mutatja (Fazekas 2019). A megkérdezettek körében mind helyi (99%), mind megyei (97%), mind országos szinten (92%) van kisebb-nagyobb rendszerességű kapcsolat a kollégákkal, más ifjúsági közösségekkel/szervezetekkel.

E téren a nemzetközi hálózatosodás mutat alacsonyabb szintű elterjedést: a megkérdezett szolgáltatók 72 százaléka rendelkezik legalább alkalmi rendszerességű szakmai kapcsolattal a nemzetközi térben. A szektorbeli együttműködések megítélése kapcsán már árnyaltabb képet láthatunk. A más szervezetekkel/közösségekkel ápoltság helyi szinten a megkérdezett szolgáltatók 49 százalékánál tekinthetőek erősen aktívnak, folyamatosnak. Az adatokból azt láthatjuk, hogy minél távolabbi a kapcsolat, annál inkább gyengül annak intenzitása (3. ábra).

3. ábra. Más ifjúsági közösségekkel, szervezetekkel ápoltság intenzitása („Megítélésed szerint mennyire ápoltság intenzív kapcsolatot más ifjúsági közösségekkel/szervezetekkel?”; N = 100; százalékos megoszlás)

Forrás: „Ifjúságyszolgáltató Kutatás 2018”; saját szerkesztés.

A 2018-as szolgáltatói adatgyűjtés eredményei azt mutatják, hogy a helyi ifjúságpolitikai szereplőkkel kiépített szolgáltatói kapcsolatrendszer a megkérdezett szervezetek/intézmények többségénél rendszeresnek mondható (Fazekas 2019). Helyi érdekképviselői közösséggel való együttműködéssel a megkérdezett szolgáltatók 84 százaléka rendelkezik. Ugyanez az arány a helyi döntéshozók esetében 95 százalék, míg a helyi ifjúsági ügyekkel foglalkozó hivatali személlyel ápoltság kapcsolatát tekintve 89 százalék. A leghatékonyabb együttműködés pedig a helyi döntéshozók és az ifjúságügyben kompetens személy esetében látható a kitöltők válaszai alapján. A helyi ifjúságügyi térben való aktivitás egy másik aspektusa a szakpolitikai folyamatokban való részvétel intenzitása. E téren a megkérdezett szolgáltatók 36 százaléka számolt be arról, hogy részt vett a helyi ifjúsági koncepció megalkotásában, 34 százalékuk a cselekvési terv készítésébe kapcsolódott már be, 26 százalékuk pedig feltáró ifjúságkutatás lebonyolításából vette már ki a részét.

A 2018-ban végzett, ifjúsági szolgáltatói adatgyűjtésben résztvevő, felkereső ifjúsági munkában tevékenykedő szolgáltatók körében az oktatási intézmények töltenek be bázisszerepet (Fazekas 2019). A felkereső munkát végző szolgáltatók 92 százaléka oktatási intézményeken keresztül éri el a fiatalokat. Ugyanakkor a válaszokból az is kitűnik, hogy az iskolai kapcsolatok mellett a szervezeti beágyazottságnak is nagy jelentősége van. A mintába került, felkereső munkával (is) foglalkozó szolgáltatók 73 százalékának van lehetősége más intézmények/szervezetek programjaiba bekapcsolódni.

Nehézségek és fejlesztés

A 2023-as, ifjúsági munkával foglalkozó önkénteseket, szakembereket vizsgáló kutatás adatai szerint a válaszadók 53 százaléka szembesül a célcsoport elérésének nehézségeivel a mindennapi, ifjúsági munkát érintő tevékenysége során, 31 százalékuk forrás-/infrastruktúrahiánnyal küzd, 30 százalékuknál a támogatás, elismerés hiánya meghatározó. Amennyiben az ifjúsági munka mint szakma kihívásait világtítjuk meg hasonló kép tárul elénk a kutatás eredményei nyomán (Fazekas–Gulyás 2023). A legjelentősebb szakmai nehézségnek az elismerés hiányát, a politikai kitettségét, a gyenge érdekképviseletet tartják a válaszadók: 53 százalékuk ezt emelte ki, amennyiben a hazai ifjúsági munka aktuális problémáira gondol. 36 százalékuk a forráshiányt és a fenntarthatósághoz kapcsolódó tervezhetetlenséget nevezte meg e kérdés kapcsán kihívásnak, 34 százalékuk pedig a fiatalok bevonására utalt e téren.

A forráshiány jól megragadható probléma az ifjúságügy és azon belül az ifjúsági munka terében is, amit a 2018-ban végzett ifjúsági szolgáltatói adatgyűjtés eredményei is alátámasztanak (Fazekas 2019). A megkérdezett szolgáltatók 29 százalékának fix kerete van a települési költségvetésben, 41 százalékuk csupán alkalmanként tud ilyen forrásokkal gazdálkodni, 30 százalékuk azonban egyáltalán nem jut ilyen jellegű forrásokhoz. A piaci alapú bevételek a mintába került szervezetek/intézmények esetében fontos szereppel bírnak. CSR-alapú bevétellel a megkérdezett szolgáltatók 18 százaléka rendelkezik⁵, saját gazdasági tevékenységből származó bevétele 62 százalékuknak van, míg személyi jövedelemadóhoz kapcsolódó felajánlásokkal 58 százalékuk tud tervezni.

A pályázás az egyik legfontosabb pillére az ifjúsági szektorban tevékenykedőknek, így nem meglepő, hogy a 2018-as, ifjúsági szolgáltatókra fókuszáló kutatásban részt vevő szolgáltatók 29 százaléka folyamatos pályázásra kényszerül a fennmaradáshoz (Fazekas 2019). 23 százalékuk legalább havonta-kéthavonta teszi ezt meg, évente néhány alkalommal való pályázás a megkérdezettek 45 százalékát érinti, míg 3 százalékuk egyáltalán nem ír pályázatot. Az adatokból az is kitűnik, hogy e téren kiemelt jelentősége van a partnereknek, együttműködéseknek. A megkérdezett, pályázó szolgáltatók 47 százaléka nagyjából fele-fele arányban ír pályázatot önállóan és partnerrel, míg 13 százalékukra a többségében együttműködésekben alapuló pályázás jellemző. A válaszadók többsége (65%) arról számolt be, hogy önállóan végzi az anyagok elkészítését. Bár a kitöltők válaszai alapján felrajzolható pályázati szokásokról alkotható kép azt mutatja, hogy a beadott és nyertes pályázatok között a hazai forrásúak dominálnak (66%), ugyanakkor az elnyert források mennyiségét, támogatási összegét tekintve a hazai és nemzetközi pályázatok már kiegyenlített képet adnak (hazai források: 55%, nemzetközi források: 45%).

A szakmai fejlesztés kapcsán fontos jellemző, hogy a 2018-as, ifjúsági szolgáltatói kutatás során megkérdezett szolgáltatók 83 százaléka arról számolt be, hogy készít célcsoportfókuszú igényfelméréseket (Fazekas 2019). Ennek különösen a hatékonyságmérés, a láthatóság és a fenntartható szervezeti/intézményi működés szempontjából van kiemelt jelentősége.

A célcsoporton túli visszajelzések mellett a szakmai önreflexió is fontos pillére a fejlesztésnek. Saját szolgáltatói tevékenységeinek körében a fejlesztés szükségessége kapcsán a közösségépítés (50%) és tehetséggondozás (52%) területeit emelték ki a válaszadók. Míg a szolgáltatók szerint az egyébként is sikeres szabadidős és sporttevékenységek (animálás: 16%, sportolási lehetőség, sportprogram: 12%) kapcsán a legkevésbé tervezett a hatékonyságnövelés. A hiányterületekhez kapcsolódó fejlesztés elsődleges gátjának a humánkapacitás hiányát látják a megkérdezett szolgáltatók (57%). Az anyagi források korlátozottságát 30 százalékuk emelte ki, míg infrastrukturális deficitről 9 százalékuk nyilatkozott.

A szakmai minőségfejlesztés szempontjából az ifjúsági munkával foglalkozók körében végzett, 2023-as kutatás eredményei arra világítanak rá, hogy a tevékenység szakmaként való elismerése a válaszadók 85 százaléka szerint jelentősen hozzá tudna járulni mindehhez (Fazekas–Gulyás 2023). Az ifjúsági munka univerzális működési kereteinek és feltételeinek biztosítása e tekintetben a kitöltők 68 százaléka szerint meghatározó aspektus, az önálló hazai ifjúsági szakpolitika megléte 66 százalékuk szerint lenne jelentős érdemi lépés ezen a területen.

Az elemzett kutatási eredmények kiemelik a ifjúsági szektor civil szegmensének kiemelt jelentőségét a feladatellátás és a szolgáltatói környezet fenntartásában. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy a vizsgált ifjúsági mező terepen dolgozó szereplői sokszínű működést mutatnak. Hiszen az adott település adottságai (adott település lehetőségei, valamint a nagyvárosi és falvakban élő fiatalok szükségleteinek különbségei), az elérni kívánt célcsoport korosztályi összetétele, a fenntartási forma, valamint a tapasztalati háttér jellemzői diverz képet tárnak elénk. Ugyanakkor a működési attribútumok differenciáltsága ellenére, a problémák, kihívások hasonlóak, az ifjúsági munka cselekvési terét érintő szükségletek egy irányba mutatnak. A jól megfogalmazott, láthatóság és elismerés iránti igény nem csupán a terület társadalmi értékének növelésére utal. Az ehhez kapcsolódó forrásbiztosítás, az edukáció terén, valamint az infrastrukturális adottságokban, a háttérintézményi struktúrákban mutatkozó hiányokra is felhívja a figyelmet. Az is világos a kutatási eredmények nyomán, hogy a szereplők együttműködése, a párbeszédrendszerek hatékonyságának – politikai ciklusoktól független – kiépítése és fenntartható biztosítása adhatja a problémák tematizálásának és orvoslásának egyik kezdő lépését.

Következtetések

Az ifjúsági munka és egyben az ifjúsági szektor elismerésének központi szerepe van a terület hatékony működésében. Mind a nemzetközi, mind a magyarországi tapasztalatok arra világítanak rá, hogy jelentős e téren a deficit, melynek ledolgozása az instabil működési környezetben folyamatos kihívás. Éppen ezért jelennek kiemelt értéket azok az adatgyűjtések, melyek a szektor egy-egy szeletére világítanak rá, a terepen dolgozók, az ifjúsági munkát alapvetően meghatározó ifjúsági civil szervezetek és szakemberek nehézségeinek, aktuális attribútumainak feltárását tűzik ki célul.

A magyarországi működési környezet változékonysága (pl. háttérintézmények átalakulása, megszüntetése, aktuális politikai célok, állami szerepvállalás kijelölése minisztériumi hatáskörök mentén), a finanszírozási bizonytalanság és a szakmai érdekképviselőt egyszerre eredményezi, hogy az ifjúsági szektor civil szereplőinek jelentős része a fennmaradásért küzd, képtelen közép- vagy akár hosszútávú fenntarthatóságot megteremteni (Nagy et al. 2014; Fazekas 2016, 2022). Ennek egyik fontos előmozdítója lenne az ifjúságügy és benne az ifjúsági munka láthatóságának erősítése, a szakmai elismeréshez és a társadalmi értékhez kötődő párbeszéd- és cselekvésrendszer kiépítése.

A hazai ifjúsági munka cselekvési terét azonban jelentősen keretezik belső és külső környezetének adottságai. A nehézségek, hiányok és beavatkozási területek feltérképezéséhez pedig elengedhetetlen a feltáró, elemző szemlélet, melynek alapját a szektorális (kvantitatív és kvalitatív) kutatások adhatják meg. Mindezek az alulról szerveződő kutatási folyamatok képesek az ifjúsági munka láthatóságának növelésére, közbeszédbe való beemelésére és a (helyi és országos) döntéshozói kör figyelemfelkeltésére. Ezzel együtt a hazai ifjúságügyi szektor kapacitásbővítéséhez, szereplőinek hálózatosodásához, valamint a szakmai minőségfejlesztéshez is nagyban hozzájárulnak.

Az ifjúsági munka fiatalok felnőtté válásában és szocializációjában betöltött szerepének és jelentőségének elismerése és elsősorban mindennek láthatóvá tétele a nyilvános diskurzussá emelés révén nagyban előmozdítható. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a terület és annak cselekvési mechanizmusai a társadalom többségének szemében vakfoltot jelentenek, szakmai, professzionális minőségükben pedig még inkább azok. Minden olyan lépés elengedhetetlen a változás előmozdításához, mely az ifjúsági munka szakmai működésébe, nemzetközi beágyazottságába enged bepillantást, a szektorális gondolkodáson túlmutató párbeszédet tesz lehetővé, szorgalmazza az eredményes lobbitevékenységet, valamint a szereplők (személyek és szervezetek) piaci részvételét is megteremti. Az ehhez kapcsolódó jellemzők és ambíciók, valamint észlelhető akadályok és cselekvési utak feltérképezése egyértelmű muníciót adhat a jövőben készülő, ifjúsági szektort érintő, kvalitatív és kvantitatív kutatásoknak egyaránt.

Irodalom

- Dunne, Allison–Ulicna, Daniela–Murphy, Ilona–Golubeva, Maria (2014): *Working with young people. The value of youth work in the European Union*. Brussels: European Commission.
- European Commission (2021): *Study on Youth Work in the EU – Final report*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Európai Unió Tanácsa (2018): A fiatalok bevonása, összekapcsolása és felelősségvállalásának ösztönzése: az EU új ifjúsági stratégiája. *Az Európai Unió Hivatalos Lapja*. C456, 61., (1), pp. 1–22.
- Fazekas Anna (2016): *Társadalmi felelősségvállalás az ifjúsági munkában*. ("Társadalmi felelősségvállalás a Kecskeméti Főiskolán" c. projekt keretében – NTP-FTH-15-0009) <https://adoc.pub/fazekas-anna-tarsadalmi-felelsegvallas-az-ifjusagi-munkab.html> (letöltés dátuma: 2021. 11. 12.)

- Fazekas Anna (2019): *Ifjúsági szolgáltatói környezet vizsgálata Magyarországon és Romániában. Szolgáltatói helyzetkép, fejlesztési lehetőségek, irányok négy ország metszetében*. Nyíregyháza: Kulturális Életért Közhasznú Egyesület.
- Fazekas Anna (2022): „Képekben”: ifjúsági munka az ifjúságkutatások tükrében. *Y.Z.*, 2., (1), pp. 5–12.
- Fazekas Anna (2023): Mozgalmárok kora? Az ifjúsági civil aktivitás tendenciáinak diskurzusa Európában. *Civil Szemle*, 20., (3), pp. 23–38.
- Fazekas Anna (2024): Generációk helyett: diverzitás, posztadoleszcencia és politikai narratíva. *Új Pedagógiai Szemle*, 74., (3–4.), pp. 76–80.
- Fazekas Anna–Gulyás Barnabás (2023): *Foglalkozol ifjúsági munkával? Kutatás az ifjúsági munkát végző szakemberek és önkéntesek körében. Kutatási jelentés*. Budapest: GYIÓT. DOI: 10.61791/fim_gyj_2023
- Fazekas Anna–Hamarics Eszter (2024): Az ifjúsági gazdasági státusz, lakhatási jellemzők kockázatai és az otthonteremtési támogatások a felzárkózó települések metszetében. *Máltai Tanulmányok*, 6., (1), pp. 64–79. DOI: 10.56699/MT.2024.14
- Fazekas Anna–Nagy Ádám (2015): Fialalok. De civilek? A táborok ifjúságától a fesztiválok ifjúságáig. *Civil Szemle*, 12., (2.), pp. 25–37.
- Lonean, Irina–Brazlene, Ruta–Taru, Marti (2020): *Youth policy evaluation review. Council of Europe and European Commission*.
- Nagy Ádám (2013): Az ifjúsági korosztályok meghatározásának egyéni életúton alapuló paradigmája. In: Székely, L. (Szerk.): *Magyar Ifjúság 2012. Tanulmánykötet*. Budapest: Kutatópont, pp. 38–52.
- Nagy Ádám (Szerk.) (2016): *25 év: Jelentés az ifjúságügyről*. Budapest: Ifjúság szakmai Társaság Alapítvány – Iuvenis Ifjúság szakmai Műhely.
- Nagy Ádám–Bodor Tamás–Domokos Tamás–Schád László (2014): *Ifjúságügy*. Budapest: ISZT Alapítvány – Enigma 2001 Kiadó.
- Nemzeti Ifjúsági Tanács (2020): *Szólj Bele! Ifjúsági Párbeszéd – Kutatási összefoglaló 2020. Beszámoló*. (A Nemzeti Ifjúsági Tanács saját kutatása) <https://ifjusagitanacs.hu/wp-content/uploads/2021/05/Szolj-Bele-Ifjusagi-Parbeszed-2020-as-kutatasi-osszefoglalo.pdf> (Letöltés dátuma: 2021. 12. 03.)
- OECD Development Centre (2018): *Better Policies for Better Youth Livelihoods: A Guidance Note for Development Practitioners. EU–OECD Youth Inclusion Project*. Paris: OECD Development Centre.
- Rákóczi Attila (2021): A társadalmi alapokon nyugvó területi államigazgatás. *Civil Szemle*, 18., (2.), pp. 47–63.
- Somlai Péter–Bognár Virág–Tóth Olga–Kabai Imre (2007): *Új ifjúság. Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Székely Levente (2014): Az új csendes generáció. In: Nagy Á.–Székely L. (Szerk.): *Másodkézből – Magyar Ifjúság 2012*. Budapest: ISZT Alapítvány – Kutatópont. pp. 9–28.
- Van der Graaf, Loes–Dunajeva, Jekatyerina–Siarova, Hanna–Bankauskaite, Radvile (2021): *Research for CULT Committee – Education and Youth in Post-COVID–19 Europe – Crisis Effects and Policy Recommendations*. Brussels: European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies.
- Varga Anita (2023): Társadalmi felelősségvállalás avagy az esélyteremtő értékteremtés. *Civil Szemle*, 19., (4.), pp. 23–40.
- Williamson, Howard (2024): *Taking stock – Where are we now? Youth Work in contemporary Europe*. Brussels: Flemish Government, Department for Culture, Youth and Media. <https://publicaties.vlaanderen.be/view-file/64742> (Letöltés dátuma: 2024. 04. 30.)

Jegyzetek

¹ A nagymintás ifjúságkutatási hullámokban minimális szerephez jut az ifjúsági munka tevékenységéhez kapcsolódó attitűdök, szokások feltárása.

² A két kutatás megvalósításában és adatelemzésében kutatóként működtem közre.

³ A kitöltők 15 százaléka a felsorolt elnevezésekből egyet sem jelölt meg, így szakmai identitását tekintve nem tudott azonosulni a leggyakoribb szakmákkal.

⁴ A „szakemberek képzésének bővítése” itemet nem jelölték meg a válaszadók.

⁵ A civil szervezetek és a társadalmi felelősségvállalás kapcsolatáról lásd: Varga, 2023; az ifjúsági munka és a társadalmi felelősségvállalás kapcsolatáról lásd: Fazekas, 2016.

Fotó/Photo: Németh István Péter

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE EU REGULATION*

— WITH SPECIAL FOCUS ON THE SMES

Adrienn Reisinger

Introduction

Corporate social responsibility (CSR) dates back some decades, but instead of being more clear, the term has become more and more complex over the years. Scholars, decision-makers, and practitioners could be confused about this phenomenon while doing research or doing socially responsible activities. One of the biggest problems is that there is no generalized definition or approach to the term (Sarkar–Searcy 2016). Its interpretation depends on several facts and it may differ between continents and even countries. Therefore, it is crucial to get familiar with different approaches to be able to apply such CSR activities which could comply with local, national, and even global aspects.

The goal of this paper is to provide information about how CSR is clarified in the European Union. Based on EU documents and literature I indicate the milestones in EU regulation. Now it is clear that the history of CSR is different in the USA and Europe which results in a slightly different explanation of the CSR. Nowadays we are living in a globalized world where relations between actors are very complex. It is obvious that CSR is part of business life but its application depends on several factors. Understanding the EU concept is crucial both at national and international levels as it has an effect on business and society all over the world. CSR dates back to the beginning of the 1950s, but in Europe a common debate and consideration about it four decades later. A lot of effort has been made during these years to have guidelines, and directives which can be a framework for European actors.

There are papers both at the international level (Martinuzzi et al. 2012; Camilleri 2015; 2017; Evangelos 2018; Kun–ter Haar 2019; Agudelo et al. 2019) and in Hungary (Novotny 2008; Csáfor 2009; Kun 2012; Balogh et al. 2014; Veres 2017; Boros et al. 2022) about EU regulation on CSR and related topics. My paper provides a summary of the milestones of EU regulation introducing the current issues as well, and presents information about the SMEs' CSR concept at the EU level. Today it is clear that not only big companies can relate to CSR, but international research began about this topic around the turn of the millennium. It seems to be significant that the EU recognized its importance and from their first document on CSR, it notes that also SMEs can implement CSR. Literature does not refer to this topic often, so I would like to add to the literature not only by providing information for more than two decades of EU regulation milestones but about the EU approaches to SMEs' CSR, as well. At the end of my paper, I present some information about my interview research with SMEs in Győr, Hungary about CSR. I collected features about SMEs' CSR based on the EU documents and I compared my results with them.

My paper provides information for also practitioners in business and social life and researchers with a summary of the EU-level mindset about CSR and the relevance of SMEs about the topic. This knowledge could be beneficial not only for companies but also for civil society as they are aware of how companies can relate to them in the European context.

Corporate Social Responsibility (CSR) – The size matters

As I described in the Introduction it is a challenge to define CSR because there are several approaches in practical and academic life, as well. The term dates back to Bowen (1953) and is related to the approach that companies are not only part of their economy but also their social environment (Radácsi 2021). Therefore, they have to take into consideration also economic, social, and environmental factors. Carroll (1979, 1991) in his pyramid model describes economic, legal, ethical, and philanthropic responsibility, while Garriga–Malé (2004) mention economic, social, and environmental responsibility as a part of CSR. Based on these approaches it is clear that CSR is a new way of thinking about how companies can operate beyond their profit aims with such kind of new activities which are not directly related to their core ones.

Today it is also widely accepted that CSR is not a voluntary activity, because self-interest could be part of it (Csonka et al. 2013), which could contribute to the increase of the firm competitiveness (Carroll, 2021). Moreover, the responsible approach could be overwhelmed by the operation of the companies (Rasche et al. 2017). Carroll (2018) draws attention that nowadays CSR could be interpreted in a wider context as it is related to the business-society relation. This approach covers all of the activities through which companies could have an impact on society.

Basically CSR is related to large companies, the word corporate also refers to it (Carroll–Sabana 2010). Large companies have such a big impact on their environment (economic and social), which needs a response – this recognition was the basic idea of CSR. However, today it is obvious that also smaller companies can implement CSR (Spence 1999; Jenkins 2004). Large and smaller companies have big differences, so this fact appears in their CSR practice as well (Jenkins 2004; Málóvics 2009b; Szennay 2018). Until the turn of the millennium large companies were the focus of the academic CSR research. From the 2000s research started to reveal whether the CSR concept in smaller companies is relevant. In the beginning, the focus was on the differences between large and smaller companies' CSR (Spence 1999; Jenkins 2004), later also empirical research contributed to the debate on CSR and firm size (Csillag 2008; Tantalo et al. 2012; Tomšič et al. 2015). The most often mentioned differences are as follows (Jenkins 2004; 2006; Spence 1999; Málóvics 2009a; 2009b; Rasche et al. 2017): smaller companies' CSR is often informal, it is often based on the owner-manager attitude and the motivation is rather helping others than increasing profit.

Milestones in the EU-CSR regulation – with special focus on the SMEs

The beginnings

While analysing different CSR approaches it can be seen that there are some differences between the interpretation of the term in the USA and Europe. The concept of CSR originated in the USA, in 1953 Bowen published the idea about businessman's social responsibility, later Davis (1960: 70) described the term as "... businessmen's decisions and actions taken for reasons at least partially beyond the firm's direct economic or technical interest." Over the next decades Carroll was one of the main researchers who formed theories about CSR and – as I already mentioned – he created his CSR pyramid model which is based on the idea that companies can be socially responsible on different levels: the basic responsibility is when companies behave economically responsible, the other levels – being legal, ethical and philanthropic – are built on this. In my previous paper (Reisinger 2023a) I suggested dividing this approach into two parts. The first three levels are more related to the responsible operation of firms (daily business operation), whilst the fourth one means activities that are directly in favor of society; companies understand their social environment and react to social problems (Porter–Kramer 2011).

The relevance of the division comes with the fact that there are differences between European and American CSR. Bowen, Davies, Carroll, and others over the decades in the 20th century represented the American approach. So when we read papers about CSR from these decades they describe the American perspective. There was a different environment in Europe over these decades thanks to the welfare actions and the diverse social and economic circumstances, and until the

1990s EU was not aware of the importance of CSR (Csáfor 2009). The communication about CSR in the EU began at the beginning of the '90s. It was crucial when the president of the European Commission, Jacques Delors asked large companies to participate in solving social problems (fighting against poverty and exclusion) in 1993 (Kun 2012). This was the starting point of common thinking about CSR. The idea of common regulation was revealed after the turn of the millennium.

During the 2000s

The very first step in the EU CSR regulation was the European Commission's Green Paper (*Green Paper – Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility*) in 2001 (EC 2001), which aimed to launch a wide debate on CSR and to define the role of the EU in contributing to the promotion of CSR at international and national levels. The document describes CSR as a response to social, economic, and environmental pressure on companies. The Paper reinforces that profit is the first for companies but they can also contribute to social and environmental objectives with their CSR activities. The document describes CSR as "a concept whereby companies decide voluntarily to contribute to a better society and a cleaner environment." (EC 2001: 4) At this time CSR was interpreted as a voluntary action like in the USA (Yıldız–Ozerim 2014), however, this view changed later.

The Green Paper confirms my suggestion to divide Carroll's approach (pyramid model) into two parts because it conveys that "being socially responsible means not only fulfilling legal expectations but also going beyond compliance and investing "more" into human capital, the environment and the relations with stakeholders." (EC 2001: 6) This approach says that CSR is more a philanthropic activity than just being responsible with the business. The document also provides information about CSR activity types which could be a good summary for firms that are seeking ideas on how to implement CSR.

The document relates CSR to large companies, but it also emphasizes that CSR can exist in all types of firms, so not only large but also smaller companies (SMEs) can implement it. This approach is quite interesting because research about SMEs began merely around the turn of the millennium (Jenkins 2004), but this document in 2001 already provided a message that CSR is not just for large companies. Although this document does not provide details about this idea but serves as a base for SMEs' CSR.

The first official definition was published in the first EU CSR strategy (*A business contribution to sustainable development*) in 2002 (EC 2002a). It starts from the approach of the Green Paper (EC 2002: 5): "CSR is a concept whereby companies integrate social and environmental concerns in their business operations and their interaction with their stakeholders voluntarily." The document considers CSR also as a voluntary action. The document provides a slightly different approach to the operation of the firms as it introduces the idea that "the main function of an enterprise is to create value..."

Companies can achieve value by maximizing profit and realizing responsible behavior. This attitude can contribute also to sustainable development, as CSR is linked to sustainability in this paper.

The European Commission created seven CSR strategy areas of which one is for SMEs, thus SMEs' CSR appears at a strategic level in the document. It seems to be significant; while SMEs CSR appeared in academic life after 2000, at the EU level – although the introduction of the concept started in the '90s – there was a strategic mindset about SMEs' CSR already in 2002. As I mentioned research has only begun during these years in academic life about the essence of SMEs' CSR, while at the same time in the EU specific characteristics were provided about the topic mainly based on research among SMEs about their social and environmental responsibility in 2001 (EC 2002b). 7,662 companies were asked in a questionnaire research about their CSR activities. One of the most important results was that "half of the European SMEs are involved, to different degrees, in external socially responsible activities. An enterprise size perspective shows that this involvement is positively related to the size of enterprises." (EC 2002: 17) As a result smaller companies may also be familiar with CSR, but bigger ones are more involved in this field.

Both the research and the results were unique in 2002 since even today there are many gaps in SMEs' CSR research². Using these results as well, the EU formulated the SMEs' CSR strategy in six points and described the SMEs' CSR characteristics (EC 2002: 11): "Because of their lower complexity and the strong role of the owner, SMEs often manage their societal impact more intuitively and informally than large companies. Many SMEs are already implementing socially and environmentally responsible practices without being familiar with the CSR concept or communicating their activities."

The document also highlights that CSR is not only good for companies and society but also could contribute to EU policies and sustainable development. To achieve these goals, the European Commission promoted integration of CSR principles into EU policies.

The Commission in its next document (*Implementing the partnership for growth and jobs: Making Europe a Pole of Excellence in Corporate Social Responsibility*) concentrated on "to give greater political visibility to CSR, to acknowledge what European enterprises already do in this field and to encourage them to do more." (EC 2006: 2) The role of the CSR is to support sustainable growth and to help creating "more and better jobs" (EC 2006: 3). The document proposed actions for developing CSR, one of them also highlight the role of SMEs (EC 2006: 8): "The Commission recognizes that a specific approach is needed to foster CSR amongst SMEs. Such an approach requires giving greater recognition to what many SMEs already do in the field of CSR. It also requires the active cooperation of mainstream SME intermediary organizations and support providers. The Commission will facilitate the exchange of experience about how best to encourage CSR amongst SMEs in Europe."

In 2007 the European Parliament published a resolution about CSR as a response to previous European Commission papers (*Corporate Social Responsibility. European Parliament resolution of 13 March 2007 on corporate social responsibility: a new partnership (2006/2133(INI))*). The European Parliament reflects on the voluntary principle (EP 2007: C 301 E/49): „Recognises the Commission definition that CSR is the voluntary integration of environmental and social considerations into business operations, over and above legal requirements and contractual obligations; believes that CSR policies should be promoted on their own merits and should represent neither a substitute for appropriate regulation in relevant fields nor a covert approach to introducing such legislation.” The document pushed a higher level of coordination at the EU level and a more decisive regulation of CSR. The new strategy in 2011 was already closer to these approaches, the next subsection introduces this document.

A renewed strategy in 2011

2011 was a turning point in the CSR regulation. The European Commission published its new CSR strategy (*A renewed EU strategy 2011–14 for Corporate Social Responsibility*) providing a different approach (EC 2011). First of all, the Commission suggested a new definition for CSR which does not highlight that CSR is an activity beyond profit maximization, but gives a wider approach (EC 2011: 6): “the responsibility of enterprises for their impacts on society.” Social impact is the focus of this definition, which means that companies have to take care about their decisions which are made in favor the society. This concept accepts the idea that companies have actions that may have an impact on society and being responsible for it becomes part of firms’ operation (Martinuzzi et al. 2012). It is also new in this approach that CSR is no longer voluntary, this definition made CSR objective (Balogh et al. 2014) and the strategy anticipated a more regulated CSR at the EU level, although remaining soft law (Kun 2012).

However, it is clear from previous documents that also SMEs can implement CSR, it is often referred to this document in the literature as the first one that details this fact. As I showed in the previous section SMEs’ CSR was an active topic already during the ‘2000s, this strategy only mentions it again and highlights that SMEs’ CSR (especially micro firms) “is likely to remain informal and intuitive.” (EC 2011: 6) With this idea it became clear that SMEs are not small version of big companies, so they cannot behave as big ones, so they need new approaches for CSR. To be able to activate more SMEs with CSR, the EU could help them with guidance and more clear legislation (Kun 2012).

The previous strategy (2002) was the first where the value concept appeared. The new strategy follows the idea of shared value. This idea is similar but not the same as Porter and Kramer’s (2006; 2011) Creating Shared Value (CSV) concept.

While the EU strategy in 2002 described value as a result of the firm operation, the new strategy reported about “maximizing the creation of shared value for their owners/shareholders and their other stakeholders and society at large.” (EC 2011: 6) Porter and Kramer’s approach which was first mentioned in 2006 is a little bit different, it relates to the fact that the society needs companies and companies need the society. So CSV is not a donation or any type of philanthropy, but a new way of management style for companies to do good both for society and the companies to increase profit. Even though the interpretation of the value is slightly different in the new strategy it is common, that both describe the firm’s operation as value creation.

After the renewed strategy

During the ‘2000s the focus was on determining the key points of the CSR at the EU level and launching new initiatives which can contribute to a more active CSR. Because CSR appeared in the EU shortly before the turn of the millennium, around a decade the EU, mainly the European Commission evolved a complex regulation and framework for CSR. By the beginning of the 2010s, it became clear that CSR is a complex term that is not voluntary for companies, it may contribute to firm competitiveness, European goals, and sustainable development and is not only for big companies. Based on these approaches the CSR regulation after the new strategy focused more on sustainability and accountability.

The European Parliament published a Report (*Report on Corporate Social Responsibility: Promoting Society’s Interests and a Route to Sustainable and Inclusive Recovery*) in 2013 (EP 2013a), which strengthens the role of CSR in the EU further and stresses that CSR may increase trust and social acceptance. The paper also reinforces that all types of companies can implement CSR activities, and encourages SMEs to take part in the CSR debate at the EU level and to focus more on their strategic role to be able to develop CSR. It is also crucial to meet SMEs’ CSR practices and to learn from these activities. The same year the European Parliament (EP 2013b) published another report about CSR (*European Parliament resolution on corporate social responsibility: accountable, transparent and responsible business behavior and sustainable growth (2012/2098(INI))*), in which it also stresses the importance of involving SMEs in CSR. EP calls on the European Commission and other organizations related to SMEs to have as much information about SMEs’ CSR as they can help these companies implement CSR practices.

Besides the regulation at the EU level, it was also crucial to be up to date with the national practices and regulations in the EU. Several studies were published about it (Habisch et al. eds. 2005; Business Support Programme 2008; CSR Europe 2010; Martinuzzi et al. 2012). A study with a comprehensive overview was published based on a peer review of CSR among EU members in 2013 and 2014 (*Corporate Social Responsibility National Public Policies in the European Union Compendium 2014*) (Williamson et al. 2014).

“This Compendium brings together the most up-to-date information arising from country presentations and discussions at the Peer Reviews, as well as from existing National Action Plans on CSR and Business and Human Rights.” (Williamson et al. 2014: 8) The document provides information about CSR at the global, EU, and international levels; reporting, sustainability, and SMEs’ CSR and ends with detailed information about CSR in all member states. The paper also highlights the role of SMEs in implementing CSR, but also mentions that several barriers make it more difficult to be familiar with CSR (Williamson et al. 2014: 23):

- “Owner/manager/stakeholder engagement;
- Lack of understanding of CSR;
- Perception of costs of implementing CSR;
- Lack of training or resources to implement CSR; and, in some cases;
- Implementation of CSR but lack of recognition or reporting.”

Despite the many barriers SMEs can react more quickly to regulations and changes thanks to their smaller management system, so they can adapt more flexible new CSR techniques. The study underlines that training is very useful for SMEs to get more familiar with the topic and a lot of EU countries launched already programs for them to foster the implementation of CSR in SMEs.

One of the newest research about SMEs’ CSR was in 2021 (EC 2021a). Around 850 companies were asked in questionnaire research in 18 European countries about their CSR activities. Based on the results the document collected recommendations for the European Commission, national authorities, business support organizations, and associations. The paper provides also detailed information about the countries involved in the research.

Reporting and measurement of firms’ performance are crucial points in the economy and society, as well. Along with financial reporting the non-financial reporting became also a decisive topic both globally and at the European level. A big milestone was a new regulation in 2014 related to non-financial reporting³ (*Directive 2013/34/EU as regards disclosure of non-financial and diversity information by certain large undertakings and groups*). „To enhance the consistency and comparability of non-financial information disclosed throughout the Union, certain large undertakings should prepare a non-financial statement containing information relating to at least environmental matters, social and employee-related matters, respect for human rights, anti-corruption and bribery matters. [...] Member States should ensure that adequate and effective means exist to guarantee disclosure of non-financial information by undertakings in compliance with this Directive.” (EP 2014: L 330/2) The directive can ensure “greater business transparency and accountability on social and environmental issues.” (CSR Europe and GRI 2017: 5) Based on the directive particular public-interest companies with more than 500 employees (approx. 10,000 companies) have to publish also a non-financial statement from 2018 with environmental, social, and human rights topics. In this document, sustainability is not yet a core topic. Later, in 2017, the European Com-

mission published a guideline about non-financial reporting to help companies with specific information (*Communication from the Commission – Guidelines on non-financial reporting*) (EC 2017).

At the beginning of 2023 a new directive (*Directive (EU) 2022/2464 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 amending Regulation (EU) No 537/2014, Directive 2004/109/EC, Directive 2006/43/EC and Directive 2013/34/EU, as regards corporate sustainability reporting*)⁴ came into force which modified the NFRD and launched a directive called CSRD⁵ which has a greater focus on sustainability and modified requirements for companies which need to report⁶. More companies are concerned about reporting and also the ESG⁷ factors are more integrated into the reports. “This new directive modernizes and strengthens the rules concerning the social and environmental information that companies have to report. A broader set of large companies, as well as listed SMEs, will now be required to report on sustainability – approximately 50,000 companies in total.”⁸

At first, member states have to make regulations about it then concerned organisations have to apply it from 2024 as a schedule detailed in the document. Until this regulation SMEs were not concerned about it but from 2026 also listed SMEs have to report.

The main idea behind this approach is that it is not enough to be responsible and sustainable, it is also important to present it. However, to be able to show it, organizations need data that they can analyze and report. It is a challenge also for big companies, so for SMEs that are concerned it will be probably a bigger effort to be able to measure their social and environmental activities which is not typical today (Radácsi 2021).

The sense of EU-level regulation

As it can be seen in the previous section the history of CSR is slightly different in Europe than in the USA. It is crucial to be aware of the fact when we read papers about CSR from the '50s until the '90s they are referred mainly to the American CSR. The history of the European CSR began in the '90s. Because of the different social and economic environments, CSR in Europe has different faces. The difference is not only significant in USA–EU relations but also between European countries; the reasons could be as follows (Yıldız–Ozerim, 2014; Taliouris 2018):

- EU integrates countries with different social, economic, and historical backgrounds and traditions which results in a different approach, understanding, and implementation of CSR.
- There are different governance systems.
- Moreover, there are no generalized CSR definitions. Carroll and other American researchers have a slightly different approach to CSR than we have in Europe. Carroll's model (1979, 1991) describes CSR as an economic, legal, ethical, and philanthropic responsibility, while the European approach is rather related to the

social impact of the firms⁹. Because of the different historical backgrounds, it could be difficult to create a generalized definition, but its lack affects also European companies even though the well-developed EU regulation.

- There are different approaches to CSR in EU countries.
- There are different relation structures between companies and other sectors.

These facts alone could be enough to be complicated to implement a common CSR approach at the EU level, and over the two decades several triggering occasions created such conditions in Europe which made this process more difficult (Yıldız–Ozerim, 2014, Taliouris 2018):

- The constantly changing economy.
- EU enlargement which resulted in a more complex integration with new economies, and new problems, which generated a new way of CSR thinking.
- Economic and financial crises which weakened the welfare system in Europe.
- The COVID–19 pandemic rewrote humans’ lives completely.
- Decreasing trust in the economy and the society because of crises.

The question is arising, if CSR is different in each country, is there any sense to develop an EU-level regulation? It is obvious that CSR comes from the USA, but European practitioners and academics recognized that the European context is different somehow so CSR needs a different approach. Essentially CSR is the case of companies, they can decide on what to do and how, but as it was revealed that CSR is more than just an own issue, it may contribute to firms’ competitiveness (Tantalo et al. 2012), it can create a value for the companies and also in the economy and society, it can contribute national and international goals. As we accept these facts it can be seen that CSR is more than just a management decision about how to be more responsible. Companies affect everything around them, so every decision has a social and economic impact. It means that being responsible should not just be an isolated framework but a part of the operation of the companies. If we see this term from this point of view, CSR will be the issue of local, national, and also international policies.

The EU recognized this when socially responsible thinking started in Europe. The European Commission and other institutions figured out that CSR can be a part of business life in a short time if the debate about it begins right after the recognition of the importance of the framework. The EU made prompt steps to elaborate a strategy at the EU level, to draw up its definition,¹⁰ and to develop a common approach to CSR. At first EU supposed CSR as a voluntary term but later in the renewed strategy in 2011 CSR was described as a framework that could be linked to legislation in certain cases.

Based on the EU documents and literature I believe that having an approach to CSR at the EU level transmits the message to companies and national authorities that CSR is an important framework for achieving European goals and also promoting a more resilient and sustainable economy and society.

The EU institutions, mainly the European Commission do not intend to tell companies what to do but attempt

- to provide guidelines for understanding what CSR is;
- to explain how many faces CSR could have;
- to provide information about international CSR trends;
- to try to help companies to find their methods to be able to be more responsible;
- to draw attention to the importance of socially responsible behavior;
- to provide a framework how for understanding reporting and measurement of socially responsible behavior;
- to make clear how sustainability can relate to CSR;
- to highlight that all types of companies can relate to CSR.

The last point means on the one hand that despite CSR being linked mostly to big companies smaller ones can be familiar with CSR in some way, on the other hand, the activity, the ownership, and the location can be also diverse. Research on SMEs' CSR began around 2000 and even today there are gaps in the topic. European Commission published a paper already in 2001 which named SMEs as potential actors who can be active in the field of CSR. It seems to be significant that later the Commission and other EU institutions in their papers drew this fact. I believe that this is an important milestone in CSR history globally because this approach involves a big part of the business sector in the CSR debate and practice. The European Commission and other institutions not only provide information about CSR generally but also serve specific ideas and examples based on research and national best practices. This is the reason why I believe that the European common debate and communication can help SMEs to develop their CSR practice and to begin to think about its importance. Of course, EU papers and directives may be supportive to SMEs when they are familiar with these documents. Therefore, I believe that research and studies about SMEs' CSR at international, European, and national levels are crucial to familiarise SMEs with the essence of CSR. Guidelines, good practices, and suggestions could be crucial for them and these documents also can make known the term for these companies.

Life changed a lot over the past decades which affected the mindset about CSR which led to a more complex approach. EU legislation with these circumstances senses that documents, papers, and directives can contribute to developing a Europe where being socially responsible is part of the business life which covers "human rights, labor, and employment practices, environmental issues." (EC 2011: 7) Even there are several facts which make it difficult to create a common framework for CSR, the European regulation practice proved that it can contribute to support companies to be able more conscious about their future and social impact.

CSR in Hungary – short overview

The communication about CSR in Europe began at the beginning of the '90s, but in Hungary the regime change and the economic and social crises after it delayed the spread of the sense of CSR (Győri 2010). Segal et al. (2003: 62–63) provided a detailed description of how the CSR developed in Hungary, they wrote that “the serious economic crisis that accompanied the transformation in the CEE countries during the early '90s was not favorable to social, community or human investments on company level [...] and at the same time those foreign investors (and privatizing actors) who were seeking low-cost economies were also less committed to the corporate social responsibility approach.”

There was a change in the mid-'90s in CSR, at that time the economic actor experienced a more stabilized economy, and companies (mainly big ones) began to implement a socially responsible approach to the operation mainly based on the initiatives of foreign investors. It means that during these years, firms began to follow the practice of mother companies. However, the motivation was different at the beginning (Győri 2010), as not the stakeholders or the customers but the leaders of the companies were the drive of the implementation of CSR. CSR has become more and more familiar with companies but still today it is rather related to big companies than smaller ones (Radácsi 2021).

Segal et al. (2003) described CSR as a process, which means that countries and companies have to go through a development process and as countries' economies and societies differ their CSR is also diverse. As Hungary is a member state of the EU all European papers, guidelines, and reports could be relevant for all types of companies. There has been more and more research about SMEs' CSR in the past few years at the international and also European levels, which could be a motivation for the national surveys as well (e.g. Csillag 2008; Málovics 2009b; Benedek–Takácsné 2016; Győri et al. 2024).

The European Commission highlighted already in 2002 that SMEs' role in implementing CSR is crucial as well, so analyzing them is essential. Being socially responsible is rather a general expectation (Rasche et al. 2017) than just an isolated issue of firms. Nowadays CSR is mainly linked to sustainability as well, so CSRD and ESG reporting becomes more and more actual not only for big companies but also for SMEs increasingly. SMEs' CSR differs from big companies' practice – this is the basic idea of the EU-related SMEs CSR, so it is significant also for Hungary to know how SMEs implement CSR and how they differ from big companies. This information can be helpful also for researchers as they are more familiar with these companies. In the next part, I introduce some results of my research among SMEs to know how they can be characterized by the SMEs' CSR features based on EU documents.

Reflection on my interview research with SMEs in Győr

It is often written in both EU papers and literature that SMEs do socially responsible actions without knowing exactly what they are doing in CSR. Researching SMEs' CSR is not a new topic today but still have several areas to discover. Even though the European viewpoint is clear about SMEs' CSR, there is still a lot to do to involve SMEs in implementing CSR but the EU must be open to support SMEs in this process. Therefore, researching this topic could be crucial not just for academics but also for companies and civil society. Being aware of the local and national practices can also contribute to being able to more familiar with the topic.

In 2021–2022 an interview research was carried out in Győr, Hungary with 50 small- and medium-sized companies¹¹ about the business-society relations concerned also the topic of CSR. There were two main selection criteria: 1) The headquarter is in Győr. 2) The size based on the number of employees is small or medium. There were about 600 SMEs in Győr in 2021 based on the OPTEN database, I used this source to find 50 firms that are willing to take part in the research. Owner-managers and owners were asked among others about their awareness and approach to socially responsible activities. The research was conducted to have more information about SMEs' CSR in Hungary in a city where the economic and social environment is very supportive and there are several companies with significant CSR good practices. *Table 1.* shows the characteristics of the sample.

Table 1. Characteristics of the sample, n = 50

Firm size	
Small	39
Medium	11
Year of establishment	
Before 2000	29
2000 or later	21
Legal form	
Ltd	46
Plc	4
Sector	
Industry	26
Service	23
Agriculture	1

Source: Compiled by the author based on the interview research.

Forty-seven companies did such kind of activities that can be related to CSR, two companies' leaders said that they were not interested in it and one manager would be open to CSR but their parent company does not let to do it. Of the 47 companies, 33 have ever heard the term CSR but only 25 use it. So there are a lot of companies that do CSR without labelling their activities. Medium-sized companies use the term more often. For companies, the most important social responsibility is to be able to give good salaries to the employees and to care about them as they feel that they are responsible not just for the employees but also for their families. For most companies, CSR means philanthropic activity in various ways, only a few of them are engaged in local social activities or share their ideas about local and current issues (Reisinger 2023a).

I was curious how SMEs' CSR features in EU documents relate to the companies in my sample.¹² Results can be found in *Table 2*.

Table 2. SMEs' CSR features in EU documents and my interview research, n = 47

SMEs' CSR features based on EU documents	Results in my research related to the features
Strong role of the owner.	All companies that do CSR in some way do it because of the open and positive attitude of the owners/managers.
The owners' engagement is crucial.	In all companies, the owners/owner-managers decide about CSR.
Intuitive and informal management of societal impact.	On one hand, most companies do not feel that they have a significant impact on society despite they do some CSR activities. On the other hand, their CSR activity is often informal and there are no strategies or plans behind them.
They are not familiar with CSR – lack of understanding.	As I described above about half of my sample do not use the term CSR but they do some activities which is related to it.
Lack of resources for CSR.	This fact is not easy to examine; it is obvious that smaller companies have fewer resources but I believe that there is no sense in comparing them with big companies because their entire operation is based on totally different backgrounds so their opportunities are also different.
They do not communicate their CSR activities.	I found that there are two parts to companies: 1) For them CSR activities and communication are crucial. They believe presenting CSR activities is part of their operation which can initiate new business relations. 2) For them CSR is a charitable action, so communication is not relevant for them, they have no intention of boasting about it, they just would like to help the society.
Lack of reporting.	Neither strategy-making nor reporting is important for companies. Many believe that they are too small to be concerned about these actions. None of the companies have a strategy about their socially responsible activity, they do not believe that it is important at their level.

Source: Based on EC 2002a; 2011; Williamson et al. 2014.

As *Table 2.* shows my research results relate to the SMEs' CSR features described in EU documents, I would like to add one more factor; all companies' CSR activities are local, they believe that supporting their local environment could result in a more prosperous local economy and society which may contribute their business life.

I confirmed that SMEs' CSR is an informal activity which often practiced without labeling it with any framework. How can EU guidelines help SMEs in developing CSR? I find it crucial that the EU has been considering SMEs' CSR significant for more than two decades, so more and more companies can be involved in the debate. This approach also raises the awareness of national authorities to put SMEs into focus on social impacts and socially responsible behavior. Several SMEs are familiar with neither the term nor the sense of the activity. So there is a lot to do but companies that are related to CSR in some way can use guidelines and good practices to be more active in this topic. Nowadays CSR means a very complex framework that is related to sustainability and accountability as well, the future is more prosperous for companies who are aware of their social role and social impact, too.

Summary

The paper aimed to provide information about the milestones in the CSR regulation at the EU level with a special focus on the SMEs' CSR. I used EU documents and international and Hungarian papers to introduce the topic. In Europe in contrast with the USA CSR appeared in the 1990s, however since then EU institutions mainly the European Commission have been publishing guidelines and directives about CSR.

The attitude to CSR changed over the two decades. During the 2000s CSR was voluntary, while the CSR strategy in 2011 described CSR as an activity that is expected from certain companies. The European approach is that sustainability and CSR cannot be separated and after 2011 sustainability got a bigger emphasis as it was realised that this concept is significant in business life. Besides sustainability, accountability and reporting have become a crucial topic in the past decade, the NFRD and CSRD regulated and regulated the non-financial reporting of mainly big companies, but in a few years listed SMEs have to report.

Involving SMEs in the debate and regulation of CSR is not new at the EU level. It seems to be significant that at the same time starting research about SMEs' CSR around 2000, the European Commission pointed out that CSR is not only an issue of big companies, but also smaller companies can contribute to it. Over the past two decades this idea was constantly in focus, in 2002 the European Commission drew up the topic to the strategic level. I provided detailed information about how CSR appeared in EU documents and also presented some information about my interview research with 50 SMEs in Győr, Hungary in 2021–2022 about their social role including CSR. Except for the lack of communication, all SMEs' CSR features

are typical for my sample. It means that companies in Győr do not differ from other European SMEs regarding CSR activities, so European guidelines could be a proper guide for them to be more active or to be more familiar with the topic. The European approach can strengthen the idea that SMEs are not too small to care about such kinds of activities.

In conclusion, if companies of any size are more aware of CSR at the EU level as well, they will be able to be more conscious about social activities and social roles and they can also contribute to European strategies at a higher level.

Although SMEs are “small” no one expects them to behave like the big ones, but rather to find their uniqueness, and by communicating they could be good examples for each other. It does not matter who is more responsible or greener, it is crucial to what they can do in favor of a more resilient and sustainable environment and to be able to provide local or regional well-being and welfare realizing CSR as part of their operation and not as an extra activity.

Acknowledgment

SUPPORTED BY THE ÚNKP-22-5-SZE-82 NEW NATIONAL EXCELLENCE PROGRAM OF THE MINISTRY FOR CULTURE AND INNOVATION FROM THE SOURCE OF THE NATIONAL RESEARCH, DEVELOPMENT AND INNOVATION FUND.

References

- Argandona, Antonio–von Weltzien Hoivik, Heidi (2019): Corporate Social Responsibility: One Size Does Not Fit All. Collecting Evidence from Europe. *Journal of Business Ethics*, 89., pp. 221–234. DOI: 10.1007/s10551-010-0394-4
- Agudelo, Mauricio A. L.–Jóhannsdóttir, Lára–Davídsdóttir, Brynhildur (2019): A literature review of the history and evolution of corporate social responsibility. *International Journal of Corporate Social Responsibility*, 4., (1) DOI: 10.1186/s40991-018-0039-y
- Balogh Eszter–Bognár Károly–Győri Zsuzsanna–Muhi Erika–Tardos Katalin (2014): *JÓT S JÓL. Vállalati felelősségvállalásról kis- és középvállalkozásoknak*. Országos Foglalkoztatási Közhasznú Non-profit Kft., <http://www.mprsz.hu/wp-content/uploads/2017/03/Jot-s-jol-kezikonyv.pdf> Downloaded: 05 03 2023
- Benedek Andrea–Takácsné György Katalin (2016): A felelős vállalati irányítás személyi tényezői: A CSR-központ felelős vállalatvezetők attitűdjének vizsgálata a kis- és középvállalatok körében. *Vezetéstudomány*, 47., (1), pp. 58–67. DOI: 10.14267/VEZTUD.2016.01.05

- Boros Anita–Lentner Csaba–Nagy Vitéz (2022): A fenntarthatóság új szempontjai: a nem pénzügyi jelentések európai gyakorlatának elemzése. *Pénzügyi Szemle*, (2.), pp. 186–200. DOI: 10.35551/PSZ_2022_2_2
- Bowen, Howard R. (1953): *Social responsibilities of the businessman*. No. 3. New York: Harper & Brothers.
- Business Support Programme for Bulgaria, Romania, Croatia and Türkiye (2008): *Implementing CSR: Best practices by SMEs and BROS. Promotion of Environmental Certifications and Corporate Social Responsibility towards EU legislation adoption and SMEs competitiveness*. http://www.sme-projects.ro/anexe/BSP_III_Confapi_CSR_report_EN.pdf Downloaded: 10. 06. 2023.
- Camilleri, Mark A. (2015): Environmental, social and governance disclosures in Europe. *Sustainability Accounting, Management Policy Journal*, 6., (2.), pp. 224–242.
- Camilleri, Mark A. (2017): Environmental, Social and Governance Reporting in Europe. In: Camilleri, Mark A.: *Corporate Sustainability, Social Responsibility and Environmental Management*. Springer. pp. 119–138. DOI: 10.1007/978-3-319-46849-5_7
- Carroll, Archie B. (1979): A three-dimensional conceptual model of corporate social performance. *Academy of Management Review*, (4.), pp. 497–505.
- Carroll, Archie B. (1991): The pyramid of corporate social responsibility: toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizons*, 34., (4.), pp. 39–48. DOI: 10.1016/0007-6813(91)90005-GCarroll (2018)
- Carroll, Archie B.–Kareem M. Shabana (2010): The Business Case for Corporate Social Responsibility: A Review of Concepts, Research and Practice. *International Journal of Management Reviews*, 12., (1), pp. 85–105.
- Carroll, Archie B. (2021): Corporate Social Responsibility: Perspectives on the CSR Construct’s Development and Future. *Business & Society*, 60., (6.), pp. 1258–1278. DOI: 10.1177/00076503211001765
- Csáfor Hajnalka (2009): Társadalmi felelősségvállalás és regionális gazdaságfejlesztés az Európai Unióban. *PERIODICA OECONOMICA*, május, pp. 142–155.
- Csillag Sára (2008): *Vállalatok társadalmi felelőssége és a versenyképesség – Versenyben a világgal 2007–2009 című kutatás. 50. sz. műhelytanulmány*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, Vállalatgazdaságtan Intézet, Versenyképesség Kutatóközpont. <https://nbn.urn.hu/N2L?urn:nbn:hu-145206> Downloaded: 10. 10. 2022.
- Csonka Arnold–Szabó-Szentgróti Eszter–Kőműves Zsolt–Szabó-Szentgróti Gábor–Borbély Csaba (2013): Nyereséges vállalati működés vs társadalmi felelősségvállalás. *Acta Scientiarum Socialium*, 39., pp. 181–188.
- CSR Europe (2010): *A Guide to CSR in Europe. Country Insights by CSR Europe’s National Partner Organisations*. https://www.fundacionseres.org/lists/informes/attachments/1036/guide_to_csr_csr%20-europe.pdf Downloaded: 10 05 2023
- CSR Europe and GRI (2017): *Member State Implementation of Directive 2014/95/EU. A comprehensive overview of how Member States are implementing the EU Directive on Non-financial and Diversity Information*. <https://www.accountancyeurope.eu/wp-content/uploads/1711-NFRpublication-GRI-CSR-Europe.pdf> Downloaded: 10. 05. 2023.
- Davis, Keith (1960): Can businesses afford to ignore social responsibilities? *California Management Review*, 2., (3), pp. 70–76.
- Evangelos, Taliouris (2018): European Policy for Corporate Social Responsibility: Governance Context, Linkage with Sustainable Development and Crisis as a Policy Factor. *European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities*, 7., (1), pp. 32–47.

- Farkas, Mária–Matolay, Réka (2024): Designing the CSRD System: Insights from Management Systems to Advance a Strategic Approach. *Journal of Decision Systems*, pp. 1–10. DOI: 10.1080/12460125.2024.2354614 Open Access: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/12460125.2024.2354614>
- Garriga, Elisabet–Melé, Domènec (2004): Corporate social responsibility theories: mapping the territory. In: *Journal of Business Ethics*, 1., pp. 51–71.
- Győri Zsuzsanna (2010): *CSR-on innen és túl. Doktori disszertáció*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem.
- Győri, Zsuzsanna–Szigeti, Cecília (2023): Non-financial Reposting practices in Hungary – Opportunities and Challenges in Preparation for CSRD. In: Zlatko, Nedelko–Romana, Korez, Vide (Eds.): *Conference Proceedings of the 7th FEB International Scientific Conference: Strengthening Resilience by Sustainable Economy and Business – Towards the SDGs*. Maribor: University of Maribor Faculty of Economics and Business. pp. 9–18.
- Győri, Zsuzsanna–Reicher, Regina Zsuzsanna–Kolnhofer–Derecskei, Anita (2024): The Emergence and Relevance of Different CSR Motivational Factors Among Hungarian SMEs. In: Belak, Jernej–Nedelko, Zlatko (Eds.): *8th FEB International Scientific Conference: Challenges in the Turbulent Economic Environment and Organizations' Sustainable Development*. Maribor: University of Maribor Press, pp. 151–160.
- Habisch, André–Jonker, Jan–Wegner, Martina–Schmidpeter, René (Eds.) (2005): *Corporate social Responsibility Across Europe*. Springer.
- Jenkins, Heledd (2004): A Critique of Conventional CSR Theory: An SME Perspective. *Journal of General Management*, 29., (4.), pp. 55–75.
- Jenkins, Heledd (2006): Small Business Champions for Corporate Social Responsibility. *Journal of Business Ethics*, 67., pp. 241–256.
- Kun Attila (2012): Új irányvonalak az Unió CSR stratégiában. *HR PORATL.HU Internetes szakfolyóirat*. <https://www.hrportal.hu/hr/uj-iranyvonalak-az-unios-csr-strategiaban-20120223.html> Downloaded: 10 04 2023
- Kun Attila–ter Haar, Beryl (2019): The EU's CSR policy in a global and national context. In: Bellace, Janice R.–ter Haar, Beryl (Eds.): *Research Handbook on Labour, Business and Human Rights Law*. Edward Elgar Publishing. pp. 439–465.
- Málovics György (2009a): *A vállalati fenntarthatóság érintettközpontú vizsgálata*. Doktori értekezés. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- Málovics György (2009b): The social role and responsibility of small and medium-sized enterprises: Results of an empirical investigation applying the social capital approach. In: Bajmócy Zoltán–Lengyel Imre (Eds.): *Regional Competitiveness, Innovation and Environment*. Szeged: JATEPress, pp. 222–236.
- Martinuzzi, André–Krumay, Barbara–Pisano, Umberto (2012): Focus CSR: The New Communication of the EU Commission on CSR and National CSR Strategies and Action Plans. *European Sustainable Development Network*. https://www.esdn.eu/fileadmin/ESDN_Reports/2011-December-The_New_Communication_of_the_EU_Commission_on_CSR_and_National_CSR_strategies.pdf Downloaded: 10 04 2023
- Novotny Ádám (2008): CSR marketing az EU-ban Hogyan bírjuk a vállalatokat társadalmi felelősség-vállalásra? *Marketing & Menedzsment*, 1., pp. 13–19.
- Porter, Michael E.–Kramer, Mark R. (2006): Strategy & Society: The link between competitive advantage and corporate social responsibility. *Harvard Business Review*, 84., (12.), pp. 79–92.

- Porter, Michael E.–Kramer, Mark R. (2011): The Big Idea. Creating Shared Value – How to reinvent capitalism and unleash a wave of innovation and growth. *Harvard Business Review*, January–February, pp. 3–17.
- Radácsi László (2021): *Felelős és fenntartható vállalat*. Budapest: Saldo.
- Rasche, Andreas–Morsing, Mette–Moon, Jeremy (2017): The Changing Role of Business in Global Society: CSR and Beyond. In: Rasche, Andreas–Morsing, Mette–Moon, Jeremy (Eds.): *Corporate Social Responsibility – Strategy, Communication, Governance*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1–28. DOI: 10.1017/9781316335529.003
- Reisinger, Adrienn (2023a): Corporate Social Responsibility approach by SMEs' managing directors in a Hungarian city of Győr – Empirical evidence. In: *Creating New Roles for a Sustainable Economy*. 10th International Conference on Social Responsibility, Ethics and Sustainable Business. Under Publishing.
- Reisinger Adrienn (2023b): Az EU-s CSR szabályozás főbb mérföldkövei és kis- és középvállalati (kkv) kapcsolódásai. In: Széchenyi István Egyetem (Szerk.): *Új Nemzeti Kiválóság Program 2022/2023 Tanulmánykötet*. Győr: 335–344. <https://tud.sze.hu/downloadmanager/details/id/45353/> Downloaded: 09. 01. 2023.
- Sarkar, Soumodip–Searcy, Cory (2016): Zeitgeist or chameleon? A quantitative analysis of CSR definitions. *Journal of Cleaner Production*, 135., pp. 1423–1435. DOI: 10.1016/j.jclepro.2016.06.157
- Segal, Jean-Pierre–Sobczak, Andrzej–Triomphe, Claude-Emmanuel (2003): *Corporate social responsibility and working conditions*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Spence, Laura J. (1999): Does Size Matter? The State of the Art in Small Business Ethics. *Business Ethics. A European Review*, 8., (3), pp. 163–174.
- Szennay Áron (2018): Nagyvállalatok pénzügyi teljesítményének és társadalmi felelősségvállalásának összefüggései Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 65., December, pp. 1280–1298. DOI: 10.18414/KSZ.2018.12.1281
- Tantalo, Caterina–Caroli, Matteo G.–Vanevenhoven, Jeff (2012): Corporate social responsibility and SME's competitiveness. *Int. J. Technology Management*, 58., (1/2), pp. 129–151. DOI: 10.1504/IJTM.2012.045792
- Tomšič, Nastja–Bojnc, Štefan–Simčič, Blaž (2015): Corporate sustainability and economic performance in small and medium sized enterprises. *Journal of Cleaner Production*, 108(Part A), pp. 603–612. DOI: 10.1016/j.jclepro.2015.08.106
- Veres Edit (2017): *A CSR - gyakorlat vizsgálata a romániai nagy - kis és középvállalkozói szférában*. Doktori értekezés. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- Williamson, Naomi–Stampe-Knipfel, Astrid–Weber, Tina (2014): *Corporate Social Responsibility National Public Policies in the European Union Compendium 2014*. European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion.
- Yıldız, Aysel–Ozerim, Mehmet G. (2014): Corporate Social Responsibility in European Context. In: Turker, Duygu–Toker, Huriye–Vural, Ceren A. (Eds.): *Contemporary Issues in Corporate Social Responsibility*. Lexington Books, USA. pp. 43–55.

European Union papers (in chronological order):

- Commission of the European Communities (2001): *Green Paper – Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility*. Brussels.
- Commission of the European Communities (2002a): *Communication from the Commission concerning Corporate Social Responsibility: A business contribution to sustainable development*. Brussels.
- European Commission (2002b): *European SMEs Social and Environmental Responsibility*. Belgium.
- Commission of the European Communities (2003a): *Responsible entrepreneurship: A collection of good practice cases among small and medium sized enterprises across Europe*. Brussels.
- Commission of the European Communities (2003b): *Commission Recommendation of 6 May 2003 concerning the definition of micro, small and medium-sized enterprises*. Brussels.
- Commission of the European Communities (2006): *Implementing the partnership for growth and jobs: Making Europe a pole of excellence in Corporate Social Responsibility*. Brussels.
- European Parliament (2007): *Corporate social responsibility. European Parliament resolution of 13 March 2007 on corporate social responsibility: a new partnership (2006/2133(INI))*. Brussels.
- Commission of the European Communities (2011): *A renewed EU strategy 2011–14 for Corporate Social Responsibility*. Brussels.
- European Parliament (2013a): *Report on Corporate Social Responsibility: promoting society's interests and a route to sustainable and inclusive recovery*. Brussels.
- European Union Parliament (2013b): *European Parliament resolution on corporate social responsibility: accountable, transparent and responsible business behaviour and sustainable growth (2012/2098(INI))*. Brussels.
- European Parliament (2014): *Directive 2013/34/EU as regards disclosure of non-financial and diversity information by certain large undertakings and groups*. Brussels.
- European Commission (2017): *Communication from the Commission – Guidelines on non-financial reporting. Official Journal of the European Union, 2017/C 215/01*.
- European Commission (2021a): *Uptake of Corporate Social Responsibility (CSR) by European SMEs and start-ups. Final Report*. <https://www.visionary.lt/wp-content/uploads/2022/02/125.pdf> Downloaded: 10 05 2023
- European Commission (2021b): *DIRECTIVE OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL amending Directive 2013/34/EU, Directive 2004/109/EC, Directive 2006/43/EC and Regulation (EU) No 537/2014, as regards corporate sustainability reporting*. Brussels.
- Directive (EU) 2022/2464 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 amending Regulation (EU) No 537/2014, Directive 2004/109/EC, Directive 2006/43/EC and Directive 2013/34/EU, as regards corporate sustainability reporting*. Official Journal of the European Union, L 322.

Internet source:

https://finance.ec.europa.eu/capital-markets-union-and-financial-markets/company-reporting-and-auditing/company-reporting/corporate-sustainability-reporting_en

Notes

¹ „The category of micro, small and medium-sized enterprises (SMEs) is made up of enterprises which employ fewer than 250 persons and which have an annual turnover not exceeding EUR 50 million, and/or an annual balance sheet total not exceeding EUR 43 million.” (EC 2003b, L 124/39)

² Moreover, the European Commission (EC 2003a) published a document about small and medium sized enterprises' responsible entrepreneurship practice in 2003 (Responsible entrepreneurship: A collection of good practice cases among small and medium sized enterprises across Europe).

³ NFRD – Non-Financial Reporting Directive

⁴ Before it came into force a proposal was published in 2021 (EC 2021b): DIRECTIVE OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL amending Directive 2013/34/EU, Directive 2004/109/EC, Directive 2006/43/EC and Regulation (EU) No 537/2014, as regards corporate sustainability reporting

⁵ CSRD - Corporate Sustainability Reporting Directive

⁶ Farkas and Matolay (2024) give an overview about the CSRD with a strategic focus. Győri and Szigeti (2023) introduces the challenge of CSRD.

⁷ ESG – environmental, social, governance

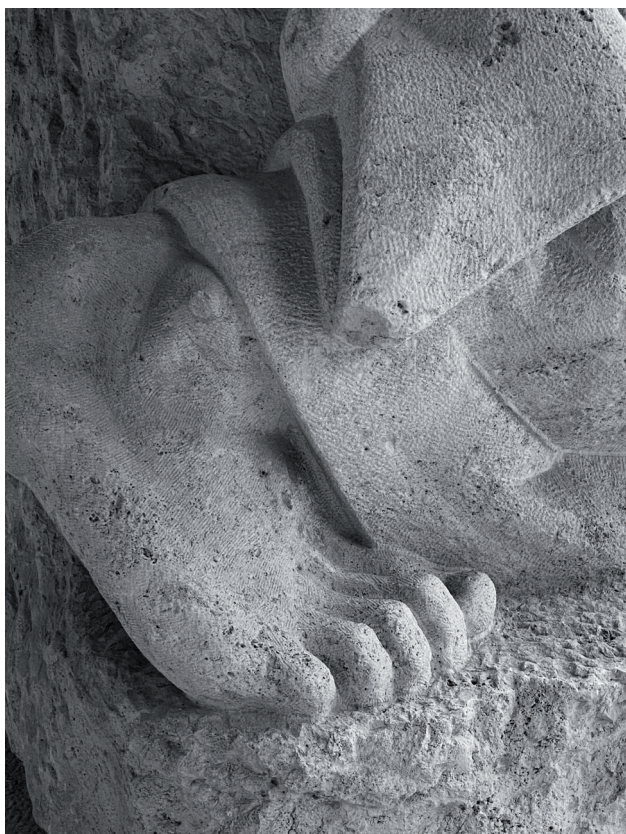
⁸ https://finance.ec.europa.eu/capital-markets-union-and-financial-markets/company-reporting-and-auditing/company-reporting/corporate-sustainability-reporting_en

⁹ Moreover, Argandona and von Weltzien Hoivik (2009) wrote that Carroll's typology does not describe the CSR as a whole.

¹⁰ Taliouris (2018) think that a European definition was a significant step but because of the diversity of the EU it cannot be used as a general approach

¹¹ I did not ask micro enterprises even so in this subsection I use the abbreviation SMEs.

¹² In my previous paper (Reisinger 2023b) I made an analyses about three companies from my sample as a preliminary introduction of the topic.

Fotó/Photo: Németh István Péter

A RÉSZVÉTELI DEMOKRÁCIA KIHÍVÁSAI A VÁROSFEJLESZTÉSBEN: BUDAPESTI TAPASZTALATOK*

Tuza Benedek–Kovács Zoltán

Bevezetés

Napjainkban a világ népességének több mint fele (58%) városokban él, s az urbanizáció üteme továbbra sem tűnik lankadni, amelynek eredményeként a városlakók száma Földünkön évente 60 millió fővel nő (Kovács 2017). A népesség növekvő térbeli koncentrációja tervezési és kormányzati szempontból rendre felveti a kérdést: hogyan teremthetünk élhető környezetet a városlakók növekvő tömege számára? Hogyan állítható egy fenntartható(bb) útra az urbanizáció? Ez a kérdés még hatványozottabban érvényes a milliós nagyvárosokra, melyek korunk globalizált világában egyre növekvő társadalmi, gazdasági és környezeti kihívásokkal néznek farkasszemet (pl. zsúfoltság, közlekedési problémák, környezeti ártalmak, klíma-stressz stb.). Az elmúlt évtizedekben számos olyan publikáció született, melyek a városok élhetőségének kulcstényezőit vették számba, s ez alapján, különböző indexek és mérőszámok segítségével állítottak fel rangsorokat a világ, vagy egyes kontinensek városaira (Marans–Rodgers 1975; Campbell 1976; Okulicz-Kozaryn 2013). Ezen tanulmányokban általános szabályszerűségekre és egyetemes igazságokra lelni meglehetősen nehéz, hiszen „ahány ház, annyi szokás” jelleggel mindenki máshova helyezi a hangsúlyt. Az idézett tanulmányok közös vonása ugyanakkor, hogy kivétel nélkül kiemelt hangsúlyt fektettek a helyi társadalom részvételére, a civil társadalom aktivitására, ami akár új korszak kezdeteként is értelmezhető a kortárs városfejlesztésben (Abers 2000; Sintomer et al. 2005; Boonstra–Boelens 2011).

A civil társadalom részvétele a várospolitikában és aktív bevonása a várostervezésbe hazánkban is egyre inkább előtérbe került az ezredforduló után, amelyre számos

példát láthattunk, főként Budapesten és kerületeiben (Pintér–Merényi 2021; Bródy 2022). A kutatók (és talán a politikusok is) ráébredtek arra, hogy városaink élhetőségének és fenntartható fejlesztésének előmozdítása érdekében a helyi lakosságot szorosabban kell integrálni a döntéshozatalba; meg kell teremteni azokat a platformokat, ahol a civil szervezetek közvetlenül is hallatni tudják hangjukat a helyi ügyekben. Mindez azért is szükséges, mert a részvételi folyamatok térnyerése nemcsak a helyi fejlesztések elfogadottságán és hatékonyságán, hanem a demokrácia minőségén is javíthat. Közhely, hogy amennyiben egy városrész lakói érzik, hogy tényleges beleszólásuk van szűkebb környezetük alakításába, nagyobb motivációval vesznek részt a helyi közügyekben, ezáltal egy befogadóbb, hatékonyabban működő közösséget alkotnak. Jelen kutatás célja, hogy bemutassa a részvételi tervezés különböző formáit a nemzetközi szakirodalom alapján, megvizsgálja a városfejlesztésben érdekelt budapesti civil szervezetek helyzetét és javaslatokat fogalmazzon meg a hazai várospolitika számára a még mindig újdonságnak számító eszközök alkalmazási lehetőségeiről.

Részvételi demokrácia a nemzetközi tapasztalatok tükrében

A részvételi, vagy másnéven *deliberatív demokrácia* a kortárs várostudomány népszerű hívószava, amely egyre gyakrabban bukkan fel a különböző városelméleti és fejlesztéspolitikai diskurzusokban (Sintomer et al. 2005; Boonstra–Boelens 2011). Hátterében az a felismerés áll, hogy az állampolgárok közvetlen részvétele egyre inkább nélkülözhetetlen a városfejlesztésben, a helyi közpolitika alakításában, a megfogalmazott célok hatékony végrehajtásában és nyomon követésében. Számos kutató ebben a városfejlesztés demokratizálódását látja, s pozitív folyamatként értékeli, amely ellensúlyozza a csökkenő társadalmi tőkével, a nehézkes bürokráciával, a kormányzati hatékonyság hiányával és a társadalmi kirekesztéssel kapcsolatos aggodalmakat (Abers 2000; Habermas 1981). Különösen igaz ez a nagyobb demokrácia-deficitet felmutató társadalmakban, mint például a kelet-közép-európai volt államszocialista országok, ahol a részvételi folyamatok egyfajta kiutat jelentenek a centralizált döntéshozatalból (Szabó 2015). A demokráciáról alkotott elképzelések azonban gyakran eltérnek egymástól, ami vitát szül az állampolgárok önkormányzásban való részvételének ideális formájáról. Különösen a nagyvárosokban megfigyelhető a helyi szintű politikában és kormányzásban való közvetlen állampolgári részvétel megerősödése. A „jó kormányzás” sokak (pl. az Európai Unió fejlesztési dokumentumok) által hangoztatott technokrata és teljesítményorientált fogalmával szemben a részvételi demokráciát sokan a politikai legitimitáció vonzó és kevésbé elitista alapjának tekintik, amely a hagyományos demokratikus képviselő mellett helyezkedik el (Silver et al. 2010). A deliberatív elmélet szerint – amelyet először Jürgen Habermas fogalmazott meg az 1960-as években, s azóta számos újraértelmezésen ment keresztül – a közös döntéshozatalnak minden külső kényszerszertől mentesnek kell lennie, és a résztvevők közötti kölcsönös tisztelet elvein kell alapulnia.

Célja az észérveken alapuló konszenzus elérése, amelynek végén olyan kompromisszum jön létre, amely valamennyi félnek megfelelő (Habermas 1981).

Annak megértéséhez, hogy az állampolgárokat mi motiválja arra, hogy – egyénilag vagy szervezett formában – hozzájáruljanak a közpolitikák alakításához, röviden ki kell térni Boonstra és Boelens (2011) önszerveződés-elméletére. A szerzők a lehetséges állampolgári részvétel összefüggésében az önszerveződést olyan térbeli beavatkozásokra irányuló kezdeményezésként határozták meg, ami a civil társadalomból indul ki, az emberek közösségi hálózatain keresztül és kormányzati ellenőrzés nélkül. Az önszerveződés az a tényező, amelyre a részvételt lehet és érdemes építeni: az a folyamat, amely során az állampolgárok valamilyen érték vagy helyi közügy kapcsán organikusán, külső rásegítés nélkül szerveződnek csoportokba, s ezáltal hozzájárulnak a helyi demokratikus diskurzushoz. A jelenség azon az elképzelésen alapul, hogy a társadalmi folyamatokat nem egyetlen központi (kormányzati) perspektíva formálja, hanem számtalan másféle elem van jelen, azok sokféleségével és dinamikájával együtt. A koncepció térbeli értelmezését többek között Juval Portugali (2000) dolgozta ki, és ennek eredményeként született meg a város, mint önszerveződő rendszer gondolata. Mivel a város számtalan különböző szereplő kezdeményezéseinek, kollektív cselekvésének közös terméke, e folyamatok eredményei sajátos formákban, morfológiai vagy funkcionális mintázatokban nyilvánulnak meg. A szerző szerint abban a pillanatban, amikor a tervezők és a döntéshozók a városokat ezen a szemléleten keresztül kezdik el értékelni és érzékelni, egy új típusú városfejlesztésről beszélhetünk. Az új felfogás szerint a cél az, hogy „ne irányítsuk a városfejlődést, hanem részt vegyünk benne” (Portugali 2000: 336).

A deliberáció növekvő fontosságát gazdasági, társadalmi, politikai és területi szempontból számos tényező serkenti: az információk jobb hozzáférhetősége, az individualizáció, a társadalmi szerveződés evolúciója és az eszmecseréket elősegítő háttér (pl. az internet térhódítása, a multimédia eszközök elterjedése, a szélesedő mobilitási lehetőségek stb.) sokkal összetettebb és heterogénebb környezetet eredményeztek, amelynek eredményeként az utóbbi évtizedekben a fejlesztésben résztvevők hatalmi viszonyaiban jelentős átalakulás következett be. A tervezők hatalmi pozíciója – elsősorban a globalizáció folytán – helyi, regionális és nemzetálami szinten általában véve is meggyengült; az egyoldalú kormányzati intézkedések mozgásteret és legitimitása csökkent, miközben a várostervezés egyre inkább a civil társadalom „megoldó erejére” szorult (Boonstra és Boelens 2011).

Az alulról szerveződő, grassroots jellegű helyi szervezetek hangjának becsatornázására, fejlesztéspolitikába való integrálására már az 1960-as évek óta voltak törekvések, s az idők folyamán négy fő formájuk alakult ki, egymással nagyjából párhuzamosan: a részvételi költségvetés, a közösségi gyűlés, a közpolitikai konferenciák és a nyilvános viták intézménye.

A négy részvételi forma közül a legnagyobb befolyásra eddig talán a részvételi költségvetés tett szert, amelyet elsőként a braziliai Porto Alegreben alkalmaztak 1989-ben, a brazil Munkáspárt 1988-as választási győzelmét követően (Abers 2000). Akkoriban a párt népszerűsége felívelőben volt, s be kellett bizonyítania,

hogy kormányzati stílusa különbözik a többi pártétól. Ennek azonban volt egy alulról jövő kiegészítő folyamata is, hiszen a civil társadalom is több együttműködést követelt a fejlesztésben. Az új eszköz kidolgozása tehát a felülről lefelé és alulról felfelé irányuló folyamatok összekapcsolásának eredménye volt. A dél-amerikai tapasztalatokkal szemben az első európai példákat az erős politikai törekvések és a gyenge civil társadalom jellemezték, így itt döntően egy felülről jövő akaratnak köszönhetjük a deliberatív gyakorlatok elterjedését (Bassoli 2011). Népszerűségének tetőfokára ez a módszer az ezredforduló utáni években hágott, amikor a kutatók Dél-Amerikában már több mint ezer (Goldfrank 2007), Európában pedig több száz (Sintomer et al. 2005) példát találtak, számuk azóta is egyre növekszik.

Európában az új gyakorlatot először a nyugat-európai országokban alkalmazták, ahol a társadalomfejlődés és a korábbi participatív törekvések könnyen lehetővé tették az új eszköz integrálását a városfejlesztésbe, majd innen terjedt át fokozatosan a kelet-közép-európai poszt-socialista országokba, így Magyarországra is. Ezekben az államokban a részvételi eszközök elterjedése gyakorta volt köszönhető a demokratikus intézmények gyengülésének és a hatalom központosító törekvéseinek, de országonként eltérő mértékben. A részvételi költségvetés terén a régióból Lengyelország emelkedik ki, ahol az eredeti modellhez képest kisebb fokú deliberáció és nagyobb önkormányzati autonómia ellenére is elterjedt az eszköz a nagyvárosok körében. Ma a lengyel városok több mint 40%-ában működik részvételi költségvetés, 2018-tól pedig törvény kötelezi az önkormányzatokat a módszer alkalmazására (Merényi 2020). A lengyel arány európai szinten is kiemelkedő, poszt-socialista környezetben pedig még inkább, hiszen Ukrajnában (a városok 44%-ában) és Csehországban (1,1%) már sokkal kevésbé elterjedt, nem is beszélve Magyarországról (0,4%) és a hozzá hasonló fejlettségű Szlovákiáról (0,4%) és Romániáról (0,3%) a PB Atlas adatai szerint (G7 2022).

A deliberatív demokrácia felé vezető úton egy másik módszer a *közösségi gyűlés* (citizen's assembly). Farrell és szerzőtársai (2019) szerint ezeket a gyűléseket a véletlenszerű kiválasztás különbözteti meg más deliberatív folyamatoktól. Ennek célja, hogy a polgárok reprezentatív mintáját hozza össze és pontosabban tükrözze a társadalom összetételét, mint a választott testületek. A közösségi gyűlések nagy hangsúlyt fektetnek a tanácskozási folyamatra, amelyek során az állampolgárok egy adott közügyben a szakértőktől kapott információk alapján, valamint a nyílt és indokolt vita után, közös nyilatkozatot vagy ajánlásokat fogalmaznak meg. A harmadik eszköz a *közpolitikai konferenciák* szervezése, amelyek a brazil modell szerint ideális esetben helyi szinten gyökereznek, leggyakrabban a szociálpolitika témáit érintik és a civil szervezetek képviselői dolgoznak együtt a köztisztviselőkkel és politikusokkal, egyfajta vegyes tanácsokat alkotva.

A negyedik gyakorlat pedig a *nyilvános viták* intézménye, amely szintén rendkívül elterjedt, viszont szakpolitikai és ágazati kérdésekben sokkal gyakrabban kerül rájuk sor, mint területi érvényű fejlesztési projekteknél. A nyilvános vitákon megjelentek kifejthetik érveiket és ellenérveiket a ténylegesen tárgyalt projekttel kapcsolatban, és a döntéshozóknak később számot kell adniuk arról, mit és hogyan építettek be a tapasztalatokból a fejlesztésbe.

Ez abban különbözik a közvélemény-kutatástól és népszavazástól, hogy egy olyan érintett nyilvánosság meglátásait rögzíti, akik közül sokan már korábban is gondolkodtak a projektről és akik a környezetükhöz való kötődésük révén elkötelezettek abban, hogy a vitában a projekt társadalmi kritikáját fogalmazzák meg. Az ülések dinamikájában a vita olyan formája valósul meg, amely messze túlmutat az ellenvetések pusztá egymás mellé állításán (Fourniau 2013). A fentiekben ismertetett négy eszközt tartják a deliberatív demokrácia leggyakrabban használt eszközeinek, habár nem tisztázott, hogy az empirikus eredményeket a települések helyi sajátosságaival, a fennálló demokratikus környezettel vagy a deliberatív eszközök természetével magyarázzák-e leginkább. Bár sokan a gyakorlatokat *sui generis*nek tekintették (Allegretti 2000; Cabannes 2003), az utóbbi időben néhány kísérlet történt teljes körű összehasonlításokra, amelyek képesek a közös pontokat kiemelni, különböző típusokat azonosítani.

Az ismertetett négy fő részvételi forma közül a részvételi költségvetés, habár nagy népszerűségnek örvend a városkutatók és helyi döntéshozók között egyaránt, nem kritika nélküli. Jelen tanulmány terjedelme ugyan nem teszi lehetővé, hogy részletesen tárgyaljuk az elméletet és a megvalósult gyakorlatokat övező kritikákat, de feltétlenül említést kell tennünk néhányról. Például Silver és szerzőtársai (2010) szerint a részvételi eszközök iránti nagy lelkesedés elterelte a figyelmet azok hátrányairól. Egyrészt, a kölcsönös bizalom a társadalom tagjai között nem mindenütt áll fenn (Clark–Carreira da Silva 2009). Ugyanazok az erős szolidaritási kötelek, amelyek egy csoport tagjait segítik a célok elérésében, gyakran kizárják a kívülállókat és a másként gondolkodókat (Portes–Landolt 1996). Másrészt, a különböző társadalmi csoportok előítéletesek az állampolgári részvételben.

Az elitek igyekeznek a döntéshozatalt a nyilvánosságtól elzártan tartani; a résztvevők nagy része pedig nem egyszerű állampolgár, hanem civil szervezetek vezetői, akik bizonyos csoportok, értékek vagy identitások nevében lépnek fel, anélkül, hogy formálisan felelősséggel tartoznának értük (Houtzager–Gurza Lavallo 2009). Harmadszor, a felső- és középosztály tagjai gyakran védik kiváltságaikat, így például a nemkívánatos területhasználat, a veszélyeshulladék elhelyezés, a levegő- és vízszennyezés elleni tiltakozás viszonylag hamar a „not in my backyard” attitűdhöz vezet, miközben az alacsonyabb státuszú csoportok – alacsonyabb érdekérvényesítő képességük folytán – hátrányt szenvedhetnek. Monno és Khakee (2012), illetve Legacy (2016) szerint a részvételi tervezés válságba került, s arra figyelmeztetnek, hogy a kormányzatok csak a növekedéspárti logikák elfedése céljából alkalmazzák (Purcell 2008). Silver és társai (2010) szerint ahhoz, hogy elősegítsük a valódi részvételt, olyan jogi és szabályozási reformokat kell végrehajtani, amelyek megerősítik a marginalizált csoportokat. Ezek lehetnek olyan egyszerű dolgok, mint a találkozók megfelelő időpontjának és helyének meghatározása, egészen az állampolgári jogok kiterjesztéséig és érvényesítéséig. A fő üzenet, hogy az eljárásokat úgy kell kidolgozni, hogy azok ne csupán a már támogatást élvező projekteket legitimálják, hanem valóban az állampolgárok bevonását jelentsék.

A „felhatalmazott részvételi kormányzás” hívei szerint biztosítani kell, hogy mindenki egyenlő tiszteletet kapjon (Susskind 1999; Fung–Wright 2001; Briggs 2008), és le kell küzdeni, hogy az egyes hangok többet számítsanak, mint mások (Silver 2010).

A civil aktivizmus és a társadalmi részvétel szárnybontogatása Magyarországon a rendszerváltozás után

A deliberatív demokrácia alapelve, hogy mindenki részt vehet a politikai és/vagy társadalmi-közösségi folyamatban, akár állampolgárként, akár civil szervezeti formában, viszonylag újdonságnak számít hazánkban. Magyarországon a bő négy évtizedes államszocialista rendszer erősen központosított, paternalista körülményei között nem alakult ki és sok tekintetben még ma is hiányzik, illetve gyenge a spontán érdekképviseleti csoportok létrehozásának és intézményesítésének kultúrája (Csanádi et al. 2010). Az informális szerveződések kialakulása csak a rendszerváltozás után indult meg, s máig kezdeti fejlődési szakaszában van, különösen a részvételi intézményrendszer nemzetközi szintéren tapasztalható virágzásához viszonyítva. Az alábbiakban a fővárosi civil társadalom fejlődését mutatjuk be a '90-es évek szárnybontogatásaitól a napjainkban tapasztalható helyzetig.

A rendszerváltozást követően a döntéshozók marginális szerepet szántak Budapesten az éledező civil szerveződéseknek a városfejlesztéssel kapcsolatos döntéshozatali folyamatokban. Az önszerveződési hagyományok hiánya a civilek felkészületlenségét vonta maga után, így nem állt rendelkezésre megfelelő szervezeti háttér a lehetőségek kihasználására. A városképvédelem előfutára az 1990-ben megalakult Budapesti Városvédő Egyesület volt; a millennium táján megjelentek a spekulatív városfejlesztés ellen szerveződő csoportok, mint például a Lakásbérlők Egyesülete (LABE), később pedig A Város Mindenkié (AVM) és alszervezetei (Utcáról Lakásba Egyesület, Utcajogász stb.), illetve a Centrum Csoport; a zöld szempontok érvényesítését pedig a Levegő Munkacsoport és a Védegylet tűzte zászlajára (Bródy 2022). Az EU-csatlakozással érkező új fejlesztési mechanizmusok már megkövetelték a különböző érdekcsoportok becsatornázását, ennek ellenére a bevonás gyakran felszínesen történt meg. A közfeladatok projektessé válása olyan kettéosztott társadalmat hozott létre, melyben egyik oldalon a professzionális szakemberek, másikon pedig a laikus civil közösségek álltak (Gille 2010). Ez a polarizált helyzet gyakran tovább mélyítette a szakadékot a két fél között, pedig a civil közösségek helyi tapasztalatai a szakemberek technikai ismereteivel kiegészülve egy megfelelő keretrendszerben hatékony kooperációt is eredményezhetnek. A megosztottság ugyanakkor nemcsak a döntéshozatali folyamatokat befolyásolta negatívan, hanem a projektek hatékonyságát is csökkentette, mivel az együttműködés és a kölcsönös megértés hiánya gyakran vezetett konfliktusokhoz és elégedetlenséghez. A 2008-as globális pénzügyi válságot, valamint a 2010-es parlamenti választásokat követő időszakban a nemzeti szint megerősödése bizonyos mértékig

a szociális szempontok háttérbe szorulásával és látványberuházások felfutásával járt. A recentralizációs politikák következtében a társadalmi részvétel sok esetben alárendelődött a városmarketing céljainak. A helyi lakosság bevonása leginkább azt a célt szolgálta, hogy ezzel az önkormányzati beavatkozások társadalmi támogatottságát növeljék, miközben folyamatosan igyekeztek visszaszorítani a szegénység és a hajléktalanság látható jeleit, esetenként kriminalizálva azt (Udvarhelyi 2013). A szakirodalom a városi újbaloldali mozgalmak új generációjára az „új lokalizmus” kifejezést alkotta meg (Pintér–Merényi 2021). E mozgalmak a helyi kultúra és identitás újrafelfedezését, a szociális és zöld szempontok integrációját, továbbá az elitista fejlesztések ellensúlyozását tűzték zászlajukra. A globális pénzügyi válságot követő időszakban a kormányzati politikát a központosítási törekvések és a forráselvonások jellemezték, így ezen turbulens időszak természete nem könnyítette meg a társadalmi részvétel és egyszersmind a demokrácia megszilárdulását. Ahogy Ágh (2016) fogalmaz: „a 2010-ig fennálló rendszert demokráciának becéztük, de még képviseleti demokráciának se volt az igazi. (...) „...nyugati importból beszereztük és fölülről felépítettük a demokratikus intézményrendszert, legalábbis kívülről és megszűről úgy látszott. De belülről és közlől egészen másképp festett a dolog, mert a formális demokrácia vastraverzei befejezetlenül maradtak a részvételi demokrácia belsőépítészei nélkül. A sokat emlegetett hasonlattal a demokrácia épületébe nem költöztek be a lakók, és csupán a kiüresedett, tönkre-elitesedett képviseleti demokrácia jutott nekik” (Ágh 2016: 15–16).

A 2010 után kiépített új magyar kormányzati modellt, az erősen centralizáló államhatalmat elsősorban a korábbi neoliberális ciklusoktól eltérő, konzervatív értékrend motiválta. Az önkormányzatok feladatkörei beszűkültek, a helyi társadalmak fokozatosan elveszítették a közvetlen beleszólás lehetőségét az életkörülményeiket érintő alapvető funkciók működésébe (Pálné Kovács 2019), így a részvételi intézményrendszer kibontakozására sem nyílt lehetőség. A társadalmi bevonás elsősorban városmarketinges eszköz és legitimációs stratégia volt; a Fővárosi Civil Iroda 2010 és 2019 között is működött, mindössze két alkalmazottal, ad hoc jellegű feladatkörökkel, transzparens mechanizmusok nélkül. A civil szférában az általános vélekedés az volt, hogy „ha valaki sokat jár egy önkormányzat nyakára, akkor sikerülhet”, az önkormányzati oldal értékelése szerint pedig „mindenképpen jó lenne egy erős civil társadalom, csak most éppen ezt a szót sem lehet kimondani” (Bródy 2022: 93). Ez az állapot jól tükrözi a két szféra közötti feszültséget és kommunikációs szakadékot: a civil szervezetek kezdeményezései az önkormányzati bürokrácia útvesztőiben gyakran elhalnak, míg a hivatalok többnyire tehernek élik meg a szervezetek folyamatos nyomását. A következő fordulópontot a 2019-es önkormányzati választások jelentették, ahol több vidéki nagyvárosban, a fővárosban és kerületeiben ellenzéki győzelem született, sok helyen helyi aktivisták segítségével és a szélesebb körű társadalmi bevonás ígéretével. Az újonnan megválasztott városvezetők elkezdtek a deliberatív mechanizmusok irányába mozdulni; noha többen rámutattak ennek kétélű mivoltára és kiemelték, hogy ezek segítségével könnyen a politikai legitimáció szolgálatába állíthatók a civil társadalom dinamikái (Pintér–Merényi 2021).

A rendszerszintű változás ugyan nem történt meg, de több fővárosi kerületben is megkezdődött a részvételi eszközök integrálása a városfejlesztés folyamatába.

A hazánkban alkalmazott leggyakoribb deliberációs eszköz – a világtrendeknek megfelelően – a részvételi költségvetés intézménye, amelyet 2023-ra a Fővárosi Önkormányzat mellett már kilenc kerületben¹ és három másik városban (Miskolc, Gyöngyös, Szentendre) is alkalmaznak (G7 2023). Az első részvételi költségvetést 2016-ban vezette be Kispest önkormányzata, az intézkedések száma pedig a 2019-es önkormányzati választások után ugrott meg látványosan; habár a COVID-járvány és a források megvonása folytán a törekvések rögvest meg is torpantak. Mivel a programok többsége az előző 2–3 évben indult, így természetükben nagyon különbözőek. Eltérő az önkormányzati költségvetésből erre a célra elkülönített összegek aránya is (átlagosan 0,23%, a legmagasabb érték a Budafok-tétényi 14%), az online felületek kihasználásának mértéke (pl. a Fővárosi Önkormányzat kiterjedt online kommunikációs kampányban hirdette a szavazást, a III. kerületben viszont minden második szavazatot személyesen adtak le 2022-ben), valamint a bevonás mértéke és az önkormányzatok autonómiája (G7 2023). Napjainkban a rohamosan növekvő részvételi igények kielégítését az infokommunikációs technológiák is segítik, ezzel a deliberatív folyamatokban is új perspektívák nyílhatnak, hiszen ezeket kevésbé befolyásolják az állami intézmények (Ágh 2016). Az online platformok és a közösségi média lehetővé teszik, hogy szélesebb társadalmi rétegek is bekapcsolódjanak a közéleti vitákba, amely jelentős mértékben hozzájárulhat a társadalmi kohézió növeléséhez, emellett az állami és önkormányzati szervek működése is átláthatóbbá válhat a laikus tömegek számára. Részint ennek a folyamatnak is betudható, hogy az állampolgárok aktivitása folyamatosan növekszik, a deliberatív eszköztár pedig egyre bővül. Különbségeik mellett a programok számos közös jellemzőt is hordoznak, például sok vezetés törekszik a személyes találkozásokra (pl. ötletelő műhelyek Józsefvárosban, Óbuda-Békásmegyeren és Szentendrén), illetve évről-évre szinte mindenütt növekszik a beküldött ötletek és a szavazatok száma is. Ezek kiegészülhetnek külsős szakértők bevonásával vagy éppen helyszínbemjárásokkal, ahol a lakók közvetlenül a szomszédságukban vitathatják meg a fejlesztések körülményeit az önkormányzat embereivel. Általános tapasztalatként fogalmazható meg, hogy a részvételi gyakorlatokra hazánkban is jól érzékelhetően növekszik az igény, ami pozitív hatással lehet a közösségek fejlődésére, a hivatalokba vetett bizalom növekedésére és egyszersmind az inkluzívabb, hatékonyabb döntéshozatalra (Zeisler 2022).

A civil szervezetek városfejlesztő ereje: budapesti tapasztalatok

Napjaink helyzetét feltárandó, 2023. április 28. és június 20. között a cikk első szerzője félig strukturált mélyinterjúkat készített önkormányzati szakértőkkel, városfejlesztési projektmenedzserekkel, illetve civil szervezetek vezetőivel, hogy képet kaphassunk a civil-önkormányzati kapcsolatok sokféleségéről, a két oldal állás-

pontjáról, a partnerség pozitív hozadékairól és hátulütőiről. Összesen nyolc szakember válaszait rögzítettük, átlagosan 1 óra terjedelemben, ami az empirikus kutatás alapját képezte. Azért láttuk indokoltnak a kvalitatív módszertan alkalmazását, mivel ez nyújtotta a leghatékonyabb lehetőséget a folyamatok legmélyebb és legrészletesebb megértésére. Az interjúalanyok által elmondott történetek, személyes percepciók, tények és vélemények rávilágítottak a civil és önkormányzati kapcsolatok dinamikus és kihívásokkal teli természetére. Kérdéseink során kitértünk a civil szervezetek fejlődéstörténetére – különös tekintettel a tér- és időbeli dimenziókra –, a szervezetek és az önkormányzatok közötti esetleges konfliktusokra és érdekütközésekre, illetve a fővárosi részvételi kultúra meghonosodására. A mélyinterjúk feltárták, hogy a civil szervezetek fejlődése korábban nagyban függött az adott időszak politikai és gazdasági környezetétől, ugyanakkor napjainkban ez a függés lazulni látszik, részint a korábban ismertetett deliberációs folyamatok hazai megjelenése, részint pedig az önkormányzatok nyitottabb hozzáállása okán. A továbbiakban feltárjuk az együttműködések tapasztalatait, sikereit és árnyoldalait.

Deliberációs törekvések és a részvételi eszköztár

A sikeres és hatékony társadalmi kooperáció elsődleges ismérve, hogy mindkét oldalról, tehát a lakosság irányából alulról szerveződve, illetve az önkormányzat részéről is egyszerre van jelen az együttműködési szándék. A politikai szereplők egyfelől belátják, hogy az érintett helyi civilek bevonása nélkül nem célszerű fejlesztéseket véghezvinni; másrészt felismerik, hogy az állampolgárok és a civil/non-profit szervezetek bevonása nem arról szól, hogy kész tervezetekkel állnak eléjük, hanem már az elképzelések kidolgozása előtt is kikéri véleményüket, számolnak a jelenlétükkel. Másfelől a helyi társadalom tagjai felismerik, hogy életük és környezetük jobbá tételéhez közösségi szinten is szükséges együtt gondolkodniuk és ki kell használniuk minden lehetőséget, hogy az őket érintő közügyekbe véleménynyilvánítóként és megvalósítóként is bevonják őket. E kétirányú felismerés nem történhet külön-külön, hiszen ha nincs központi akarat, akkor az alulról jövő kezdeményezések nagyon nehezen vagy egyáltalán nem érnek célt; ha pedig a döntéshozók szándéka nem találkozik a helyiek akaratával, akkor nem jön létre az összefogás (Reisinger 2010).

A fővárosi Civil Iroda már 2004-ben megalakult és ugyanebben az évben elfogadásra került a ma is hatályos Civil Nyilatkozat. Ettől függetlenül ez még nem tekinthető tényleges részvételi célú törekvésnek, hiszen ahogy Bródy (2022) írja, az iroda sokáig ad hoc jellegű feladatokkal működött. A 2019-es önkormányzati választások nagy változásokat hoztak az iroda életében, amely immáron szélesebb apparátussal és valódi hatáskörökkel rendelkezik. Működésük során kiterjedt stratégiát hoztak létre öt munkacsoporttal (Zöld, Esélyteremtő, Nyitott, Aktív és Fiatal Budapest), amelyek tulajdonképpen az egyes területekért felelő alpolgármesterek prioritásainak felelnek meg.

Szoros együttműködések alakítottak ki olyan befolyásos civil szervezetekkel, mint például a Járókelő, a Város és Folyó Egyesület (VaLyó), az ULE, a Menhely Alapítvány vagy a K-Monitor. 2021-ben létrehozták a Budapesti Civil Adatbázist, amelybe bármilyen budapesti székhelyű civil szervezet tud regisztrálni. A honlap e formájában gyakorlatilag egy táblázatként funkcionál, amelyben munkacsoportonként lehet keresni az adatbázisban szereplő szervezeteket, ám a későbbiekben elsődleges kommunikációs csatornaként szeretnék használni, folyamatosan dolgozva a funkciók bővítésén. Ezen keresztül szeretnék például megjeleníteni a szervezetek számára lényeges jogszabályi tervezeteket, pályázati lehetőségeket, eseményeket, továbbá céljaik között szerepel, hogy az egyes szervezetek is használhatnák a felületet pl. hirdetésre és információk megosztására.

Az önkormányzati szereplők proaktivitása egy olyan kulcstényezője a sikernek, amit nem lehet mérlegre tenni, amellyel nem lehet választást nyerni, azonban ha nincs meg a felülről jövő igyekezet, akkor a részvételi kultúra meghonosítása csaknem lehetetlen feladat. A proaktív hozzáállás nagyobb átláthatóságot is biztosít, amely növeli a polgárok bizalmát, világosabbá teszi az önkormányzati tájékoztatást és elősegíti a felelős részvételt. Ezt a kettős, top-down és bottom-up intézmények közötti kapcsolatot hajlamosak vagyunk leszűkíteni az intézményekre – különösen az önkormányzatok esetében –, és alábecsülni a különböző hatóságokban tevékenykedő személyek hatását. Interjúalanyaink elmondása szerint a főváros és a civilek formalizált viszonyán túl legalább ennyire erős az egyéni kapcsolati hálón alapuló kapcsolattartás, pl. több főosztály munkatársai közül is sokan voltak civil szervezeti tagok, és a vezetők személyes kapcsolati hálója is kiemelten fontosnak bizonyult. Jól érzékelteti a civil szervezetek és a hivatali osztályok működésének eltéréseit, hogyha egy korábban civil szervezeti pozíciót betöltő személy bekerül egy hivatalba, a korábbi munkatársak gyakran furcsállják, hogy „*miért nem történik már valami.*” A két közegnek elsősorban meg kell értenie egymás működését és nyíltan kell kommunikálnia egymás felé, hogy aztán a későbbiekben egyre hatékonyabb partnerséget lehessen kialakítani. Bár úgy tűnhet, hogy gyenge lábakon állnak azok a kezdeményezések, amelyek a városvezetők személyes akarata miatt kerülnek a prioritási lista elejére, többen úgy vélekednek, hogy máshogy nem tudnak működni ezek a folyamatok. Hiszen egy, a megválasztott városvezető programjában hangsúlyosan szereplő ügy gyakran már az általa folytatott választási kampány egyik fő ígéretéül szolgál, így az átlagosnál nagyobb társadalmi figyelem övezi; másfelől pedig a korlátozott pénzügyi és humánerőforrások kényszerű választásra ösztönzik a városvezetőket, amelyek során – nem meglepő módon – a saját víziójukat részesítik előnyben. Például fővárosi szinten a 2019-ben megválasztott főpolgármester egyik legfőbb ígérete az autósforgalom csökkentése volt, és ennek megfelelően szoros együttműködést alakítottak ki a VaLyóval, ami leglátványosabban a pesti rakpartok nyári időszakos lezárásában mutatkozott meg. A kerületekben pedig a helyhez kötöttség és a kerületi – vagy gyakran inkább városrészi, szomszédsági – identitás miatt még inkább felértékelődnek a vezetők kapcsolatai.

A részvételi kultúra meghonosításában kezdetben tehát sok múlik az innovatív személyiségeken, akik elindítják és katalizálják a folyamatokat, amelyek ha megszállárdulnak, már kisebb esély van a visszarendeződésre. A deliberatív gyakorlatok jogszabályi keretek közé foglalása már Budapesten sem ismeretlen. A VIII. kerületben elkészült részvételi koncepció célja, hogy személyektől és politikai hovatartozástól függetlenül is működjön a rendszer a későbbiekben; ezzel próbálják intézményesíteni az új szokásokat. A dokumentum legfőbb célja, hogy megteremtse a részvételi önkormányzás feltételeit, középtávon konkrét intézkedési tervet fogalmazzon meg a hivatal számára, hosszú távon pedig az önkormányzat társadalmi beágyazottságának növelését és demokratikus működését biztosítsa. A koncepció segítségével egy olyan önkormányzatot szeretnének kialakítani, amely nyitottan és rugalmasan reagál a lakosság igényeire, valamint befogadja és tiszteletben tartja a leginkább sérülékeny társadalmi csoportok érdekeit. Meg kell jegyezzük azonban, hogy a koncepció alapvetően egy belső munkaanyagként szolgált az akkoriban felálló Részvételi Iroda számára, és nem tekinthető teljeskörűen kidolgozott jogi keretrendszernek, sokkal inkább egy laza útmutatónak. Ettől függetlenül az első lépések megtétele kifejezetten fontos és előremutató volt, és lehetett rá építkezni.²

A fővárosban találunk példát a VIII. kerületihez hasonló kezdeményezésre igen eltérő státuszú és történelmi hagyományokkal rendelkező városrészben is. A XII. kerületben 2016-ban alapították meg a Zöld Irodát, amely gyakorlatilag a részvételi intézményrendszer első elemeként és a kerületi önkormányzat legfiatalabb szerveként működik. Egy olyan kerületben, ahol a helyiek elmondása szerint korábban nem volt jellemző a civil szervezetek jelenléte, és az önkormányzat lakossági kapcsolatfelvételre irányuló erőfeszítései gyakran kudarcot vallottak a házakat körülvevő „vastag kerítések” miatt. Az iroda munkatársai tevékenységüket leginkább a lakossági kapcsolattartásban, illetve különféle civil pályázatok koordinálásában határozzák meg, de Zöld Iroda révén nagy hangsúlyt fektetnek a környezeti szempontú intézkedésekre is, amelyre jó példa a Böszörményi úti közösségi kert. Ezek az intézmények nagy segítséget tudnak nyújtani abban az esetben is, ha a civil szervezetek részéről kezdetben bizalmatlanság tapasztalható a vezetés felé, s egyfajta hidat tudnak képezni, amely átsegíti a civileket az adminisztratív akadályokon.

Hosszantartó együttműködés olyan közegben tud megvalósulni, ahol a civilek aktivitását az önkormányzat nyitott kapukkal fogadja és lehetőségeihez mértén pénzzel, de emellett más erőforrásokkal, illetve morálisan is támogatja. A VIII. kerületben az irodát egyfajta „belső ellenállásként” jellemezték, amely felül tudja írni a megszokott folyamataikhoz ragaszkodó bürokratikus gépezetet, a XII. kerületi iroda pedig azzal szembesült, hogy tevékenységük annyira „civiles”, hogy sokan nem is tudják, hogy ők a városvezetés részeként működnek. Ez egy kétélű fegyver, hiszen könnyen megtalálják a hangot a helyiekkel, viszont gyakran belefutnak abba is, hogy sokan nem ismerik fel, hogy az adott szolgáltatást a városvezetőktől kapták. Összességében Budapesten az eszköztár bővülése figyelhető meg, egészen a mikroszintű projektekig: pl. társadalmi egyeztetések, helyi fórumok, civil pályázatok, közösségimédia-kampányok és közösségszervező tevékenységek.

Egyre több önkormányzat igyekszik proaktívan hozzáállni a különféle szintű és célú civil csoportosulásokhoz, legyen az egy utcaközösség vagy valamilyen országos szerv, amely kerületi ügyeket is tárgyal.

Ettől függetlenül a „régis reflexek” még sok helyen működnek, Péterfi (2015) szerint az önkormányzatok gyakran csak letudni szeretnék a jogszabályokban rögzített kötelező egyeztetéseket, hiszen ezek mindig egy előre nem látható konfliktus kibontakozását hozhatják magukkal. Ez egy paradox helyzet, hiszen a tervezők feltehetően azért tartanak ettől, mert a projektben szereplőkön kívül nem ismernek sok helyi lakost, de ha a részvételi intézmények kiépítésébe sem kezdenek bele – félve az esetleges ellenállástól, illetve az eddig megszilárdult folyamatok átszervezési nehézségeitől – a helyzet a továbbiakban is fennmarad. Sokan úgy gondolkodnak, hogy az állampolgárok megválasztották önkormányzati képviselőiket, így teljes mértékben átruházták rájuk a városirányítás jogát. Ez azonban egy elavult szemléletmód, amelynek a megváltoztatása kulcsfontosságú ahhoz, hogy hazánkban is előre mozdítsuk a részvételi demokráciát. Ágh (2016) szerint: *„Nyugaton a képviselői demokrácia csak ott és annyiban működik jól, ahol kiegészül ikertestvérelével, a részvételi demokráciával. A demokrácia nem a „magasban” van, felettünk lebegve valahol, hanem bennünk, mert csak az tarthatja fenn, ha mindennaposan gyakoroljuk”* (Ágh 2016:17).

Civil-önkormányzati kapcsolatok és lehetőségek

A civil szervezetek önkormányzatokhoz fűződő kapcsolatát több szempont szerint is érdemes megvizsgálni. A kapcsolatok sokféleségét megközelíthetjük ágazati, területi, politikai és egyéb szempontból is, s ezek keveredése olyan sokdimenziós teret hoz létre, amelyet összetettsége miatt nehéz értelmezni. Ennek ellenére a civil-önkormányzati kapcsolatrendszerben felfedezhetők olyan szabályszerűségek, amelyekre fel lehet fűzni bizonyos modelleket. E ponton fontos megjegyezni, hogy jelen vizsgálat nem terjed ki olyan nonprofit, szolgáltató jellegű civil szervezetekre, mint például a Máltai Szeretetszolgálat (amely az ország legnagyobb civil szervezete, és több tízmilliárd forintos Európai Unió forrást kezel). Ezek a szervezetek gyakran valamilyen állam által leosztott feladatot látnak el, betömve a rendszer foghíjait, és szemléletükben sokkal inkább nonprofit céggént jellemezhetőek, mintsem helyi léptékű, kevés erőforrásból működő civil szervezetként.

A civil szervezetek befolyása, ereje több tényezőtől függ. Képzeljük el azt az erőteret, ahol az önkormányzat a centrumban áll, körülötte a civil szervezetek, amelyben a centrumtól való távolság határozza meg a szervezetek befolyását. A hatalmi centrumhoz közel álló szervezeteknek két típusa különíthető el: egyik oldalon állnak az országos szintű, kiterjedt apparátussal, széleskörű ismertséggel, esetleg ingatlanvagyonnal is rendelkező, egy adott ágazat szakértőit tömörítő csoportok, amelyek szakmai know-howt tudnak nyújtani azokban az ügyekben, amelyek köré szerveződnek. E szervezetek jelentősége abban rejlik, hogy képesek makroszintű

problémákat előtérbe helyezni a közbeszédben és a médiában, és szakértelmük, illetve erőforrásaik révén képesek befolyásolni például a jogszabályalkotási és döntéshozatali folyamatokat. A másik oldalon találjuk a helyi illetőségű, kisebb léptékű, szomszédsági alapú szervezeteket, melyek helyi beágyazottsággal, identitással, ill. kapcsolati hálóval rendelkeznek. Előbbiek az informális Facebook-csoportoktól az egyesületi, alapítványi formáig terjedhetnek, utóbbiak számára pedig a helyi ügyek felkarolása és a közösségépítés a legfontosabb feladat. Ezek a szervezetek a mindennapi életben játszanak fontos szerepet: erősségük a helyi beágyazottság és a közvetlenség, amely sokkal nagyobb fokú bizalmat képes létrehozni, mint a makroszintű szervezetek. Mindkét típusnak megvan a maga szerepe és jelentősége a civil társadalom erősítésében, és ez a kétszintű jelenlét lehetővé teszi a civil társadalom minél szélesebb körű részvételét.

Ebben a mátrixban azon szervek lesznek a legbefolyásosabbak, amelyek a két típus tulajdonságait képesek ötvözni: azaz a magas szakmai színvonal mellé társulnak személyes vezetői kapcsolatok vagy helyi beágyazottság, illetve fordítva, ha a lokálpatrióta csoportok is egy magasabb szintű szakmai alapon definiálják önmagukat. A befolyás természetesen a két véglet kombinálása nélkül is elérhető, hiszen a helyi szervezetek céljai között nem feltétlen szerepel az adott terület határain túlnyúló növekedés; a nagyobb léptéken szerveződő csoportok hangját pedig helyi érintettség nélkül is könnyebb meghallani. Ezen közvetítő szerep nemcsak a helyi közösségek igényeinek kielégítését szolgálja, hanem elősegíti a helyi szintű kezdeményezések fenntarthatóságát is. A szervezetek ezen képességei különösen fontosak a társadalmi és gazdasági szempontból egyaránt turbulens időszakokban (pl. globális pénzügyi válság), amikor gyakran van szükség a gyors alkalmazkodásra és új stratégiák kidolgozására.

Csanádi és társai (2010) a konfliktushelyzetekben megjelenő lokálpatrióta szervezeteket és lakossági tiltakozókat a hatalmi központtól messzebb helyezik el és csak a nagyobb szervezetek esetében feltételezik a partnerség lehetőségét. Ezzel szemben Pintér és Merényi (2021) a sikeres kooperációk kiindulópontját a lakossági, „grassroots” kezdeményezésekben jelölik meg, amelyek valamilyen kis léptékű, helyi közügy mentén szerveződnek, általában politikai dimenzió nélkül. Az ilyen szervezetek valamilyen külső feltételbe kapaszkodva (pl. politikai vákuum, belső feszültségek vagy hatalomátadás) magukhoz vonzzák a figyelmet, ezzel kilépnek a nyilvánosság elé, s ettől a ponttól kezdődhet el a közeledés a városvezetés felé. Számukra a részvétel nem öncél, hanem egy közös tanulási folyamat városvezetők és városlakók között: ezen együttműködések *„a demokrácia kreatív laboratóriumai-ként működnek, és egyszersmind arra készítetik a benne résztvevőket, hogy a helyi közösség igényeire szabott, fenntartható intézményi megoldásokat is kidolgozzanak – ezzel a konkrét partnerségen túlmutató eredményeket is létrehozva”* (Pintér–Merényi 2021: 11). Ez a fajta állampolgári elköteleződés hozzájárul a helyi közösség kollektív cselekvőképességéhez és erősíti a helyi identitást és szolidaritást, amelyet a szakirodalom „új lokalizmusnak” hív. A civil szervezeteknek először definiálniuk kell azokat a képviseleti hiányosságokat, amelyen változtatni kívánnak, majd ezen

igényeket a döntéshozás deliberatív elképzeléseivel kell megvitatni. Ha az igényekről és részvételi gyakorlatokról folytatott párbeszéd abbamarad, azzal sérül a civilek autonómiája és nő a hatalom mozgásteret.

A fővárosban számos példát találunk a fentiekben jellemzett civil szervezetekre és kooperációkra. A részvételnek több lépcsőfoka van a tanácskozásokon, fórumokon való részvételtől kezdve a projektek előkészítő fázisában történő véleményformálásig. Ennél is hatékonyabb forma, ha egy-egy projekt mentén a városvezetés be is vonja az érintett csoportokat a megvalósításba, jogi szempontból pedig akkor a legerősebb az együttműködés, ha az önkormányzat valamilyen konkrét feladattal ruház fel egy szervezetet (pl. szociális ellátás kiszervezése, szemléletformálás, közösségfejlesztés, rendezvények lebonyolítása, kommunikációs feladatok). Ebben az esetben fontos látni, hogy a kezdeményezések sikere és befolyása azon is múlik, hogy az önkormányzat költségvetésében mire mekkora forrás van elkülönítve. Ennél fogva, mivel a főváros költségvetésének több mint felét a közlekedésszervezés (a BKK és a Budapest Közút Zrt.) teszi ki, nem meglepő a közlekedéssel foglalkozó szervezetek nagy jelentősége napjaink budapesti nyilvánosságában (és az sem rendkívüli, hogy a közelmúltban a közlekedést érintő konfliktusok kapták a legnagyobb figyelmet a nyilvánosságban, pl. Lánchíd-vita). Széles körben ismert pl. a Járókelő online hibabejelentő platform (amely egyébként Budapesten kívül huszonkét hazai városban is működik), amelyre a felhasználók a szomszédságukban tapasztalt közlekedési problémákkal kapcsolatban tehetnek panaszbejelentést.

A szervezet gyakorlatilag egy olyan informatikai szolgáltatást biztosít, amely a lakosságnak megkönnyíti a bejelentést, a városvezetés számára pedig könnyebbé teszi a közlekedési problémák megoldását. A már említett VaLyó a Duna jobb kihasználtságáért küzd, különböző kisebb léptékű projekteken keresztül igyekeznek a folyót a városlakókhoz közelebb hozni. A 2009-ben alapított AVM a lakhatás jogáért harcol, a csapatnak már többször sikerült leállítani a kilakoltatásokat és meggyőznie a helyi önkormányzatokat arról, hogy biztosítsanak szociális bérlakásokat a csoport számára, amelyeket aztán adományok és önkéntesek segítségével fel tudnak újítani és a hátrányos helyzetű lakók számára bocsátani (Pintér–Merényi 2021). Emellett számottevő helyi csoportot találunk a főváros különböző pontjain: a Tisztviselőtelepen, az Erzsébetvárosban, a Wekerle-telepen, a Palotanegyedben, de még az olyan, tehetősebbek által lakott városrészekben is, mint a Hegyvidék vagy a Rózsadomb. Ezen szervezetek mérete és befolyása az utcaközösségektől a kerületek egészét átfogó csoportokig terjedhet, és leggyakrabban olyan mikro-szintű helyi ügyeket tűznek zászlajukra, mint például a lakhatási, szociális, egészségügyi, közösségi és közlekedési ügyek, mivel elsődleges céljuk a helyi lakosság mindennapi életében felmerülő problémák becsatornázása.

Megállapítható, hogy az elmúlt években számtalan gyümölcsöző civil-önkormányzati együttműködést hoztak létre a fővárosban, azonban a civil szféra és a helyi hatalom között sok területen adódhatnak konfliktusok, melyek többnyire a szemléletbeli különbségekből és az eltérő jellegű működési folyamatokból adódnak.

A szakértők szerint számos kihívás van a két oldal viszonyában, mivel az önkormányzatok mozgástere és forrásai az utóbbi időben a kormányzati fiskális politika miatt nagymértékben beszűkültek és a meglévő forrásokat egyre kevésbé szeretnék tovább aprózni. Előfordul, hogy a kormányzat politikai indíttatásból juttat vagy éppen von meg forrásokat bizonyos szervezetektől, ezzel tovább terhelve a civil szervezetek és az önkormányzatok viszonyát, hiszen a kevesebb forrásból gazdálkodó önkormányzatok egyre kevésbé hajlandók a forrásokat elaprózni. Emellett az állam és az önkormányzatok közötti aránytalan feladatmegosztás, az állam túlsúlya a helyi érintettségű ügyekben is korlátozza az önkormányzatok mozgásterét és csorbítja a szubszidiaritás elvének érvényesülését. A cselekvések szimbolikus jelentősége továbbá, hogy a városvezetés nem szeretné kiengedni a kezéből az irányítást és hagyni, hogy a civil szervezetek arassák le a babérokat olyan sikerekért, amelyből ők politikai előnyt kovácsolhatnak. A civil szervezetek számára pedig nagy kihívás, hogy ne kapcsolják össze őket valamilyen politikai párttal az együttműködések során, napjaink igencsak polarizált és gyanakvó közvéleményében. Emellett az önkormányzatok gyakran beleesnek abba a hibába, hogy a kritikus és zajos csoportok hangjára figyelnek elsősorban, amely elképzelhető, hogy a lakosság csupán kis szeletét teszi ki. Ezen felül a lakossági egyeztetéseken is azok jelennek meg, akik nagyfokú érdeklődést mutatnak, vagy közvetlenül érintettek az adott tervekben, közülük is elsősorban azok, akik valamit kifogásolnak a tervekből. A reprezentativitás a civil szervezetek összetételében is kérdéseket vet fel, hiszen tagságuk túlnyomórészt az értelmiségből verbuválódik, s a társadalom más csoportjai közvetlenül kevésbé képviseltetik magukat. Így a részvételre irányuló törekvések csaknem kizárólag azokat érik el, akik ezért aktívan cselekszenek (Csanádi et al. 2010). Mindezen kritikai meglátások ellenére is úgy véljük, az együttműködéseknek van jövője Budapesten, különös tekintettel a 2024. június 9-ei önkormányzati választások fényében. A gyümölcsöző együttműködések elérése érdekében ugyanakkor az önkormányzatoknak figyelembe kell venni mind az országos, mind a helyi szervezetek érdekeit, hogy megfelelő szinergiákat alakíthassanak ki.

Összegző gondolatok

Az elmúlt években a deliberatív gyakorlatok terjedésének lehattünk szemtanúi a fővárosban, miközben a részvételi eszköztár fokozatos bővülése is megfigyelhető volt. Az önkormányzatoknak számos kihívással kellett megküzdeniük a mikroszintű helyi ügyek kezelésétől kezdve a bürokrácia idejétmúlt korlátjainak lebontásáig. A civil szféra és a városvezetők között folyamatos és nyílt kommunikációra van szükség annak érdekében, hogy megértsék egymás működési elvét, érdekeit, és egyesült erővel, progresszív irányba tereljék a városfejlesztést, meghonosítva a részvételi intézményrendszert és annak új eszközeit. Ebben a folyamatban nagy hangsúlyt és felelősséget kapnak az innovátorok, akik változást hoznak a rendszerbe, a siker pedig a kitartáson, a városvezetők prioritásain, a civilek aktivizmusán és a

két oldal hatékony kooperációján múlik. Jelen tanulmány szempontjából fontos momentumnak értékelhetők a 2024. június 9-én tartott önkormányzati választások eredményei. Ennek nyomán a fővárosban már korábban is jellemző ellenzéki túlsúly tovább erősödött, s talán szimbolikus, hogy a város egyik budai elit kerületében egy civil indíttatású mozgalom jelöltje foglalhatja el a polgármesteri széket.

A kutatás arra is rámutatott, hogy a civil szervek közül azok tudják legsikeresebben képviselni ügyeiket, amelyek erős helyi beágyazottsággal, és/vagy nagy szakértői bázissal rendelkeznek, és az önkormányzat számára is képesek segítséget nyújtani. A jövőbeli hatékonyabb városfejlesztéshez a részvételi intézményrendszeren, a deliberatív demokrácián és az új lokalizmuson keresztül vezet az út: ezek hatása pedig nemcsak a konkrét beavatkozásokban csapódik majd le, hanem a közbeszéd állapotának javulásán, a közösségek szolidaritásának erősödésén és talán az egyes társadalmi csoportok esélyegyenlőségének javulásán is. A részvételi intézményrendszer kiépítése napjainkban elengedhetetlennek tűnik, s az önkormányzatok hatékony működésének alapfeltételévé vált, hogy a helyi lakosságot és civil szervezeteket minél aktívabban bevonhassák a döntéshozatalba. Ez a tervezési fórumok, konzultációk és közösségi gyűlések szervezésén túl a deliberatív folyamat minden szakaszába történő bevonást jelent, amely eredményeképpen nemcsak a fejlesztések határfoka és legitimitása, de ezen túlmenően a helyi demokrácia állapota és a lakosság önkormányzásba vetett bizalma is erősödni tud. A részvételi demokrácia alkalmazása lehetőséget nyújt arra, hogy a városfejlesztési folyamatokban valódi társadalmi részvétel valósuljon meg, amely figyelembe veszi a helyi közösségek igényeit és érdekeit. A részvételi megközelítés fenntarthatóbb és igazságosabb városfejlesztést eredményezhet, amelyben az állampolgárok aktívan és elkötelezetten képesek alakítani a városukat, ezzel elősegítve nemcsak a városi infrastruktúra és a szolgáltatások színvonalának emelkedését, hanem a közélet, a közbeszéd, a társadalmi szolidaritás és kohézió erősödését is.

A tanulmány az NKFI által támogatott K135546 sz. OTKA kutatási téma keretében készült.

Irodalom

- Ágh, A. (2016): A védekező társadalom, avagy a civilek hatalma: töprengések a magyar civil társadalom helyzetéről. *Civil Szemle*, 13., (1), pp. 5–29.
- Abers, R. (2000): *Inventing Local Democracy*. London: Lynne Rienner Publishers.
- Allegretti, G. (2000): Porto Alegre tra democratizzazione e sostenibilità. Radici locali e replicabilità di un'utopia realizzata [Porto Alegre between democratization and sustainability. Local roots and the repeatability of a realized utopia]. In: A. Magnaghi (Ed.): *Democrazia fai-da-te* [Do-it-yourself democracy]. *Carta-Cantieri Sociali*, Roma–Napoli.
- Bassoli, M. (2012): Participatory Budgeting in Italy: An Analysis of (Almost Democratic) Participatory Governance Arrangements. *International Journal of Urban and Regional Research*, 36., (6), pp. 1183–1203. DOI: 10.1111/j.1468-2427.2011.01023.x.

- Boonstra, B.–Boelens, L. (2011): Self-organization in urban development: towards a new perspective on spatial planning. *Urban Research & Practice*, 4., (2.), pp. 99–122, DOI: 10.1080/17535069.2011.579767
- Briggs, X. de Souza (2008): *Democracy as problem solving: civic capacity in communities across the globe*. Cambridge, MA.: MIT Press,
- Bródy L. S. (2022): Társadalmi részvétel a városfejlesztésben: változó szerepek Budapest tereinek alakításában. *Tér és Társadalom*, 36., (1), pp. 82–99. DOI: 10.17649/TET.36.1.3359.
- Cabannes, Y. (ed.) (2003): Presupuesto participativo y finanzas locales. *Documento Base*. (Participatory budget and local finance. Frame Document]. Document presented at the opening session of the URBAL Network N°9, PGU-ALC/ European Commission, Porto Alegre.
- Campbell, A. (1976): Subjective Measures of Well-Being. *American Psychologist*, 31., (2.), pp. 117–124. DOI: 10.1037/0003-066X.31.2.117
- Clark, T.N.–Carreira da Silva, F. (2009): Revisiting Tocqueville: citizenship norms, political repertoires, and cultural participation. In M. Cherkaoui and P. Hamilton Raymond Boudon. (Eds.), *A Life in Sociology*, Oxford: Bardwell Press.
- Csanádi, G.–Csizmady, A.–Kőszeghy, L. (2010): Nyilvánosság és részvétel a településtervezési folyamatban. *Tér és Társadalom*, 24., (1), pp. 15–36. DOI: 10.17649/TET.24.1.1293.
- Farrell, D. M.–Curato, N.–Dryzek, J. S.–Geißel, B.–Grönlund, K.–Marien, S.–Niemeyer, S.–Pilet, J.–Renwick, A.–Rose, J.–Setälä, M.–Suiter J. (2019): Deliberative Mini-publics: Core Design Features. *Working Paper Series No 2019/5*.
- Fourniau, J.-M. (2013): Débat public. In: I. Casillo–R. Barbier–L. Blondiaux–F. Chateauraynaud–J.-M. Fourniau–R. Lefebvre–C. Neveu–D. Salles (Eds.): *Dictionnaire critique et interdisciplinaire de la Participation*. DicoPart (1ère édition). GIS Démocratie et Participation.
- Fung, A.–Wright, E. O. (2001): Deepening democracy: innovations in empowered participatory governance. *Politics & Society*, 29., (1), pp. 5–41. DOI: 10.1177/0032329201029001002
- Gille, Zs. (2010): Is there a global postsocialist condition? *Global Society*, 24., (1), pp. 9–30. DOI: 10.1080/13600820903431953
- Goldfrank, B. (2007): Lessons from Latin American experience in participatory budgeting. In: A. Shah (Ed.): *Participatory budgeting*, World Bank Institute. Public Sector Governance and Accountability Series, Washington, DC.
- Habermas, J. (1981): *The theory of communicative action*. (2 vols), Boston: Beacon Press.
- Houtzager, P.–Gurza Lavallo, A. (2009): Participatory governance and the challenge of assumed representation in Brazil. *Working Paper No. 321*, I Brighton: Istitute of Development Studies. DOI: 10.1111/j.2040-0209.2009.00321_2.x
- Kovács Z. (2017): Városok és urbanizációs kihívások Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 178., (3), pp. 302–310.
- Legacy, C. (2016): Is there a crisis of participatory planning? *Planning Theory*, 16., (4.), pp. 425–442. DOI: 10.1177/1473095216667433.
- Marans, R. W.–Rodgers, W. (1975): Toward an Understanding of Community Satisfaction. In: A. Hawley, –V. Rock (Eds.): *Metropolitan America in Contemporary Perspective*. pp. 299–352. New York: Halsted Press.
- Monno, V.–Khakee, A. (2012): Tokenism or political activism? Some reflections on participatory planning. *International Planning Studies*, 17., (1), pp. 85–101. DOI: 10.1080/13563475.2011.638181
- Okulicz-Kozaryn, A. (2013): City life: Rankings (livability) versus perceptions (satisfaction). *Social Indicators Research*, 110., (2.), pp. 433–451. DOI: 10.1007/s11205-011-9939-x
- Pálné Kovács I. (2019): A magyar önkormányzatok korlátai a helyi gazdaságfejlesztésben. *Tér és Társadalom*, 33., (2.), pp. 3–19. DOI: 10.17649/TET.33.2.3088.

- Pintér Á.–Merényi M. (2021): Birtokba vett helyi önkormányzás. *Érdekérvényesítő csoportok és önkormányzatok együttműködése Magyarországon, Lengyelországban és Romániában*. Budapest: K-Monitor Közhasznú Egyesület.
- Péterfi F. (2015): Közösségi tervezéssel a városok-városrészek megújulásáért. *Civil Szemle*, 12. (2.), pp. 39–56.
- Portes, A.–Landolt, P. (1996): *Unsolved mysteries: the Tocqueville files II. The downside of social capital*. The American Prospect.
- Portugali, J. (2000): *Self-organization and the city*. Heidelberg–Berlin: Springer-Verlag.
- Purcell, M. (2008): *Recapturing democracy: neoliberalization and the struggle for alternative urban futures*. New York: Routledge.
- Reisinger A. (2010): Civil szervezetek és a civil elit szerepe a társadalmi folyamatokban. *Tér és Társadalom*, 24., (2.), pp. 107–119. DOI: 10.17649/TET.24.2.13.16.
- Silver, H.–Scott, A.–Kazepov, Y. (2010): Participation in Urban Contention and Deliberation. *International Journal of Urban and Regional Research*, 34., (3.), pp. 453–77. DOI:10.1111/j.1468-2427.2010.00963.x
- Sintomer, Y.–Herzberg, C.–Röcke, A. (2005): *Participatory budgets in a European comparative approach. Perspectives and chances of the cooperative state at the municipal level in Germany and Europe*. Berlin: Centre Marc Bloch.
- Sintomer, Y.–Herzberg, C.–Röcke, A. (2008): Participatory Budgeting in Europe: Potentials and Challenges. *International Journal of Urban and Regional Research*, 32., (1), pp. 164–178. DOI: 10.1111/j.1468-2427.2008.00777.x
- Susskind, L. (1999): Building consensus: a response to ‘Beyond backyard environmentalism’ by C. Sabel et al. *Boston Review*, 24., (5), pp. 18–19.
- Szabó M. (2015): Az új autoritarizmus és a hibrid rendszerek kihívása a posztkommunista civil társadalom számára. *Civil Szemle*, 12., (4.), pp. 5–23.
- Udvarhelyi, T. É. (2013): „If we don’t push homeless people out, we will end up being pushed out by them”: The Criminalization of Homelessness as State Strategy in Hungary. *Antipode*, 46., (3), pp. 816–834. DOI: 10.1111/anti.12068
- Zeisler, J. (2022): *Közösségben a közösségi költségvetésért*. Transparency International Magyarország.

Jegyzetek

- 1 A II., III., VI., VII., VIII., X., XII., XIX. és XXII. kerületek.
- 2 https://jozsefvaros.hu/downloads/2023/06/kesz-1-melleklet_jozsefvarosi-reszveteli-koncepcio-pdf.pdf?ver=20230608134504

THE TRANSFORMATIVE ROLE OF THE EUROPEAN UNION ON TURKISH CIVIL SOCIETY: A LEGAL FRAMEWORK ANALYSIS FROM RECOGNITION TO PROTECTION*

Resul Köse–Muzaffer Akdoğan–Rabia Akdoğan–Sefa Yıldırım

Introduction

The European Union (EU) is a powerful global actor that wields influence not only through its economic dimension but also through the strategic use of political tools. One of these tools is enlargement, which refers to the process of integrating new member states into the Union. This process carries significance far beyond simple geographical expansion and represents a deliberate strategy aimed at promoting democracy, human rights, and the rule of law on the European continent.

The EU has long recognized the importance of civil society and has increasingly been interacting with key civil society actors in EU member states through their active participation in EU institutions. However, recently, the EU has started to consider civil society as a main element of its enlargement strategy (Zihnioğlu 2013). Enlargement is a powerful policy tool used by the EU (Emmert–Petrovic 2014). Enlargement is not merely a one-way street. It fosters a dynamic of transformation for both the EU and the candidate countries. As candidate countries strive to meet the EU's stringent membership criteria, they undergo significant domestic reforms, aligning their legal frameworks, political institutions, and economic practices with those of the Union. It embodies a multifaceted approach through which the EU exercises its influence not solely via economic avenues, but also strategically deploys political mechanisms. Central to this strategy are various enlargement documents, including strategy papers, progress reports, country reports, and opinions meticulously crafted by the European Commission Directorate-General for Neighborhood and Enlargement Negotiations (DG NEAR). For candidate and potential candidate countries, these documents hold immense significance, forming a cornerstone

of their engagement with the EU. They constitute what scholars such as Sekulić (2020) term an intertextual hierarchy, revealing the power dynamics between the EU, which dictates the terms, and the recipient countries, encompassing both governments and citizens of candidate and potential candidate states.

Moreover, within the discourse surrounding EU enlargement, there exists a contention regarding its characterization as a manifestation of EU soft power, as articulated by Rehn (2006). Under this lens, country reports not only serve as informative assessments but also imply a form of intervention in the policy domains of the candidate countries, as noted by Özdemir (2012). This asymmetrical relationship between the EU and the candidate countries is both deliberate and pronounced. The EU, acting upon conditionality principles, assumes the role of decision-maker, while the candidate countries are tasked with enacting reforms and improvements over time (Sekulić 2020).

Despite this inherent power asymmetry, the legitimacy of the EU's authority is generally acknowledged by both member states and candidate member states. This acceptance suggests that, to a certain extent, both member and candidate countries recognize the EU's prerogative in decision-making and its interference in their political landscapes (Özdemir, 2012). Thus, the dynamics of EU enlargement epitomize a complex interplay of power, legitimacy, and asymmetry, shaping the landscape of European integration and global politics.

To understand civil society in Turkey, it is necessary to distinguish between the period after 1980 and the historical background of traditional association life (İçduygu 2011; Kuzmanovic 2012). After the 1980s, civil society increased its dynamism and began to be perceived as an autonomous actor in shaping policies (Falus–Tunç 2023: 213–218). In contrast, the long history of civil society describes association life and the established tradition of philanthropy since the Ottoman period (Falus 2020: 69). Historically, Turkish civil society has faced certain limitations in terms of access to and participation in the political sphere. Before the 2000s, the autonomy of civil society organizations (CSOs) from the state was rejected, and they were marginalized within a narrow scope of activities (Mardin 1973). However, in the 2000s, various trends and significant transformations in Turkey affected the development of civil society. Particularly in the first decade of the 2000s, the EU membership process and the Helsinki decision created a favorable environment for civil society to increase its activity and mobilization (Rumelili & Boşnak, 2015). In October 2005, Turkey began accession negotiations with the EU. Concerns in European public opinion about the incompatibility of Turkish culture and the state with EU values and practices, as well as mutual lack of information, led the EU to pay special attention to this issue. Since the start of the accession negotiations, the EU's desire to involve civil society elements in Turkey in the process has strengthened, and the EU has placed special importance on civil society policy in Turkey (Zihnioğlu 2013).

Since Turkey began its negotiation process in 2005, empirical studies on the interactions between the EU, the Turkish state, and civil society have increased.

However, these studies focus on different aspects of this trilateral relationship and also differ in terms of the types of CSOs they examine (Sönmez 2019). This research examines the influence of the EU on candidate and potential candidate countries, with a particular focus on how progress/country reports have shaped the legal framework of civil society in Turkey. In this context, an attempt is made to understand the transformative role of the EU by thoroughly analyzing Turkey's progress reports from 2005 to 2023. This study aims to elucidate the specific impact of EU policy on the legal sphere in Turkey, particularly within civil society. Within this framework, an analysis is presented on how EU policy documents directed towards Turkey have influenced and altered the legal structure of civil society. The study seeks to provide a significant contribution towards understanding and debating the role of the EU in shaping Turkey's democratic and legal framework.

Methodology

This study, taking into account the transformative impact of the EU's progress reports, aims to provide evidence on the role of these reports in shaping the legal framework of CSOs in Turkey.

The core research question addressed in this study is: What is the impact of Turkey's progress reports on the formation and strengthening of the legal status of civil society organizations?

The study predominantly employs document analysis methodology to examine the content of EU progress reports issued between 2005 and 2023. This approach involves systematically reviewing and analyzing the textual data contained within these reports to identify key themes, trends, and changes in the legal landscape affecting civil society organizations in Turkey.

The data for analysis primarily consists of EU progress reports on Turkey's accession process. These reports provide detailed assessments of various aspects of Turkey's compliance with EU accession criteria, including developments related to the legal framework governing civil society.

To examine the influence of progress reports on the formation of the legal framework for civil society organizations, a comparative analysis approach is adopted. This involves comparing data from different progress reports over the examined period to identify patterns of change, continuity, and divergence in the legal status and regulatory environment of civil society in Turkey.

The findings from the document analysis are interpreted to assess the extent to which EU progress reports have influenced the legal development of civil society in Turkey. This involves identifying specific policy recommendations, assessments, and observations made in the reports and analyzing their implications for the legal status and functioning of civil society organizations.

It's important to acknowledge potential limitations of the methodology, such as the reliance on secondary data sources (EU progress reports) and the potential

for subjective interpretation of textual data. Efforts will be made to mitigate these limitations through rigorous data analysis techniques and critical reflection on the findings.

The transformative role of the European Union

The most influential analyses regarding the role of the EU in its neighbors and beyond have developed the concepts of soft, normative, and transformative power. These concepts provide a valuable framework for understanding the EU's influence. While soft power, normative power, and transformative power approach the EU's influence from different angles, when compared, they highlight both overlaps and differences. While the EU's role as a transformative power is generally limited to its neighbors and potential candidates, soft and normative power can be projected over a broader geographical area (Dimitrova et al. 2016).

There exists a rich literature affirming the EU's status as a transformative power (Börzel–Risse 2009; Börzel–Pamuk 2012; Börzel–Lebanidze 2017; Dimitrova–Pridham 2005; Grabbe 2004; Lavenex–Schimmelfennig 2009; Vachudova 2005). Analyses typically focus on the EU's role as a transformative power by examining its influence in various spheres within candidates and neighboring countries. In this context, the concept of transformative power involves the EU's rootedness in an integration model where it affects states aspiring to join the EU or develop closer relationships; this influence can be either overt or covert (Dimitrova–Pridham 2005).

The EU's capacity for transformation without resorting to power reflects its unique nature in global politics (Kutlay 2018). Essentially, the EU lacks a method to legally compel candidate countries to comply. The condition of accession provides a powerful leverage tool for the European Commission to pressure candidate countries into adopting comprehensive community *acquis* and implementing institutional reforms (Börzel 2010). Nevertheless, the EU also employs additional incentives and financial resources as policy tools, thereby shaping the willingness and capability for reform in beneficiary countries. EU foreign policy instruments may entail specific benefits to targeted states, such as potential membership, closer cooperation, financial incentives, grant aid, technical assistance, or political dialogue (Karolewski–Sus 2015). This approach underscores the EU's multifaceted approach to fostering change and cooperation beyond traditional power dynamics.

Conceptualizing the EU as a normative European power requires looking beyond traditional civil and military power concepts (Manners 2002). The EU's exercise of power in international politics occurs through non-military means, enabling it to transform target countries according to their norms, values, and preferences (Kutlay 2018). The EU is neither a civil power employing economic tools among governments nor a supranational military power using armed forces; instead, it is a normative power characterized by shared principles and possessing an ideological dimension (Manners, 2002).

Historical, social, and cultural factors can significantly affect the dissemination of ideas within and outside the EU. European ideas are particularly effective when they align with the social, political, economic, cultural, and historical conditions of recipient countries (Börzel–Risse 2009).

While the EU endeavors to implement the necessary reforms for good governance amidst great expectations, these efforts often come to naught due to the obstinacy or inadequacy of governments. Central and Eastern European countries, being willing and capable of complying with EU requirements, serve as a successful example in this regard with the Eastern Enlargement. For countries without the hope or desire to join the EU, neither membership conditions nor pre-accession capacity-building opportunities exist (Börzel 2009). The perspective on the EU's transformative power in the Balkans and Turkey differs significantly from that in Central Europe. The accession process progresses much slower, and the feedback loop between accession expectations, internal reforms, and economic improvements does not operate positively (Grabe 2014). Countries like Hungary, as a member state, and Turkey, as a candidate country, have exhibited similar models in recent years, raising significant concerns about the political and economic attractiveness of the EU. Both countries are increasingly moving away from established EU norms and principles under the influence of strong nationalist-populist leaders (Öniş–Kutlay 2019). As the EU cannot legally or militarily compel third countries to good governance, its power to transform the internal structures of third countries is limited to changing government behavior through incentives and socialization (Börzel–Pamuk 2012).

The Turkey progress reports

Firstly, it should be emphasized that input from civil society organizations is crucial in the preparation of the reports. Upon examination of the reports, it is evident that the statements provided by civil society organizations shape and influence the EU's perception of the candidate country. These statements play a significant role in shaping the EU's policies and reform recommendations for the candidate country. Therefore, the views and contributions of civil society impact the EU's stance and policy approach towards the candidate country. This underscores the effective involvement of civil society organizations as stakeholders in the preparation of the reports and demonstrates the EU's commitment to a participatory approach in the enlargement process.

European countries wishing to become a member of the EU can see their progress through the country reports published every year, which analyze their candidacy process. Country reports are one of the important instruments of enlargement policy. According to the statement of the European Commission, the enlargement policy is valid for countries that currently want to join the EU and potential candidates.

The prospect of membership is a strong incentive for democratic and economic reforms in countries wishing to become EU members (European Commission, 2022). Therefore, country reports prepared by the European Commission evaluate the political, institutional, and economic situation in a country (Casier 2008).

The European Commission assumes a crucial role in assessing and overseeing EU membership applications, as emphasized by McCormick (2015). Within the EU, the European Commission drives supranational economic integration, as highlighted by Özdemir (2012), positioning it uniquely within the EU framework. Mathieu (2006) characterizes the European Commission as a supranational institution blending executive and legislative functions, a pivotal player in advancing integration, as underscored by Tezcan (2007). Through regular evaluations, the European Commission monitors candidate countries' progress towards EU membership, issuing annual reports that scrutinize developments against established criteria. These reports not only signify the European Commission's role in evaluating EU membership but also highlight its central position in the enlargement process. Turkey, a candidate country, undergoes periodic assessments through European Commission country reports, enabling international bodies and CSOs to gauge its progress (EU Delegation 2022). Upon the European Commission's recognition in December 2004 that Turkey met the Copenhagen political criteria, negotiations formally commenced on October 3, 2005 (Düzgit 2011).

When Turkey's progress reports are examined, it is noted that until 2016, these reports were generally referred to as "progress reports", but starting from the report of 2016, they were titled "Turkey Report". In this study, regardless of this difference, the reports are referred to only by their years.

The legal development of civil society in Turkey reports of the European Union

In the EU's Turkey reports, the issue of civil society was addressed in a scattered manner from 2005 to 2013. However, starting from the 2013 report, civil society became a separate topic under the "Political Criteria and Enhanced Political Dialogue" heading within the sub-heading of "Democracy and the rule of law". In the 2015 report, Democracy and the Rule of Law were featured as separate headings. Civil society was examined under the democracy heading, emphasizing that a strong and diverse civil society is an important component of the democratic system, a sentiment reiterated in subsequent reports. In the 2023 report, this emphasis was further strengthened and expressed as follows: "A free, empowered, and diverse civil society is recognized as a key element of every democratic system." (MFA 2023). When considering the entirety of the Turkey reports, the fundamental objectives highlighted by the EU for civil society can be grouped under three main headings: enhancing dialogue with civil society; preparing the ground for the future expansion of CSOs in Turkey; and shaping and strengthening the legal framework of CSOs.

When these objectives are thoroughly analyzed within the reports, it becomes possible to identify the following categories concerning the development of the legal framework for CSOs: establishment and organization of associations; freedom of assembly, demonstration, and press releases; financial assistance and funding; dialogue, policy-making, and participation in the legislative process. In this context, the EU aims to influence civil society in Turkey both by raising awareness and by strengthening its legal structure through the reports. In doing so, dialogue and consultation within the EU-Turkey-civil society triangle are employed as instruments, supported by funding throughout the process.

Identifying the key legal regulations that shape and strengthen the legal framework of civil society in Turkey, as encountered in the EU Turkey Progress Reports, is crucial to the focus of this study. These include the Association Law, the Law on Meetings and Demonstrations, and the Law on Fundraising. These three laws constitute highly significant regulations for the establishment, activities, and financial autonomy of civil society. Additionally, the reports also mention legal regulations that influence the existence and activities of civil society organizations: The Misdemeanor Law, the Tax Procedure Law, the Law on the Regulation of Publications on the Internet and Combating Crimes Committed Through These Publications, and the Law on Preventing the Financing of the Proliferation of Weapons of Mass Destruction.

Globally, CSOs are legally defined by the charitable purposes determined in national legislation. However, according to Turkish legislation, there are five types of CSOs with different legal definitions. These are associations, foundations, unions, cooperatives, and chambers of commerce/industry and commodity exchanges (Ayhan 2020).

Table 1. Civil Society Organizations by Status (2021)

Status	Number
Associations	121.843
Foundations	5.906
Unions	640
Chambers of Commerce/industry and Commodity exchanges	2998
Cooperatives*	84.232
Total	215.619

Source: <https://www.siviltoplum.gov.tr>, * <https://www.ticaret.gov.tr>

Upon examining the numerical change in associations between 2010 and 2021, a continuous increase in the number of active associations is observed. While there were 84,985 active associations in 2010, this number rose to 121,843 in 2021 (Republic of Turkey Ministry of Internal Affairs 2024).

In Turkey, freedom of association is protected by Article 33 of the Constitution in the context of establishing associations and foundations. Besides Article 33 of the Constitution, freedom of association is recognized as a right by Articles 56–117 of the Civil Code No. 4721, the Law on Associations No. 5253, and the Law on Foundations No. 5737. The provisions of the Constitution and the Civil Code provide a sufficient legal basis for the establishment and operation of associations and foundations in Turkey. Nevertheless, while the current regulations provide minimum guarantees for freedom of association and create a legal framework, they also complicate this process. Recently, several laws affecting CSOs in Turkey have been enacted, and some of these laws impose restrictions on freedom of association (Karataş et al. 2023).

Establishment and organization of association

The Associations Law and the regulatory legislation governing the activities of associations have been among the issues that have caught the European Commission's attention since 2005. In the analysis of the reports, the European Commission's evaluations regarding the right to establish and organize associations have been presented as findings in Table 2, focusing on a chronological perspective.

Table 2. *Establishment and Organization of Association 2005–2023*

Report Year(s)	European Commission Evaluations
2005	The adoption of the Associations Law has been considered an important step in terms of the freedom to establish associations and peaceful assembly. The regulation related to the Associations Law has been criticized because it led to some restrictions in practice.
2009, 2011	Restrictions on the registration and operation of associations have continued. Special regulations have been implemented for foreign CSOs.
2013, 2014	It has been stated that the existing legal framework hinders the operation of CSOs and that excessive bureaucracy negatively affects civil society participation.
2015, 2016	It has been expressed that the legal, financial, and administrative environment restricts the development of civil society and imposes restrictions on the activities of some CSOs.
2017	Many CSOs have been shut down following the attempted coup on July 15.
2018	It has been noted that there has been an increase in administrative burdens on non-governmental international organizations and that some CSOs have been subjected to disproportionate scrutiny.
2019	No legal remedy has been provided against seizures of CSOs closed under the state of emergency. Restrictions on the registration and operation of associations have persisted.
2020	The Law on the Prevention of Financing of Weapons of Mass Destruction has increased pressure on CSOs.

2021	Due to the distribution of responsibilities among public institutions and arbitrary practices, there is no clear legal framework for CSOs. The mandatory registration of association members in the Ministry of Interior's information system is not in line with the Council of Europe's guiding principles.
2022	There is continued regression in civil society. The legal framework is not clear and is susceptible to arbitrary practices. Pressure on impartial CSOs has increased.
2023	The implementation of the Law on the Prevention of Financing of Weapons of Mass Destruction has introduced additional restrictions on CSOs. The civil society strategy has not been developed transparently.

Meetings, demonstrations, and press releases

The European Commission's reports present evaluations regarding the rights to meetings, demonstrations, and press releases, which are presented as findings in Table 3 according to chronological order.

Table 3. Meetings, Demonstrations, and Press Releases 2005–2023

Report Year(s)	European Commission Evaluations
2012	It has been stated that the law is used to punish CSOs and human rights defenders, that it is restrictive, and that it violates freedom of expression, organization, and assembly. It has been noted that the rights to issue press releases and organize demonstrations are restricted, and these limitations are regulated by restrictive legislation.
2012, 2015	Civil society continues to be active, but restrictions on the freedom of assembly are a serious cause for concern.
2013, 2023	There have been no changes to the law, and sanctions against CSOs continue. The restrictions persist and narrow the scope of activities for CSOs.
2015, 2016	It has been stated that the legal, financial, and administrative environment restricts the development of civil society and imposes limitations on the activities of some CSOs.
2016, 2023	Increased pressure and restrictions on CSOs have significantly narrowed the space for civil society.

Financial aid and funding

The issue of providing financial aid and funding corresponds to a goal related to preparing Turkish CSOs for future expansion. To achieve this goal, the EU regularly funds Turkish CSOs through various funding mechanisms. This EU financial support aims to enhance the capacities of CSOs. It was stated as early as in the 2005 Report that funds would be allocated for civil society dialogue projects in Turkey (MFA 2005).

It was announced that these funds would be used to support civil society dialogue between the EU and Turkey (MFA, 2007). The EU-Turkey Civil Society Dialogue, funded under IPA, continues within this framework (MFA, 2019).

While project-based financial support provided by the EU is significant, it is undoubtedly insufficient for CSOs to sustain their existence. Therefore, it is clear that CSOs need additional sources of funding. The European Commission’s evaluations regarding financial rights, as reached in the analysis of the reports, are presented as findings in Table 4, taking into account chronological order.

Table 4. Financial Aid and Funding 2005–2023

Report Year(s)	European Commission Evaluations
2006, 2013	The requirement to notify official authorities and navigate complex procedures for receiving financial support from abroad has created challenges for CSOs.
2012	There is a need to strengthen the legislation on fundraising for CSOs.
2013	Legal and bureaucratic barriers that strain the financial sustainability of CSOs persist.
2014	Consultations with civil society have begun for the Charity Fundraising Law and other reforms.
2015, 2016	The existing legislation does not provide specific donation opportunities for CSOs.
2019, 2023	The stringent conditions of the Charity Fundraising Law discourage CSOs. Tax system and legal uncertainties make it difficult for CSOs to operate.
2021	The obligation to report donations received from abroad has been introduced. This has subjected rights-based CSOs to inspections.
2022	Recommendations from the Venice Commission should be considered for CSOs' fundraising activities.
2023	The Law on the Prevention of Financing of Weapons of Mass Destruction should not hinder the fundraising activities of civil society.

Engaging in dialogue, shaping policies, and participating in the legislative process

Understanding the scope and significance of dialogue in the reports is crucial. Dialogue serves as an important platform where civil society is consulted on issues such as legislation, judicial reform, and the public activities of government institutions. It also involves participation in anti-corruption efforts and being recognized as a stakeholder in matters concerning human rights, democracy, and the rule of law. In this context, civil society’s opinions are considered, and collaboration is deemed necessary for progress.

The essence and foundation of dialogue with CSOs are based on consultation, a principle that has been prominent in all reports since 2005.

Starting from June 2005, when Turkey began its negotiations, the European Commission adopted a decision on civil society dialogue between Candidate Countries and the EU (MFA 2005), a commitment it has upheld ever since.

Dialogue on legal regulations that prioritize consultation with civil society is crucial for our topic. Close consultation with civil society during the formation of legal regulations is a desired state for fostering civil society dialogue between the EU and Turkey. The legal regulations mentioned in the reports include Constitutional amendments, the Turkey Human Rights Institution Law, the Law on the Prevention of Financing of Weapons of Mass Destruction, and the Regulation on Combating Human Trafficking and Protecting Victims.

Reports often highlight the driving force behind the formation of these legal regulations and the policy-making process. The European Commission has scarcely hesitated to point out shortcomings in consultation with civil society in the reports. The European Commission’s evaluations regarding the right to participate in the policy-making and legislative processes, as reached in the analysis of the reports, are presented as findings in Table 5 according to years.

Table 5. Engaging in Dialogue, Shaping Policies, and Participating in the Legislative Process 2005–2023

Report Year(s)	European Commission Evaluations
2010	During the preparation of the draft constitutional reform, there was insufficient consultation with political parties and civil society.
2011	It has been stated that more collaboration with civil society is needed during the preparation of the Turkey Human Rights Institution Law draft. The involvement of CSOs in the political process is still inadequate.
2013	Government-civil society and parliament-civil society relations should be enhanced with systematic and structured consultation mechanisms. CSOs have limited opportunities to convey their demands and participate in policy-making.
2015	Structural reforms for the participation of CSOs in policy-making and legislative processes are insufficient.
2018	Comprehensive and inclusive mechanisms should be established for consulting a wide range of civil society organizations on new legislation and policies.
2019	Since October 2018, CSOs have been excluded from legislative consultation processes in parliamentary committees.
2021	The Law on the Prevention of Financing of Weapons of Mass Destruction was adopted without consultation with civil society and without public debate. There is no comprehensive government strategy or mechanism for cooperation with civil society or for the development of a legal framework. There is also no legal framework or transparent and consistent implementation for public consultations.
2022	A comprehensive government strategy for cooperation with civil society or the development of a legal framework has yet to be formulated. There is no legal framework or transparent and consistent practice for public consultations with independent CSOs.

Results

Turkey's EU membership process has a complex and lengthy history. Since the signing of the Association Agreement in 1963, Turkey has made significant efforts to meet the membership criteria. However, this process has faced many obstacles and challenges. Military interventions, economic fragility, issues related to human rights and democracy, and the Cyprus issue are the main obstacles.

Examining the current trajectory of EU-Turkey relations and explaining the challenges these relations face today requires an understanding of this increasingly complex structure and how it influences the preferences of various actors in Turkey and the EU (Zihnioğlu 2020). Turkey's unstable political and economic structure has been a significant factor affecting its relations with the European Community and slowing the negotiation process from the early years. The military intervention in 1960 and the fragility of the Turkish economy raised serious concerns during the membership process (Çalış 2016). Today, concerns about Turkey's EU membership continue. These concerns include Turkey's performance in human rights and democracy, its political stability, and its economic situation.

In this study analyzing the EU Turkey reports, it was concluded that Turkey has not been able to demonstrate a successful performance in the field of civil society, which is a cause for concern. Since the start of the negotiation process in 2005, the importance of civil society has been occasionally understood, but a consistent process of development has not been followed. The latest evaluations by the EU report a serious regression.

Considering that the supremacy of law, the functioning of the economy, the operation of democratic institutions, and the success and progress in public administration reform are decisive for meeting the requirements of EU membership, it is of great importance to show necessary attention to civil society (Reianu 2024). The results obtained in this study, which examined the transformative role of the EU through the civil society promotion strategy within the scope of the EU's enlargement policy (Solórzano, 2016), indicate that the deficiencies in Turkey's civil society performance constitute a significant obstacle in the EU membership process.

The EU has shown a strong commitment to promoting the growth of civil society in Turkey. This dedication is evident not only in the regular recommendations provided in its progress reports but also in the significant financial support extended to CSOs through various projects. This approach highlights the EU's acknowledgment of the vital role civil society plays in a democratic and pluralistic society. However, an analysis of how Turkish CSOs interacted with EU funding and the impact of this support on Turkish civil society a study concluded that the short-term, activity-based, measurable outcome and visibility-oriented structure of EU funding contributed to the depoliticization of CSOs benefiting from EU funds (Zihnioğlu 2019).

Through its progress reports, the EU aims to strengthen the legal framework for CSOs in Turkey. This includes advocating for legal reforms that enhance the enabling environment for CSOs to operate freely and effectively. Additionally, the EU seeks to safeguard CSOs from the adverse effects of existing legal regulations that may hinder their activities. Recognizing the multifaceted nature of civil society, the EU's approach extends beyond the legal realm. The progress reports also monitor the administrative, financial, and political aspects of CSOs in Turkey. EU's progress reports on Turkey provide insights into the evolving stance of the EU towards civil society in the country. The 2005 report expressed optimism regarding the adoption of the Associations Law in Turkey, anticipating its positive impact on the further development of civil society. In contrast, the 2023 report highlights the restrictive effects of the implementation of the law on the financing of the proliferation of weapons of mass destruction, emphasizing the limitations imposed on civil society activities and the targeting of independent rights-based organizations.

The early years of Turkey's negotiation process for EU membership, starting in 2005, were generally viewed as a positive period for civil society. The 2005 report highlighted the adoption of the Associations Law, which aimed to facilitate the establishment and operation of CSOs. However, this optimistic outlook began to shift around 2009, as subsequent EU progress reports raised concerns about the deteriorating environment for civil society in Turkey. The negative aspects highlighted in the reports are briefly as follows: The existence of various legal regulations that hinder the establishment, operation, and funding of associations; CSOs facing complex and time-consuming procedures (excessive bureaucracy) to carry out their activities; CSOs subjected to disproportionate audits to legitimize their operations; CSOs being targeted and their activities hindered by the government for political reasons; CSOs struggling to access adequate funding sources to sustain their operations.

The EU's progress reports serve as a valuable record of the deteriorating situation for civil society in Turkey following the July 15 coup attempt. The EU's progress reports on Turkey consistently highlight the restrictive environment that emerged for civil society following the 2016 year and the subsequent state of emergency period. These reports criticize the suppression of CSOs' existence and activities during this time.

In the last 11 years, there has been a significant regression in terms of civil society and freedom of association in Turkey. This regression has occurred through restrictive implementation of the Law on Meetings and Demonstrations, increasing pressures on CSOs, and other legal regulations and practices that narrow the space for civil society.

In the last 17 years, significant developments have occurred in Turkey regarding the receipt of financial support by CSOs from abroad. However, these developments have not always been in favor of CSOs. Complex procedures, stringent conditions, tax systems, and legal uncertainties make it difficult for CSOs to maintain financial sustainability and access funding from abroad.

Limited progress has been made in the last 13 years regarding the participation of civil society in policy-making and legislative processes in Turkey. Governments have not exerted sufficient effort to establish and enhance consultation mechanisms with civil society. CSOs are often not adequately represented in the processes of law and policy formulation. The bypassing, disregarding, or exclusion of civil society from the formation process of legal regulations is commonly criticized in reports, emphasizing the ongoing importance of consultation processes with CSOs on this matter.

The 2019 Report emphasized the need to strengthen the unit responsible for monitoring civil society activities. It highlighted the establishment of the Directorate General for Relations with Civil Society within the Ministry of Interior as an important opportunity for preparing an inclusive strategy for civil society or improving the legal framework, following the abolition of the Department of Associations. However, concerns were raised about the ongoing uncertainties regarding the authority and priorities of this unit. While the previous unit was at the level of the Directorate, the newly established unit has been elevated to the level of Directorate General and restructured with a preference for the term “civil society”. Additionally, in August 2022, the Ministry of Interior published a draft Civil Society Strategy Document and Action Plan (2023–2027) for consultation. This indicates a shift from previous reports, referencing alignment with the EU and the preparation of an inclusive strategy for civil society or improvement of the legal framework. However, subsequent reports have not found positive developments on this issue.

In their study on the Europeanization of civil society, Rumelili and Boşnak (2015) argue that the EU influences civil society in Turkey through its membership condition regime, financing policies, networks established between Turkish and European civil society organizations, and legitimizing civil society activities and policies. However, these policies cover only a limited number of CSOs and face sustainability issues. EU country reports and civil society documents highlight that civil society is ad hoc included in consultations and disregarded in the implementation process. This situation manifests itself across a wide range of policy areas, from human rights and discrimination (Boşnak 2022) to the environment, gender equality policy, and migration policy.

This study provides evidence of the failure of EU civil society policy in Turkey. The findings of the research support the existing literature. According to the research, the lack of interpersonal trust and the high level of polarization within civil society make solidarity and dialogue increasingly difficult in Turkey. Furthermore, the EU membership process has not been able to change the negative interactions between civil society and public policies (Boşnak 2023). These findings point to the failure of EU civil society policy in Turkey. The underlying causes of this failure include the historical accumulation of state-society relations, the EU’s conceptualization of civil society, and Turkey’s political and social environment (Zihnioğlu 2013).

Conclusions

In EU reports, changes in Turkey's legal and administrative regulations regarding civil society, as well as the challenges faced by civil society, are thoroughly examined. The analyses indicate that the EU initially viewed Turkey's Associations Law as a positive step. However, over time, it has been concluded that restrictions in this area have increased, hindering the activities of civil society. This situation demonstrates that the EU's influence on the development of civil society in Turkey has weakened over time and, in some cases, even regressed. These analyses lead us to the conclusion that there is a need for a deeper understanding of the current challenges faced by civil society in Turkey and for the EU to review its policies and support strategies in this area.

EU reports consistently emphasize that legal and bureaucratic barriers strain the financial sustainability of civil society organizations and that regulations not in line with European standards persist. These obstacles indicate the gradual restriction of civil liberties in Turkey and the consequent narrowing of the civil society's operating space. According to EU reports, the EU's transformative impact in this area is not proceeding steadily, and there is an increasing trend of limitations on freedom of assembly and demonstration in Turkey. These restrictions have damaged fundamental freedoms such as freedom of expression, the right to assembly, and peaceful protest, thereby limiting the effectiveness of civil society. In this context, EU reports vividly illustrate the challenges faced by civil society in Turkey and the need for further efforts to safeguard freedoms.

The results of the study indicate that the EU has not been able to exert the anticipated transformative influence on civil society in Turkey; on the contrary, civil society faces various challenges. This situation may be associated with Turkey's indifference or reluctance towards full EU membership. In this context, the difficulties and uncertainties experienced by Turkey during its accession process to the EU could influence its commitment to and desire for EU membership and may strain the capacity of civil society to respond to demands for freedom and effectiveness.

Documents

- MFA (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs) (2005): *Turkey 2005 Progress Report*. COM (2005) 561 final, SEC (2005) 1426. https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA (2006): *Turkey 2006 Progress Report*. COM (2006) 649 final, SEC (2006) 1390. https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA (2007): *Turkey 2007 Progress Report*. COM (2007) 663 final, SEC (2007) 1436. https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA (2008): *Turkey 2008 Progress Report*. COM (2008) 674 final, SEC (2008) 2699. https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html

- MFA (2009): *Turkey 2009 Progress Report*. COM (2009) 533 final, SEC (2009) 1334. https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA (2010): *Turkey 2010 Progress Report*. COM (2010) 660 final, SEC (2010) 1327. https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA (2011): *Turkey 2011 Progress Report*. COM (2011) 666 final, SEC (2011) 1207. https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA (2012): *Turkey 2012 Progress Report*. COM (2012) 600 final, SWD (2012) 336. https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA (2013): *Turkey 2013 Progress Report*. COM (2013) 700 final, SWD (2013) 417. https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA (2014): *Turkey 2014 Progress Report*. COM (2014) 700 final, SWD (2014) 307. https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA (2015): *Turkey 2015 Report*. COM (2015) 611 final, SWD (2015) 210. https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA (2016): *Turkey 2016 Report*. COM (2016) 715 final, SWD (2016) 366. https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA (2018): *Turkey 2018 Report*. COM (2018) 450 final, SWD (2018) 153. https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA (2019): *Turkey 2019 Report*. COM (2019) 260 final, SWD (2019) 220. https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA (2020): *Turkey 2020 Report*. COM (2020) 660 final, SWD (2020) 355. https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA (2021): *Turkey 2021 Report*. COM (2021) 664 final, SWD (2021) 290. https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA (2022): *Turkey 2022 Report*. COM (2022) 528 final, SWD (2022) 333. https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA (2023): *Turkey 2023 Report*. COM (2023) 690 final, SWD (2023) 696. https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html

Literature

- Ayhan, E. (2020): *Civil society organizations (CSOs) in Turkey: History, theories and issues*. İKSAD Publishing House. <https://iksadyayinevi.com/home/civil-society-organizations-csos-in-turkey-history-theories-and-issues/>
- Boşnak, B. (2022): Civil society and non-discrimination in Turkey. In: *Non-Discrimination in Turkey*, pp. 189–207. Springer International Publishing.
- Boşnak, B. (2023): Civil society and public policy in Turkey. In: V. Göçoğlu–N. Karkin (Eds.): *Citizen-centered public policy in Turkey*. pp. 79–93. Springer.
- Börzel, T.–Thomas, R. (2009): *The transformative power of Europe: The European Union and the diffusion of ideas*. (Working Papers No. 01): Kolleg-Forscherguppe (KFG), Berlin: Free University. https://www.researchgate.net/publication/237452626_The_Transformative_Power_of_Europe_The_European_Union_and_the_Diffusion_of_Ideas
- Börzel, T. A. (2009): Transformative power Europe? The EU Promotion of good governance in areas of limited statehood (ERD Workshop), Berlin: Free University. https://www.researchgate.net/publication/228454998_Transformative_Power_Europe_The_EU_Promotion_of_Good_Governance_in_Areas_of_Limited_Statehood

- Börzel, T. A.–Pamuk, Y. (2012): Pathologies of Europeanisation: Fighting corruption in the Southern Caucasus. *West European Politics*, 35., (1), pp. 79–97. DOI: 10.1080/01402382.2012.631315
- Börzel, T. A.–Lebanidze, B. (2017): Cohesiveness, coherence, and consistency in the ENP. In: T. Demmelhuber–A. Marchetti–T. Schumacher (Eds): *The Routledge Handbook on the European Neighbourhood Policy*. Routledge.
- Börzel, T. A. (2010): *The transformative power of Europe reloaded. The limits of external Europeanization*. (Working Papers No. 11): Kolleg-Forschergruppe (KFG). Berlin: Free University. https://www.researchgate.net/publication/239806865_The_Transformative_Power_of_Europe_Reloaded_-_The_Limits_of_External_Europeanization
- Casier, T. (2008): The new neighbors of the European Union: The Compelling logic of enlargement? *The boundaries of EU enlargement: Finding a Place for Neighbours*. pp. 19–32. Palgrave Macmillan. DOI: 10.1057/9780230591042
- Çalış, Ş. (2016): *Türkiye – Avrupa Birliği ilişkileri: Kimlik arayışı, politik aktörler ve değişim* (5th Ed.): Nobel Yayınları.
- Dimitrova, A.–Pridham, G. (2005): International actors and democracy promotion in Central and Eastern Europe: The integration model and its limits. *Democratization*, 11., (5), pp. 91–112. DOI: 10.1080/13510340412331304606
- Dimitrova, A.–Boroda, M.–Chulitskaya, T.–Berbeca, V.–Parvan, T. (2016): *Soft, normative, or transformative power: What do the EU's communications with Eastern partners reveal about its influence?* (Working Paper No. 01): EU-STRAT. Berlin: Free University. https://www.researchgate.net/publication/317253256_Soft_normative_or_transformative_power_What_do_EU's_communications_with_Eastern_partners_reveal_about_its_influence
- Düzgüt, S. A. (2011): European Union enlargement and neighborhood policy. In: A. Kaya, S. A.–Düzgüt, Y. Gürsoy–Ö. O. Beşgül (Eds): *European Union: History, Institutions and Policies*, pp. 43–58. Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- European Commission (2022): *EU Enlargement*. https://ec.europa.eu/info/policies/eu-enlargement_en
- EU Delegation (2022): *Progress Reports*. <https://www.avrupa.info.tr/tr/ilerleme-raporlari-744>
- Grabbe, H. (2004): The constellations of Europe: How enlargement will transform the EU. *Center for European Reform*. <https://www.cer.org.uk/publications/archive/report/2004/constellations-europe-how-enlargement-will-transform-eu>
- Falus, O. (2020): *The Legal Institutions of Charity in the Traditional Islamic Law*. Sarajevo: Dobra knjiga.
- Falus, O.–Tung, B. (2023): Human Rights in the Turkish Constitution and in the Hungarian Fundamental Law. In: Kiliç, M. (Ed.): *The Role of the Legislature in the Protection of Human Rights Proceedings Book*. Ankara: Recep Tayyip Erdoğan University, pp. 209–230.
- Grabbe, H. (2014): Six lessons of enlargement ten years on: the EU's transformative power in retrospect and prospect. *Journal Common Market Studies*, 52., (1), pp. 40–56. DOI: 10.1111/jcms.12174
- İçduygu, A. (2011): Interacting actors: The EU and civil society in Turkey. *South European Society and Politics*, 16., (3), pp. 381–394. DOI: 10.1080/13608746.2011.598351
- Karataş, E.–Ataman, H.–Özçelebi, M. M. (2023): Türkiye'de sivil toplum örgütleri: Örgütlenme özgürlüğü ve katılım hakkı. In: T. E. Abay (Ed.): *Bölüm I Örgütlenme Özgürlüğü*. STGM. <https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2024-01/sto-rapor2-web.pdf>
- Karolewski, I. P.–Sus, M. (2015): The transformative power of Europe: An introduction. In: I. P. Karolewski –M. Sus (Eds): *The transformative power of Europe: The case of Poland*. pp. 7–8), Nomos Verlagsgesellschaft.

- Kutlay, M. (2018): The transformative power of the EU in a changing international order. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 23., (1), pp. 8–26. <https://dergipark.org.tr/en/pub/perception/issue/48949/624450>
- Kuzmanovic, D. (2012): *Refractions of civil society in Turkey*. Palgrave Macmillan.
- Lavenex, S.–Schimmelfennig, F. (2009): EU rules beyond EU borders: Theorizing external governance in European politics. *Journal of European Public Policy*, 16., (6.), pp. 791–812. DOI: 10.1080/13501760903087696
- Manners, I. (2002): *Normative power Europe: A contradiction in terms?* *Journal of Common Market Studies*, 40., (2.), pp. 235–258. DOI: 10.1111/1468-5965.00353
- Mardin, Ş. (1973): *Center-periphery relations: A key to Turkish politics?* *Daedalus*, 102., (1), pp. 169–190. <https://www.jstor.org/stable/20024114>
- Mathieu, J. L. (2006): *Avrupa Birliği*. Translate: İ. Yerguz. Dost Kitabevi Yayınları.
- McCormick, J. (2015): *European Union Politics*. Translate D. Özsel. Liberte.
- Öniş, Z.–Kutlay, M. (2019): Global shifts and the limits of the EU's transformative power in the Europe an periphery: Comparative perspectives from Hungary and Turkey. *Government and Opposition*, 54., (2.), pp. 226–253. DOI: 10.1017/gov.201716
- Özdemir, H. (2012): *European Logic: Theory and Dynamics of European Integration*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Rehn, O. (2006): *Europe's Next Frontiers*. Nomos.
- Reianu, D. G. (2024): Civil society in the context of the EU accession: the case of Montenegro. *Civil Szemle*, 78., (1), pp. 123–138. DOI: 10.62560/csz.2024.0108
- Republic of Türkiye Ministry of Internal Affairs. (2024): Number of Associations. *General Directorate of Civil Society Relations*. <https://www.siviltoplum.gov.tr/dernek-sayilari>
- Rumelili, B.–Boşnak, B. (2015): Taking stock of the Europeanization of civil society in Turkey: The case of NGOs. In: A. Tekin (Ed.): *The Europeanization of Turkey: polity and politics*. pp. 127–144. Routledge.
- Sekulić, T. (2020): The European Union and the Paradox of Enlargement. *Palgrave Studies in European Political Sociology*. Palgrave Macmillan. DOI: 10.1007/978-3-030-42295-0
- Solórzano, N. P. (2016): Civil society and EU enlargement. In the search for Europe: Contrasting approaches. *BBVA*. <https://www.bbvaopenmind.com/en/articles/civil-society-and-eu-enlargement/>
- Sönmez, E. K. (2019): The role of Turkish Civil society in political decision-making. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74., (3), pp. 961–981. DOI: 10.33630/ausbf.536428
- Tezcan, E. (2007): *Avrupa Birliği Komisyonu*. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yayınları.
- Vachudova, M. A. (2005): *Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration After Communism*. Oxford: Oxford University Press.
- Zihniöğlü, Ö. (2013): *European Union civil society policy and Turkey: A bridge too far?* Palgrave Macmillan.
- Zihniöğlü, Ö. (2019): European Union civil society support and the depoliticization of Turkish civil society. *Third World Quarterly*, 40., (3), pp. 503–520. DOI: 10.1080/0143659720181545567
- Zihniöğlü, Ö. (2020): *EU-Turkey relations: Civil society and depoliticization*. Routledge.

Zatykó Judit–Schumann Róbert

Az ukrajnai menekültek szolidáris elszállásolása Magyarországon

Az ukrajnai háború következtében kialakult menekültválság kapcsán Magyarország tranzitországnak számít. Az országon átutazó menekülők milliói, a nyugati országok stratégiájától eltérő lakhatási segítségnyújtást igényeltek. Tanulmányunkban azt járjuk körbe, hogy egy rendkívüli válsághelyzet, késlekedő állami szerepvállalás mellett, miként mobilizálja az állampolgárokat, az otthonukat elvesztőknek szolidáris szállásadást nyújtva. Ehhez nyújtanak empirikus alapot a szolidáris szállásadók körében lefolytatott interjúink és kvantitatív mérésünk (N=151).

Eredményeink azt mutatják, hogy a szolidáris szállásadók többsége a nagyszámú átutazó, rövidtávú szállásigényére reagált. A feltártak alapján jelentős eltérés rajzolódik ki az állampolgárok által nyújtott szolidáris szállásadás és az egyéb önkéntes segítségi forma között, a kapcsolatba kerülési utak vonatkozásában: utóbbiak nagy része hálózatos alapon, a közösségi médiában szerveződött, míg a szolidáris szállásadások többsége spontán módon, peer to peer kezdeményezések keretében realizálódott.

Kutatásunk a szállásadási szolidaritás tekintetében feltártakkal ráerősít azokra a tanulmányokra, melyek a közelmúlt, rendkívüli helyzetekben megmutatkozó magyarországi civil szolidaritás jelentőségére világítanak rá. Azonban arra is szeretné felhívni a figyelmet, hogy az önkéntes tevékenységek fenntarthatósága szervezeti támogatás nélkül hosszabb távon nem biztosítható.

Kulcsszavak: Ukrajnai menekültek, menekültválság, befogadás, hosting, szolidáris szállásadás, szolidaritás, altruizmus, civilek, peer to peer kezdeményezések.

Zatykó Judit szociológus. Tanulmányait az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetében végezte, jelenleg a Szociometrum kutatócég kutatója. Kutatási területei között kiemelt helyet foglalnak el a lakhatási szegénységgel, menekültüggyel, és az integrációs folyamatokkal foglalkozó kutatások. Kutatási tevékenysége mellett számos integrációs program megvalósításában vett részt, melyek menekültek és harmadik országbeliek magyarországi beilleszkedését támogatták. Az egyéni igényekre válaszoló önkéntes segítségnyújtás, mentorálás terén saját tapasztalatokkal is rendelkezik.

E-mail: zatyko.judit@szociometrum.hu

Schumann Róbert szociológus. Tanulmányait az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetében végezte, jelenleg a Szociometrum kutatócég kutatója. Kutatási területei között kiemelt helyet foglalnak el a menekültügy, az integrációs folyamatok, a közigazgatás és oktatás egyes folyamatai. Több harmadik országbeli tanuló oktatási integrációját támogató mentorprogramot koordinált.

E-mail: robert.schumann@szociometrum.hu

Judit Zatykó—Róbert Schumann

Hosting of Ukrainian Displaced People in Hungary

In connection with the refugee crisis caused by the war in Ukraine, Hungary is considered a transit country. Millions of refugees have passed through the country, requiring housing assistance that differs from the strategy of Western countries. In our study, we explore how an extreme crisis situation, with a delayed state involvement, mobilizes citizens to provide accommodation in solidarity to those who lost their homes. Our interviews and quantitative measurement (N=151) among hosts provide an empirical basis for this.

Our results show that the majority of solidarity accommodation providers have responded to the short-term accommodation needs of a large number of displaced people. The findings reveal a significant difference between the solidarity accommodation provided by citizens and other forms of voluntary assistance in terms of contact pathways: most of the latter were organized on a network basis through social media, while the majority of solidarity accommodation was spontaneous, peer to peer initiatives.

Our research adds to the studies that highlight the importance of civil solidarity in recent extraordinary situations in Hungary. However, it also aims to draw attention to the fact that the sustainability of voluntary activities cannot be ensured in the longer term without organizational support.

Keywords: Ukrainian displaced people, refugee crisis, reception, hosting, solidarity, altruism, civilians, peer to peer initiatives.

Judit Zatykó is a sociologist. She studied at the ELTE Institute of Sociology and Social Policy and is currently a researcher at the social research company Szociometrum. Her research interests include housing poverty, asylum and integration processes. In addition to her research activities, she has been involved in the implementation of several integration programmes supporting the integration of refugees and third-country nationals in Hungary. She also has her own experience in the field of volunteer assistance and mentoring in response to individual needs.

E-mail: zatyko.judit@szociometrum.hu

Róbert Schumann is a sociologist. He studied at the ELTE Institute of Sociology and Social Policy and is currently a researcher at the social research company Szociometrum. His research interests include asylum, integration processes, public administration and education. Coordinated several mentoring programmes to support the educational integration of third-country students.

E-mail: robert.schumann@szociometrum.hu

Huszka Péter—Keller Veronika

Civil szervezetek Magyarországon az élelmiszer-pazarlás ellen

Az élelmiszer-pazarlás korunk egyik fontos problémája különösen az ENSZ (Egyesült Nemzetek Szervezete) fenntartható fejlődési célok szempontjából. Az élelmiszer-pazarlás elleni küzdelemben számos civil szervezet is részt vesz, kezdeményezéseket hozva létre

az élelmiszer túltermelésének és pazarlásának csökkentése érdekében. A kutatás célja az élelmiszer-pazarlás csökkentését segítő civil szervezetek bemutatása, illetve azok ismertségének, szükségességének, fogyasztók általi megítélésének feltárása a magyar fiatal lakosság körében. A kutatási kérdések megválaszolásához szekunder adatgyűjtést, valamint egy feltáró jellegű kvantitatív kutatást végeztünk. A civil szervezetek közül a bevásárló közösségek, a Magyar Élelmiszerban Egyesület, a Maradék Nélkül program, fő célkitűzései és eredményei kerülnek bemutatásra. 2023 decemberében online kérdőíves megkérdezést végeztünk, összességében 231 főt sikerült elérnünk, elsősorban fiatalokat. Az eredmények egy rövid esettanulmány keretében kerülnek bemutatásra. Az élelmiszermentő szervezetek kevésbé ismertek a fogyasztók körében, így valószínűleg csekély szerepük van az élelmiszer-pazarlás csökkentésében a mindennapi életben. A technológia, például az „élelmiszermentő” alkalmazások fejlesztése tovább erősödhet a jövőben, és különösen a fiatal generáció számára akár mindennapi eszközzé válhatnak az élelmiszerbeszerzés során. A civil szervezetek szerepe továbbra is jelentős lesz a tudatosság növelésével és az élelmiszer-pazarlás csökkentését célzó gyakorlatok összegyűjtésével, ugyanakkor számukra az intenzívebb marketingmunka javasolt.

Kulcsszavak: Élelmiszer-pazarlás, civil szervezetek, felelős fogyasztás, tudatos élelmiszerfogyasztás.

Huszka Péter 30 éves oktatói gyakorlattal, mérnöki és pedagógiai végzettséggel, közgazdasági (gazdálkodás és szervezés tudományok) PhD-fokozattal rendelkezik (2006). Tanított közép- és általános iskolában, jelenleg a győri Széchenyi István Egyetem, Vezetéstudományi és Marketing Tanszékén dolgozik habilitált egyetemi docensként. Oktatói tevékenysége jellemzően a marketing, marketingmenedzsment, B2B marketing, termék- és árpolitika tárgyakra terjed ki. Rendszeresen részt vesz habilitációs és doktori (PhD) fokozatszerzési eljárásokban különböző egyetemeken, valamint több hazai és nemzetközi folyóiratban publikál. Főbb kutatási területe az élelmiszermarketig ezen belül fő kutatási célként az élelmiszerfogyasztási szokások változását (beleértve a fogyasztói magatartás változását) és a különböző korcsoportokba tartozó fiatalok (12–25 éves korosztály tagjainak) egészség-rizikó magatartásának vizsgálatát tűzte ki.

E-mail: huszkap@sze.hu

Keller Veronika, 2010-ben szerzett doktori fokozatot gazdálkodás-és szervezéstudományokból a Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskolájában. 2006 óta oktat marketingkommunikáció, nemzetközi marketing, marketingkutatás tárgyakat a Széchenyi István Egyetemen, jelenleg egyetemi docensként. Az Egyesület a Marketing Oktatásért és Kutatásért elnökségi tagja. Több, mint 146 publikációja jelent már meg, közülük 55 angolul folyóirat-cikkek, könyvrészletek, szakcikkek és konferencia közlemények formájában. Kutatási témája az egészségmenedzsment, illetve a digitális marketing kihívásoka turizmusban és a felsőoktatásban, illetve a fenntartható élelmiszerfogyasztás különféle aspektusai – növényi alapú étrend, élelmiszer-pazarlás.

E-mail: kellerv@sze.hu

Péter Huszka—Veronika Keller

NGOs in Hungary against food waste

Food waste is one of the major issues of our time, especially in the context of the United Nations Sustainable Development Goals. Many NGOs are involved in the fight against food waste, setting up initiatives to reduce the overproduction and wastage of food. The aim of this research is to present the NGOs working to reduce food waste and to explore their awareness, need and consumer perception among the young Hungarian population. In order to answer the research questions, secondary data collection and an exploratory quantitative survey were conducted. Among the NGOs, the main objectives and results of the Shopping Communities, the Hungarian Food Association and the No Leftovers Program are presented. The results are presented in a short case study. Food rescue organizations are less well known among consumers and thus are likely to play a minor role in reducing food waste in everyday life. The development of technologies such as "food saver" applications may continue to grow in the future and may even become a common tool for food shopping, especially for the younger generation. The role of NGOs will continue to be important in raising awareness and collecting practices to reduce food waste, but more intensive marketing work is recommended.

Keywords: Food waste, non-governmental organizations, NGOs, responsible consumption, conscious consumption.

Péter Huszka has 30 years of teaching experience, a degree in engineering and pedagogy, a PhD in economics (economics and management) (2006), and has taught in secondary and primary schools. He is currently employed as a habilitated assistant professor at the Department of Corporate Leadership and Marketing of Széchenyi István University in Győr. His teaching activities typically encompass marketing, marketing management, B2B marketing, and product and pricing policy. He regularly participates in habilitation and doctoral (PhD) degree procedures at various universities and publishes in several national and international journals. His primary research interests span the domains of food marketing and consumption, with a particular focus on food consumption behavior change (including consumer behavior change) and health-risk behavior among young people across diverse age groups (12–25 years).

E-mail: huszkap@sze.hu

Veronika Keller, received her PhD in 2010 from the Doctoral School of Regional and Economic Sciences at Széchenyi István University. Since 2006, she has been engaged in teaching and research at the Széchenyi István University, where she has been employed as an associate professor since 2017. Her teaching and research activities have focused on the areas of marketing communication, international marketing, and marketing research. She serves on the Board of the Association for Marketing Education and Research. She has published over 146 papers, 55 of which are in English and include journal articles, book chapters, articles, and conference papers. Her research interests include health management and the challenges of digital marketing in tourism and higher education, as well as various aspects of sustainable food consumption, including plant-based diets and food waste.

E-mail: kellerv@sze.hu

Kiss Julianna*Társadalmi vállalkozások Magyarországon – a kutatásokból kirajzolódó kép*

A társadalmi vállalkozás (social enterprise) fogalma az 1990-es évek második felében jelent meg Magyarországon; a civil társadalom, nonprofit szektor és szociális gazdaság szélesebb körben ismert fogalmihoz kapcsolódva. A kifejezést sokáig kevesen használták, azonban a 2010-es években elsősorban az Európai Unió prioritásai és az újonnan elérhető támogatási források miatt egyre jobban elterjedt hazánkban is. A téma iránti tudományos érdeklődés és az általános helyzetképet, valamint egyes specifikus részterületeket vizsgáló kutatások száma az elmúlt években szintén megnövekedett. A terület szakirodalmának átfogó elemzése, összefoglalása azonban eddig nem történt meg. Jelen cikk e hiányt pótolva a társadalmi vállalkozások magyarországi helyzetéhez kapcsolódó szakirodalom szisztematikus áttekintését nyújtja a terület tudományos eredményeinek összegzése és a lehetséges jövőbeli kutatási irányok azonosítása céljából. A kutatás során összesen 200 publikáció került elemzésre.

Kulcsszavak: Társadalmi vállalkozás, Magyarország, kutatások, szisztematikus szakirodalmi áttekintés.

Kiss Julianna társadalomtudós, kutatásaiban elsősorban a társadalmi vállalkozásokra, a szociális gazdaságra és a nonprofit szektorra fókuszál. 2018-ban az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kara Szociálpolitika Doktori Programjában szerzett summa cum laude PhD-fokozatot. Disszertációjában a társadalmi vállalkozások megjelenését, intézményesülését, valamint a nonprofit szektorral való kapcsolatát vizsgálta Magyarországon. Az akadémiai szférában való elhelyezkedése előtt civil szervezetekben dolgozott kutatóként. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem Operáció és Döntés Intézet Döntésemélet Tanszékének adjunktusa. Számos hazai és nemzetközi kutatási projektben vett részt és vezetett, egyetemi hallgatóknak tartott kurzusokat, valamint workshopokat, konferenciákat szervezett a társadalmi vállalkozásokhoz és a szociális gazdasághoz kapcsolódóan.

E-mail: julianna.kiss@uni-corvinus.hu

Julianna Kiss*Social enterprises in Hungary – the picture emerging from the research*

The concept of social enterprise appeared in Hungary in the second half of the 1990s; related to the more widely known notions of civil society, the non-profit sector and the social economy. For a long time, the term was used by few people, but in the 2010s, mainly due to the priorities of the European Union and the newly available financial support, it became more and more widespread. Scientific interest and the number of research examining the general situation as well as specific sub-topics have also increased in recent years. However, a comprehensive analysis and summary of the available literature of the field has not been done so far. This article fills this gap by providing a systematic literature review related to the situation of social enterprises in Hungary in order to summarize the existing scientific results and identify possible future research directions. A total of 200 publications were analyzed during the research.

Keywords: Social enterprise, Hungary, research, systematic literature review.

Julianna Kiss is a social scientist, whose research focuses primarily on social enterprises, the social economy and the non-profit sector. She completed her PhD *summa cum laude* in the Social Policy Doctoral Programme at the Faculty of Social Sciences, Eötvös Loránd Science University in 2018. In her dissertation she examined the emergence and institutionalization of the social enterprise field, and its connections with the non-profit sector in Hungary. Prior to her involvement in academia, she had worked as a researcher in civil society organisations. She is currently Assistant Professor at the Department of Decision Sciences, Institute of Operations and Decision Sciences, Corvinus University of Budapest. She has participated in and led several domestic and international research projects, taught courses for university students, and also helped organizing workshops and conferences about social enterprises and the social economy.
E-mail: julianna.kiss@uni-corvinus.hu

Málovics György

Hazai egyetemi közösségi szerepvállalási gyakorlatok a társadalmi igazságosság lencséjén keresztül

Napjainkban az egyetemek irányába alapvető társadalmi elvárás, hogy bizonyítsák társadalmi hasznosságukat. Ennek egyik lehetséges eszköze az egyetemi közösségi szerepvállalás megközelítése, amelynek értelmében az egyetemek egyetemen kívüli szereplőkkel működnek együtt olyan módon, hogy az mindegyik félnek kölcsönösen hasznos, és gazdagítja az egyetemek főtevékenységeit. Tanulmányomban a hazai, társadalmi igazsági megközelítésű egyetemi közösségi szerepvállalási kezdeményezésekkel foglalkozom. Félig strukturált egyéni mélyinterjúk elemzése alapján mutatom be azon gyakorlatokat, amelyek mentén a hazai akadémiai szféra egyes szereplői kapcsolódnak nem-akadémiai szereplőkhöz (közösségekhez, civilszervezetekhez, egyénekhez) a társadalmi igazságosság és fenntarthatóság ügyének előmozdítása érdekében, az egyetem első két missziójához (oktatás, kutatás) is kapcsolódóan. Következtetésem, hogy bár e megközelítés a gyakorlati megvalósítás szintjén hazánkban (sem) nevezhető általánosan elterjedtnek, a hazai gyakorlat mégis sokszínű képet mutat. A hazai egyetemi közösségi szerepvállalási kezdeményezések sokkal inkább a társadalmi igazsághoz kapcsolódnak, mint a környezeti fenntarthatósághoz, és mind az egyetemi oktatás, mind pedig az akadémiai-jellegű kutatás módját és célját megváltoztatják: megjelennek e tevékenységek esetében a konvencionális akadémiai közegben jellemzően hiányzó demokratikus működés, sokszínűség és társadalmi hatásosság szempontjai.

Keywords: Egyetemi közösségi szerepvállalás, társadalmi igazságossági megközelítés, oktatás, kutatás, együttműködés.

Málovics György a Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Ökológiai Közgazdaságtan Intézetének munkatársa. Az elmúlt 15 évben sérülékeny társadalmi csoportokkal (leginkább mélyszegénységben, szegregált körülmények közt élő roma közösségekkel és a velük kapcsolatban álló civilszervezetekkel, de emellett fogyatékkal élő emberekkel, valamint környezetvédő csoportokkal is) dolgozott, együttműködő és akcióorientált kutatási (pl. részvételi akciókutatás) és oktatási (pl. service learning) megközelítésekkel. Kutató-aktivista identitásából fakadóan az olyan típusú együttműködő folyamatok

érdeklik, ahol mind a tudományos közeg számára érdekes, mind pedig helyben hasznos tudás létrejön, és amely folyamatok közvetlenül hozzájárulnak a társadalmi igazságosságot, fenntarthatóságot szolgáló társadalmi változáshoz. Ennek megfelelően célja az egyetemi közösségi szerepvállalás népszerűsítése és elterjesztése mind az általa képviselt intézmény, mind pedig a hazai akadémiai szféra vonatkozásában.
E-mail: malovics.gyorgy@eco.u-szeged.hu

György Málóvics

University community engagement practices in Hungary through the lense of social justice

Nowadays, universities are expected to prove their usefulness towards the society that they are part of. A potential approach to do so is university community engagement (UCE), according to which universities cooperate with non-academic actors in a way that is mutually beneficial for all parties involved while also enriching conventional university missions. Present study deals with those Hungarian UCE initiatives that reflect the principles of the so called social justice approach to UCE. I introduce social justice and sustainability orientated Hungarian UCE practices that are directly connected to academic research and/or education activities, based on the results of a qualitative research process (semi-structured interviews with Hungarian boundary spanners). The results of this empirical research show that social justice orientated UCE is not a widely spread academic practice in Hungary, similarly to the international context. Still, initiatives show a diverse picture and are far more frequently connected to social justice initiatives than to environmental sustainability ones. They also fundamentally change the aims of academic education and research and the way that these activities are conventionally carried out in academic environments: democratic relations, diversity and social usefulness become core elements of educational and research processes within the approach of social justice orientated UCE.

Keywords: University community engagement, social justice approach, education, research, cooperation.

György Málóvics is a professor at University of Szeged, Faculty of Economics and Business Administration Institute for Ecological Economics. He has been working with vulnerable groups (most of all Roma, but also disabled people, environmentalists and related CSOs) during the past 15 years, following cooperative and action orientated research (participatory action research) and educational (service learning) approaches. As a person with a researcher-activist identity, he is interested in contributing to both scientifically and locally significant knowledge production and social change for social justice and environmental sustainability, following an ecological economic/transformational paradigm. He has also been interested in and initiated processes that open up the university for the (local) community, most of all with and for vulnerable communities, in line with the approach of university community engagement.
E-mail: malovics.gyorgy@eco.u-szeged.hu

Fazekas Anna

Látni vagy nem látni?

Az ifjúsági munka és elismertségének kihívásai

Az ifjúsági szektor terepen dolgozó szakemberei elsősorban a szabadidős térben érik el a fiatalokat. Sajátos módszertan és szakmai keretek jellemzik az ifjúsági munkát. Miközben mind a működési környezet, mind a területhez kapcsolódó képzési struktúra állandó változásai keretezik a szakemberek lehetőségeit. Mindezek együttesen eredményezik, hogy az ifjúsági szektor terepen dolgozói elsősorban nem az önkormányzati vagy az állami fenntartású intézményi struktúra részeként tevékenykednek, hanem civil szervezeti háttérrel rendelkeznek. Az ifjúsági munka vakfoltnak számít a kutatottság terén, csupán az utóbbi években valósult meg néhány, kifejezetten a területen tevékenykedőket célzó adatfelvétel. A tanulmány célja az ifjúsági munkával, a szakemberekkel és szolgáltatásokkal kapcsolatos adatok másodlagos feldolgozása, a terület magyarországi kihívásainak megvilágítása. Bár a szakemberek tapasztalatai egyértelműen hiányosságot detektálnak az ifjúsági munka elismertsége terén, ehhez kapcsolódó érdekképviselési tevékenység kevésbé látható. Épp a domináns civil háttér és működés révén alacsony mértékű a terület politikai beágyazottsága, valamint a döntéshozók általi láthatósága. A magyarországi helyzet értelmezéséhez a nemzetközi környezet tapasztalatai is hozzájárulnak, így az európai kontextus is az elemzés részét képezi.

Kulcsszavak: Ifjúsági munka, ifjúságsegítők, láthatóság, elismerés, civil szervezetek, adatgyűjtések.

Fazekas Anna szociológus. Tanulmányait az ELTE Társadalomtudományi Karán végezte, jelenleg a Szociológia Doktori Iskola doktorandusza. A CEU Socrates programjának óraadója, tanársegéd a Gál Ferenc Egyetem Gazdasági Karán. Korábban az Excenter Kutatóközpont munkatársa volt, 2016 óta szabadúszó kutatóként tevékenykedik. Főként ifjúsági szektort érintő kutatásokban, projektekben működik közre, civil szervezetek külső szakértőjeként. Országos és nemzetközi kutatások nyomán az ifjúsági életmód és perspektívák számos aspektusát vizsgálta/vizsgálja. A ifjúsági részvétel újradefiniálásához kapcsolódó kutatásáért a MTA Szegedi Akadémiai Bizottságának tudományos elismerésében részesült. Kutatási területei: ifjúságszociológia, ifjúsági problématerkép és státuszszelés, ifjúságügy, civil aktivitás. E-mail: fazekas.anna@outlook.com

Anna Fazekas

To see or not to see?

– The challenges of youth work and its recognition

Professionals in the youth sector working in the field reach young people primarily in leisure spaces. Youth work is characterised by a specific methodology and professional framework. Both the operating environment and the training structure in this field are constantly changing, which limits the opportunities for professionals. All of these circumstances contribute to the fact that youth workers are not primarily part of municipal or state-run institutional structures, but have a background in NGOs.

Youth work is a blind spot in researching, there were only a few surveys of professionals, volunteers and service providers working in the field in recent years. The aim of this study is to provide a secondary analysis of data on youth work, professionals and services, and focused on the challenges of youth work in Hungary. Although the experience of professionals clearly detects a gap in the recognition of youth work, related advocacy activities are less visible and significant. Precisely because of the dominant civil society background and functioning, the field has a low political embedding and low visibility among decision-makers. The experience of the international context also contributes to the interpretation of the situation in Hungary, thus the European context is part of the analysis.

Keywords: Youth work, youth workers, visibility, recognition, civil organisations, researches.

Anna Fazekas is a sociologist. Graduated from the Faculty of Social Sciences of ELTE and she is currently a PhD student at the Doctoral School of Sociology. She is a lecturer at the Socrates Programme of Central European University, and assistant professor at the Gál Ferenc University. Previously, she worked at the Excenter Research Centre and since 2016 has been a freelance researcher. She is participated in researches and projects mainly of youth civil society – as external expert of civil organisations. Following national and international researches, she has focused/is focusing on many aspects of youth life and perspectives. For her research on redefinition of youth participation, she received a scientific award from the MTA Academic Committee of Szeged. Her research interests include: sociology of youth, youth problem mapping and status perception, youth sector, civil activism.
E-mail: fazekas.anna@outlook.com

Reisinger Adrienn

A vállalati társadalmi felelősségvállalás szabályozása az EU-ban – fókuszban a KKV-k

A tanulmány célja, hogy bemutassa a vállalati társadalmi felelősségvállalás (CSR) szabályozásának EU-s mérföldköveit általánosságban és fókuszba helyezve a kis- és középvállalkozásokat (KKV). Az EU-szabályozás bemutatása egyrészt EU-s dokumentumok felhasználásával, másrészt nemzetközi és magyar szakirodalmak alapján történik. Az EU-ban a CSR-ral kapcsolatos diskurzus az 1990-es években kezdődött, az ezredforduló után számos tanulmány, útmutató, irányelv született, melyek a közös CSR gondolkodást segítették elő. Habár a CSR alapvetően még ma is a nagyvállalatokhoz kapcsolódik, azonban az is nyilvánvaló mára, hogy kisebb vállalatok is tudnak aktívak lenni e téren. Míg a KKV-kal kapcsolatos kutatások jellemzően 2000 után indultak, az EU-s dokumentumok már a 2000-es évek elején hangsúlyozták a kisebb vállalatok szerepét a CSR területén és az Európai Bizottság már 2002-ben megfogalmazta a KKV-kra vonatkozó CSR stratégiáját. A tanulmány nemcsak a különböző EU-s dokumentumokra és a KKV-k szerepére fókuszál, hanem azt is körüljárja, hogy mi az EU-s szintű szabályozás értelme és miért éri meg az EU-s szintű CSR diskurzus. A tanulmány egy 2021–2022-es győri, részben CSR témában KKV-kal készült interjúval is kapcsolódik a CSR EU-s szabályozásához.

She was the vice-dean of scientific cases at the Faculty between September 2016 and December 2023. She teaches Nonprofit Economics, Community planning and its methods, Economics of Human Resources, Social participation and its methods, Public economics and Companies in the local economic development. She is the co-author of the Hungarian book "Társadalmi felelősségvállalás és részvétel" (Social responsibility and participation). She is the chief editor of the Journal Tér-Gazdaság-Ember. Her research areas are the followings: corporate social responsibility, relations between companies and the society, social participation and responsibility.

E-mail: reisinger.adrienn@ga.sze.hu

Tuza Benedek—Kovács Zoltán

A részvételi demokrácia kihívásai a városfejlesztésben:

Budapesti tapasztalatok

A civil társadalom részvétele, aktív bevonása a várospolitikai döntéshozatalba és városfejlesztésbe napjaink egyik megkerülhetetlen közpolitikai kérdése, de egyben kihívása is. Ahhoz, hogy városainkat élhetőbbé, fenntarthatóbbá és befogadóbbá tegyük, meg kell teremteni azokat az intézményesült kereteket, ahol a civil szervezetek közvetlenül is hallatni tudják hangjukat a helyi ügyekben. Mindezt a politikai szereplők is egyre inkább felismerik, belátva, hogy a civil szervezetek bevonása nemcsak hatékonyabbá teszi a fejlesztéseket, de legitimálja is azokat. Emellett a helyi társadalom tagjai is egyre gyakrabban lépnek fel cselekvően a helyi vonatkozású ügyekben. A tanulmány a részvételi, vagy másnéven deliberatív demokrácia különböző formáinak nemzetközi elterjedését és hazai megjelenését mutatja be, különös tekintettel a fővárosra és kerületeire. A kutatás fő kérdései: a szakirodalom alapján a deliberatív demokrácia milyen formái terjedtek el világszerte a városok fejlesztése terén, ezeknek milyen változatai jelentek meg Magyarországon és különösen Budapesten? A kutatás tartalomelemzésen és félig strukturált mélyinterjúkon alapul, amelyeket szakpolitikusok, önkormányzati szakemberek és civil szervezetek képviselői körében végeztünk 2023 és 2024 során, s amely elsősorban a részvételi kultúra fővárosi megjelenését és jelenlegi helyzetét igyekezett feltárni. A kutatás során igyekeztünk megismerni az alulról szerveződő nagyvárosi grassroot mozgalmak szárnybontogatásait a rendszerváltozástól napjainkig; a részvételi eszköztár megvalósított és tervezett elemeit; valamint a civil és önkormányzati kapcsolatok konfliktusait és érdekütközéseit. A vizsgálat alapján megállapítható, hogy az elmúlt években számos gyümölcsöző civil-önkormányzati együttműködés jött létre a fővárosban, azonban a civil szféra és a helyi hatalom között sok területen konfliktusok alakultak ki, amelyek többnyire a szemléletbeli különbségekből és az eltérő működési mechanizmusokból adódtak. A kutatás arra is rámutatott, hogy a civil szervek közül azok tudják legsikeresebben képviselni ügyeiket, amelyek erős helyi beágyazottsággal, és/vagy nagy szakértői bázissal rendelkeznek, és az önkormányzat számára is képesek segítséget nyújtani. Budapesten az elmúlt években a részvételi eszköztár fokozatos bővülése volt megfigyelhető és egyre több olyan innovátorról lehet beszélni, akik katalizálni tudják ezeket a folyamatokat. A siker pedig a kitartáson, a városvezetők prioritásain, a civilek aktivizmusán és a két oldal hatékony kooperációján múlik.

A téma a következő öt éves önkormányzati ciklusban vélhetően még inkább előtérbe kerül majd Budapesten és számos vidéki nagyvárosban a 2024. június 9-i választások fényében. Véleményünk szerint a részvételi demokrácia a helyes út a hatékonyabb, fenntarthatóbb és igazságosabb városfejlesztés felé, amelyben az állampolgárok aktívan és elkötelezetten képesek alakítani a városukat, ezzel elősegítve nemcsak a városi infrastruktúra és a szolgáltatások színvonalának emelkedését, hanem a közélet, a közbeszéd, a társadalmi szolidaritás és kohézió erősödését is.

Kulcsszavak: Deliberatív demokrácia, részvételi költségvetés, civil szervezetek, Budapest.

Tuza Benedek (1999) geográfus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszékének PhD-hallgatója, valamint a HUN-REN Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa. Szakterülete a kulturális városmegújítás, valamint az alulról építkező városi mozgalmak és szubkultúrák térbeli vizsgálata. Kutatásaival már tanulmányai korai szakaszában jelentős sikereket ért el, amikor 2019-ben elnyerte az Országos Tudományos Diákköri Konferencia Településföldrajzi tagozatának I. helyét, azóta pedig számos alkalommal nyerte el az Új Nemzeti Kiválóság Program ösztöndíját. Emellett előszeretettel végez tudománykommunikációs tevékenységeket, amelyek közül kiemelkedik a 2024. novemberi TEDx-konferencián előadott beszéde. E-mail: bentuza73@gmail.com

Kovács Zoltán (1960) geográfus, az MTA rendes tagja, a Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára, a HUN-REN Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Intézetének kutatóprofesszora. Szűkebb szakterülete a társadalomföldrajz, azon belül a városföldrajz. Tudományos kutatásai kiterjednek hazánk és a kelet-közép-európai térség városfejlődésének átfogó vizsgálatára. Ennek során foglalkozott a városok belső térszerkezetének átalakulásával, a lakóhelyi mobilitás kérdésével, a leromlott városnegyedek megújításának társadalmi-környezeti feltételeivel, valamint a fenntartható városfejlődés jelenkori kihívásaival. E-mail: zkovacs@iif.hu

Benedek Tuza—Zoltán Kovács

*The challenges of deliberative democracy in urban planning
– the Budapest experience*

Nowadays, the active participation of people and the involvement of civil society in urban development and policy making is one of the key issues and challenges. In order to make our cities more liveable, sustainable and inclusive, we need to create the institutional frameworks where civic organisations can make their voices heard directly on local issues. Political actors tend to recognise that the involvement of civil society not only makes urban development more efficient, but also legitimises it. In addition, members of the local society are also increasingly taking action on issues of local concern. This paper presents the international spread and domestic emergence of various forms of participatory or deliberative democracy, with a special focus on the capital city Budapest and its districts. The main questions of the research are: which forms of deliberative de-

mocracy have spread in the world regarding urban development, and which forms have been adapted in Hungary, and especially in Budapest. The research is based on content analysis and semi-structured in-depth interviews with policy makers, municipal professionals and representatives of civil society organisations conducted during 2023 and 2024. The interviews aimed to explore the emergence and current state of participatory democracy in the capital city. The focus of investigation was on the emergence of grassroots organizations in urban development since the change of regime, the use of deliberative tools, the relationship between civic organizations and municipalities. Based on the research we can conclude that several fruitful civic-governmental partnerships have been established in recent years in Budapest, but also many conflicts have emerged between the civil sector and local authorities, mostly due to differences in approach and operation. The research also showed that the most successful NGOs are those that have a strong local embeddedness and/or a larger base of experts, thus, they can provide help the local municipality. There has been an expansion of participatory tools in Budapest in recent years and there is a growing number of innovators who are able to catalyse these processes. The secret of success is found in stamina, priorities of local leaders, activity of civic organisations and the efficiency of cooperation between the two parties. The issue is likely to become even more prominent in the next five-year municipal cycle in Budapest and in many cities on the countryside in the light of the 2024 municipal elections. We argue that participatory democracy is the right way of urban development where citizens can actively shape their cities to be more efficient, sustainable and equitable, helping not only to improve urban infrastructure and services, but also to strengthen public discourse, solidarity and cohesion.

Keywords: Deliberative democracy, participatory budgeting, NGOs, Budapest.

Benedek Tuza (1999) geographer, PhD student at the Department of Social and Economic Geography, Eötvös Loránd University, and also working as a research fellow at the HUN-REN Institute of Geography, Research Centre for Astronomy and Earth Sciences. His main research focuses are cultureled urban regeneration and the spatial analysis of urban grassroots movements and subcultures. He already has achieved great success early on in his studies, when he won 1st place in the The National Council of Students' Research Societies in 2019 and has since won several scholarships under the National Excellence Programme. In addition, he often performs science communication activities, most notably his speech at a TEDx conference in November 2024.

E-mail: bentuza73@gmail.com

Zoltán Kovács (1960) geographer, full member of the Hungarian Academy of Sciences, head of the Department of Economic and Social Geography at the University of Szeged, and research professor at the HUN-REN Institute of Geography, Research Centre for Astronomy and Earth Sciences. His main academic field is human geography with special emphasis on urban geography. His research focuses on the urban development of Hungary and the East Central European region. He has studied the transformation of the internal spatial structure of cities, the main aspects of residential mobility, the social and environmental conditions of the regeneration of dilapidated neighbourhoods, as well as the contemporary challenges of sustainable urban development.

E-mail: zkovacs@iif.hu

Resul Köse—Muzaffer Akdoğan—Rabia Akdoğan—Sefa Yıldırım:

*The transformative role of the European Union on Turkish civil society:
a legal framework analysis from recognition to protection*

Under the influence of the European Union (EU), the legal framework of civil society in Turkey has undergone significant changes. However, have the normative framework and policy demands of the EU been able to play a transformative role in shaping the legal organization of civil society in Turkey? In this study, we aimed to examine the transformative role of the EU in shaping the legal structure of civil society in Turkey. In the study, the Turkey Progress Reports published by the EU since 2005 were systematically examined, and the legal development of civil society was analyzed. The transformative role of the EU in shaping the legal structure of civil society in Turkey is of critical importance for democratization and strengthening the rule of law in the country. Efforts to align with EU standards have increased the legal recognition and protection of civil society in Turkey. Additionally, the financial and technical support provided by the EU has encouraged legal reforms aimed at enhancing the capacity of civil society organizations in Turkey. Nevertheless, further steps are necessary to fully strengthen and protect the legal structure of civil society.

Keywords: Transformative Role, Civil Society, Legal Structure, Progress Reports, Democracy.

Resul Köse (1981) is an associate professor in the Department of Social Work at the University of Health Sciences. (Istanbul/Turkey) He received his master's degree from Konya Selçuk University and his doctorate from Istanbul University in the field of Republic history. He worked as an archive specialist at the State Archives of the Republic of Turkey for many years. He has published many books and articles at national and international levels. His research interests include the late Ottoman period, the history of the Republic of Turkey, and social work.
E-mail: resul_kose80@hotmail.com

Muzaffer Akdoğan (1976) completed his undergraduate studies in the field of international relations and his master's and doctoral studies in European Union studies. He also obtained the title of Associate Professor in the field of European Union studies. Currently, he serves as an Associate Professor at the Faculty of Health Sciences, Health Sciences University. His academic interests revolve around European Union law, global health law, human rights, and international health policy. Additionally, he teaches courses in these areas.
Email: muzafferakdogan@gmail.com

Rabia Akdoğan (PhD) completed her undergraduate degree in Business Administration at Selçuk University and her master's degree in International Business Administration (non-thesis) at Marmara University. He has a Financial Advisor license and works as an accounting and finance specialist. He completed his doctorate in Health Management at the University of Health Sciences. His research interests are health accounting, accounting education, health economics, and the social impacts of economics and finance.
E-mail: rabiaakdogan@yahoo.com

Sefa Yıldırım graduated from Erzurum Atatürk University, Faculty of Science and Letters in the Department of History in 1996. After graduating as MSC at Erzurum Atatürk University, Institute of Social Sciences, Department of History in 2007. In 2007, He received the title of Doctor of History with his thesis titled, "Historical and Archeological Researches on Okçular/Berta Basin and Its Surroundings". In the same year, he was appointed as an assistant professor to Ağrı İbrahim Çeçen University, Education Faculty, Turkish and Social Studies Education Department. He became an associate professor at, the Faculty of Science and Literature, Department of History in 2019.

E-mail: syildirim@agri.edu.tr

CIVIL SZEMLE

LEGYEN 2024-BEN ELŐFIZETŐJE
a negyedévente megjelenő
Civil Szemlének!

RENDELJE MEG A CIVIL SZEMLÉT,
melynek előfizetési díja egy évre
3600 Ft

Előfizetés
Civil Szemle,
Erste Bank: 11600006-00000000-23902934

CIVIL SZEMLE
szerkesztősége

www.civilszemle.hu
Levelezési cím
1137 Budapest, Pozsonyi út 14. II/9.

Kérjük, megrendelését (amely tartalmazza a nevet, postázási címet
és a befizetés igazolását) – a gyorsabb ügyintézés érdekében – küldje be a
civilszemle@gmail.com
email címre

Kiadó
CIVIL SZEMLE ALAPÍTVÁNY – DUE Press

www.civilszemle.hu

1137 Budapest, Pozsonyi út 14.
Tel./fax: (+36-1) 221-8099
E-mail: civilszemle@gmail.com

2401 Dunaújváros, Táncsics Mihály utca 1/A
Tel.: (+36-25) 551-100
E-mail: duepress@uniduna.hu

Felelős kiadó: Nizák Péter kuratóriumi elnök – Németh István igazgató
Készült a HTS Art Nyomdában
Felelős vezető: Halász Iván

ISSN 1786-3341
ISSN 3004-2119 (Online)